

د افغانستان يونليک

درې ملگري
علامه اقبال
سيد سليمان ندوي
سر راس مسعود

ليکوال
سيد سليمان ندوي

ژباړن
محمد اسماعيل "عندليب"

اردو چاپ ۱۹۴۵ کال - زرتوکه
نفيس اکاډمي - حيدر اباد - دکن

Ketabton.com

د ژباړن خبرې

موده مخکې د پوهنتون د دورې یو ټولګیوال د پي ډي ایف په بڼه یو کتاب راواستاوه، چې په اردو ژبه لیکل شوی و، کتاب له اوس خڅه اوه اتیا کاله مخکې په هندوستان کې چاپ شوی و، دا افغانستان د هندوستان د درې نومياليو پوهانو د یو شریک سفر یونلیک و، چې د همدې ډلې یو ګډونوال سید سلیمان ندوي له خوا د سفر د پیل خڅه تر پیل پورې خپل مشاهدات راټول کړي، لیکلي او بیا چاپ شوي وو.

سفر په ۱۹۳۳ز کال کې د افغانستان د وخت د حاکم نادرشاه په بلنه تر سره شوی دی، لیکوال د تورخم له لارې افغانستان ته داخل شوی، او د کندهار د سپین بولدک له لارې بېرته له افغانستانه وتلی دی، په دې ټول سفر کې نوموړي خپل د سترگو لیدلي حالات د خپل پیاوړي قلم په مټ ثبت کړي، او وروسته بیا چاپ شوي دي.

ماته له دې امله کتاب په زړه پوری و چې د افغانستان پورې یې اړه درلوده، اوږد نه و، ځکه مې ژباړې ته ملا وتړله، که څه هم د مصروفیت له امله یې زیات وخت واخیست، خو په ډېر شوق مې وژباړه.

لوستونکي به خپله د کتاب په خوږو پوه پوه شي، خو که د نقاد یو ژباړن په توګه لنډه تبصره و کړم، نو ویلای شم چې لیکوال ځای ځای هڅه کړې د افغانستان بنارونه د هغه وخت د هندوستان له ځینو سیمو سره پرتله کوي، انګریزان پکې واکمن وو، او افغانستان له جګړو او بغاوتونو راوتلی هېواد و، زما په ګومان دا پرتله یې مناسبه نه ده.

ما هڅه کړې چې په کتاب کې لیکل شوي نومونه، هغه که د اشخاصو دي که د ځایونو دي، لږ او ډېر توضیح کړم، خپل معلومات مې د لمنلیک په ډول په کتاب کې ځای کړي دي.

د افغانستان په اړه د لیکوال له مینې، خلوص، افغانستان سره د اسلامي ورورولۍ له احساساتو ډک دي، د افغانستان د ښه راتلونکي لپاره ځینې مشورې لري، چې که اوس هم ورته پاملرنه وشي، او عملي شي نو له گټې به خالي نه وي. دا چې کتاب په لاس لیکل شوی، بیا سکین شوی، نو ځینې برخې یې نه لوستل کېږي، همدا راز د اردو او فارسي شعرونو برخه کې زه یو نیم ځای کې له ژباړې تېر شوی یم، او په دې باور چې شونې ده ژباړه د متن خواږه له منځه یوسي. انسان له تېروتنې خالي نه وي، شاید ځینې برخې یې تېروتنې ولري، که څوک یې را په گوته کړي، منندوی به یې یم.

په درنښت

محمد اسماعیل عندلیب "نبي خیل"

بسم الله الرحمن الرحيم

سريزه

مولانا سيد عبدالقدوس هاشمي

په ۱۹۳۳ کال کې شهيد نادرشاه زموږ درې مشرانو ته د کابل د سفر بلنه ورکړه، موخه دا وه چې د دې مشرانو له ارزښتمنو مشورو څخه د افغانستان د هراړخيز پرمختګ، په ځانګړي ډول د تعليم د انتظام په لړ کې ګټه واخيستل شي، دا مشران هريو حکيم الاسلام حضرت علام اقبال رحمة الله عليه، حجة الله حضرت علامه سيد سليمان ندوي مد ظله العالي، مرحوم ډاکټر سر راس مسعود رحمة الله عليه وو.

د ۱۹۳۳ کال په اکتوبر مياشت کې دوی کابل ته ولاړل، او يوازې درې څلور ورځې هلته پاتې شول، بېرته راغلل، په دې لنډ قيام کې يې له شهيد نادرشاه پرته، له وزيرانو، اميرانو، علماوو او اديبانو سره ليدنې وشوې، په بيلا بيلو مسائلو يې نظريات تبادلې کړل، او افغانستان د هغوی له افکارو او ليدلوريو تر ټولو زياته ګټه پورته کړه.

بل پلو د خپل هېواد خلکو دوی ته په هيله منو سترګو کتل، چې له افغانستانه يې موږ ته څه راوړي دي، د پغمان د انګورو او د کندهار له انارو له خوند څکلو پرته يې څه تر لاسه کړي دي، هغوی د سعدي شيرازي په څېر د خپل هېواد خلکو ته د خوږو خبرو ډالۍ وړاندې کړه، روښانه ده چې له دې پرته بله کومه غوره ډالۍ نه شوه کېدای.

علامه اقبال خپل مشهور مثنوي "مسافر" وليکه، کوم چې د دې څو ورځني سياحت په اړه د هغه د شاعرانه جذباتو او حکيمانه خيالاتو مجموعه ده، د خيبر، سرحد، کابل، غزني، او کندهار په وياړمنو مناظر او مزارونو د شاعر اوښکې

دي، او د حال په ژبه د بابر، محمود، غزنوي، حکيم سنایي او احمد شاه دراني د خاموشه خاورو سره سوال او ځواب دی.

استاد علامه سيد سلیمان ندوي بيا دا ارزښتمن مضامين وړاندې کړل، چې په ۱۹۳۴ زېږديز کال کې په رساله معارف کې پرله پسې خپاره شوي دي، او شايد دا لومړی ځل وي چې د کتاب په شکل کې خپرېږي، په هغې کې سوانح هم شته، او تذکرې هم، احوال هم شته، او افکار هم، تاريخي اسناد هم شته او جغرافيايي معلومات هم، د مدرسو او معبدونو حال هم موجود دی، د اخبارونو او رسالو فهرست هم، موږ ته له دې ډاليو پرته بل غوره څه کېدای شول.

په نړۍ کې پېښې منځ ته راځي، تاريخي يادگارونه او ښې موندل کېږي، خو هر څوک د اقبال او سلیمان ندوي سترگې چېرته لري؟ په چمن کې هر سهار گلاب غوړېږي؛ خو هر څوک د کردگار د پېژندنې دا پانې چېرته لوستلای شي، هر ماښام لمر ډوبېږي، خو هر څوک د خليل ^{عليه السلام} په خبر د "لا احب الاهلين" د توحيد غږ چېرته پورته کولای شي؟ په همدې ډول هر څوک له سفر او سياحت څخه يو ډول گټه نه شي اخيستلای، او بيا نورو ته له هغې گټه رسول خو ستره خبره ده. کله مو چې دا مضامين ولوستل؛ نو معلومه شوه چې علامه په ځغلنده سفر بيا هم افغانستان او د دې هېواد تاريخي اثارو ته د دقت په نظر کتلي، او په څومره ښه انداز سره يې د خپلې پراخه علمي مطالعې په گلانو سينگار کړی دی، زما لپاره به د هغې ستاينه په کوچنۍ خوله ستره خبره وي، خو لوستونکي به خپله درک کړي.

د لېکنې طريقه يې دومره صافه او له تصنع څخه پاکه ده، چې بې مبالغې لوستونکي به د دې يونليک په لوستلو سره خپل ځان د دې سفر ملگری محسوس کړي، داسې به و انگيري چې سيد صاحب يې گوته نيولې او له ځانه سره يې گرځوي، ورته وايي چې دا وگوره! مخامخ ښار غزني دی، دلته سلطان محمود

غزنوي ژوند کړی، او له دې وروسته د هر کال پېښو تاریخ له کلونو او نومونو سره په تفصیل سره وایي، په پای کې وایي چې د عباس غوري په لسم پښت کې د علاء الدین حسین زېږېدلی دی، چا چې د خپل ورور سیف الدین په غیچ کې دا ښار (غزني) په ایرو بدل کړ، او د جهان سوز لقب یې خپل کړ، له هغې وروسته ورته د علاء الدین جهان سوز لیکلې ویاړنه اوروې، او په دې ډول غزني ته رسېږي، د پخواني غزني پر ځای د نوي غزني د ابادۍ اړوند تاریخي حقایق بیانوي، د احمد شاه ابدالي یادونه کېږي، د هغه د ځای ناستي تیمور شاه نوم راځي، ویل کېږي چې نوی غزني هغه اباد کړی دی.

د حکیم سنایي مزار راځي، اقبال د مزار سره نږدې ولاړ او ژاړي، او د ژړا غږ یې اورېدل کېږي، د سید له سترگو هم اوبښکې بهېږي، د مزار ډبرلیک (کتیبه) لولي او وایي چې په دې ډبرلیک دې څوک نه غولېږي، دا له وفاته ډېر وروسته لیکل شوې، او کېدای شي چې تاریخي تېروتنه پکې شوې وي، د وفات صحیح تاریخ دا دی.

له هغه ځایه د سلطان محمود مزار ته ځي، په لاره کې د سپرو له یو ټولي سره مخ کېږي، بیا د اوسنۍ نړۍ د مسلمانانو یادونه کېږي، په مزار لیکل شوی ډبرلیک لولي او د فرخي سیستانی مشهوره مرثیه هم وایي چې ویلي یې دي:

شهر غزنین نه همان است که من دیدم پار
چه فتاد است که امسال دگرگون شد کار

لنډه دا چې لوستونکی داسې محسوسوي چې یو پوه استاد خپل شاگرد له ځانه سره بوځي، سفر کوي، او د اثارو د تحقیق او تاریخ تر څنگ د نورې مطالعې لپاره د کتابونو نمونه هم اخلي.

د حج له يونليكونو پرته غالباً دا د اردو ژبې تر ټولو لومړۍ سفرنامه ده چې د علمي مطالعې پايله بلل کېدای شي. علامه شبلي نعماني رحمة الله عليه د روم او شام يونليک هم شته؛ خو د دې لنډ کتاب په لوستلو سره به په بې اختياره ډول ووايې چې د علامه شبلي نعماني د نورو کارنامو د بشپړاوي په توگه، د دې تکميل هم د هغه ځای ناستي او زموږ د قوم او ژبې ستر محسن په لاسونو شوی دی، او دا باور به نور هم پوخ شي، چې علامه سيد سلیمان ندوي چې د ژوند يوه يوه شيبه يې د علم د طالبانو اود معارف د تېرو په خدمت کې تېرېږي، کله چې د افغانانو د خدمت لپاره کابل ته تللی دی، هلته يې هم په اوردو ژبه خبرې کونکي نه دي هېر کړي.

اللهم متعنا بطول بقاءه و کثر فينا امثاله

عبد القدوس هاشمي
دار السلام - حيدر اباد - دکن

د افغانستان يونليک

د سیر او سیاحت په موخه اسلامي هیوادونو ته د سفر په لړ کې مې یوه هیله دا هم وه چې لږ تر لږه تر ټولو نژدې اسلامي هیواد افغانستان هم وویښم، په ۱۹۲۷ زېږدیز کال کې په پېښور کې د جمعیه العلماء په غونډو کې د گډوډون په موخه دوه ځلې د خیبر درې ته تللی وم، چې یو ځل راسره په دې لنډ سفر کې مولوي ظفر علي خان صاحب، او مولانا سید حسین احمد صاحب هم ملگري وو، او دوهم ځل راسره مولانا محمد علي او شعیب قریشي ملگرتیا کوله، خو دواړه ځلې مې د لنډي کوتل له کلا ور هاخوا تگ په نصیب نه شو.

په لومړي ځل له خیبر څخه پېښور ته د ستنیدو پر مهال دومره ناوخته شو، چې د پېښور پر لور تللې لاره بنده شوه، او شپه مو د جمرود^۱ په سرای کې د منځنیو پیړیو د مسافرو په څېر تېره کړه، او دوهم ځل مو ټوله ورځ د لنډي کوتل د مشهور شینواري مشر سره تېره کړه.

دې سرسري لید مو د لیوالتیا اور نور هم لېغرانده کړ، د دوبي په تېر موسم کې له ډاکټر ذاکر حسین صاحب سره نه ماتیدونکې ژمنه شوې وه، چې راتلونکي کال به افغانستان ته ځو، خو په سړني دوبي لا د یخنۍ زور نه و بالا شو، چې له (کوه طور) څخه خپله د لیدنې اواز پورته شو.

د ډاکټر اقبال لیک راوړسید چې د افغانستان حکومت زه، سر راس مسعود او تاسې د ځینې علمي او تعلیمي مسائلو په اړه د مشورو په موخه غوښتي یو، ایا تاسې تگ ته چمتو یاست؟ ما ځواب ورکړ، د دې هیواد هر هغه خدمت ته چمتو یم، چې زه یې کولای شم، د اکتوبر په اومه نېټه د افغانستان د کونسل جنرال

^۱- جمرود د پښتونخوا په خیبردره کې یو ښار دی.

صلاح الدين سلجوقي ليک راغی، چې هغه هم همدا غوښتنه کړې وه، او ما هغه ته هم د خپل چمتوالي خبر ورکړ، د ښاغلي کونسل غوښتنه خو دا وه چې موږ د اکتوبر په دیارلسمه نېټه د خپلواکۍ د جشن پر مهال کابل ته ورسېږو، خو دومره ژر د پاسپورټ تر لاسه کېدل ناشوني و، له همدې کبله د وخت ټاکنه د پاسپورټ له تر لاسه کېدو وروسته د ملګرو مشورې پورې غوټه شوه.

زما هیله وه چې د اکتوبر په نولسمه به پاسپورټ تر لاسه کړم، له بلې خوا سر راس مسعود د پوهنتون کارونو لپاره بېرته د راستنیدو په بېړه کې و، په اولسم اکتوبر هغوی پاسپورټونه تر لاسه کړل، په شلم اکتوبر له لاهور، او یو ویشتم اکتوبر له پېښور څخه د تګ پروګرام جوړ شو، هغوی په همدې پروګرام روان شول، او زما په هکله د دفتری څېړنو لړۍ پیل شوه، بالاخره په اتلسم اکتوبر په ښی تال^۲ کې په هغې لاسلیک وشو، په یو ویشتم اکتوبر اعظم گړه ته ورسېد، زه لکهنو^۳ ته راغلی وم، او په دوهمه ورځ د یو چا په پېژندګلو پاسپورټ لکهنو ته راوړسید، پاسپورټ په درویشتم اکتوبر سهار راوړسید، او زه د همدې ورځې په دوه بجې پېښور ته روان شوم.

په پېښور کې ملګرو هر یو حکیم عبدالعزیز ندوي، حکیم عبدالجلیل ندوي، او د افغانستان د پاسپورټ مامور عبدالغفور خان صاحب ته مو لیک استولی و، په څلورویشتمه نېټه د شپې اته بجې موټر د پېښور سره نژدې د نوبار سیمې ته ورسېد، دلته په غیر متوقع ډول حکیم عبدالعزیز ندوي، حکیم عبدالجلیل ندوي، او د پېښور سوداګر عبدالرحمن ندوي، تر ما مخکې رارسېدلي وو، چې په لیدو یې زیات خوشاله شوم، یو ساعت وروسته موټر پېښور ته ورسېد، په داسې

^۲-ښیتال د هندوستان یو ښار دی چې په اترکنډ کې موقعیت لري.

^۳-لکهنو د هندوستان د اترپردیش ایالت تر ټولو ستر ښار دی.

ډول چې پېښور ته زما د راتگ خبر خپور شوی نه و، خو بيا هم د موټرو په تم ځای کې د افغانستان د حکومت استازي، د جمعیه علماء سرحد ملگري، او د بهارت سبها^۴) ځینې غړي موجود وو.

شپه مو د حکیم عبدالعزیز په نوې جوړه شوې جونگره (امان منزل) کې تېره کړه، سهار مو د ښار له ځینې علماوو او قومي کارکوونکو سره لیدنې وشوې، د پنجاب په څېر په صوبه سرحد کې هم د شریعت په پرتله رواجونو او دودونو ته د قانون حیثیت ورکول شوی دی، له هغه وخته چې صوبه سرحد کې کونسل رامنځ ته شوی، ځینې جذباتي مسلمان فعالین په دې هڅه کې دي، چې رواجونه او دودونه مات، او شرعي احکام د قانون په توگه ومنل شي، هغوی له ما غوښتنه وکړه چې له افغانستان څخه پېښور ته د بېرته راستنیدو څخه وروسته دلته د شریعت مجلس غونډه وشي، او زه پکې گډون وکړم، خو دا چې په فکر کې نه راگرځېده چې د ستنیدو لاره به مو بدلېږي، دا غوښتنه مې ومنله.

دلته په رسېدو سره معلومه شوه چې د پاسپورټ سره سره د سفر حکومتي کار پای نه دی موندلی، تر اوسه د افغانستان د حکومت د پاسپورټ د مامور ویزه او د صوبه سرحد د حکومت لاسلیکونه پاتې دي، چې په دې سره به له پولې څخه د تېرېدو اجازه راکړل شي، خو دا کار هم پای ته ورسېد، او په پنځه ویشتم اکتوبر مو باید غرمه ناری د حکیم عبدالجلیل ندوي سره کړی وای، په دې میلستیا کې د ښار ځینې علماء او مشران شریک وو، له ډوډۍ وروسته مو د ماسپښین لمونځ اداء کړ، او بیا افغانستان ته تلونکی موټر راوړسید، له دې ځایه د حکیم

^۴-بهارت سبها د هغه مهال هندوستان د ځوانانو یوه کین اړخې ټولنه وه، چې هندو، مسلمان او سیکانو یې غړیتوب درلود.

عبدالعزيز افغاني دواخانې ته ولاړو، او له هغه ځايه رخصت او له پېښور څخه ووت.

شا او خوا د مازديگر درې بجې وې چې موټر د پېښور له پولو بهر شو، ما فکر وکړ چې اوس د سفر سترتيا پای ته ورسېده، خو لږ وروسته د خيبر درې په دروازه کې د جمرود لاره راغله، موټر د يو دفتر مخې ته ودرېد، دلته د برتانيې محکمه د تگ راتگ پر مهال له هر شخص څخه يوه يوه، او له موټر څخه څلور روپۍ اخلي، زه په موټر کې يوازې وم، زما سره يو خدمتگار، او موټر چلونکی و.

اوس نو په خيبر دره کې روان وو، دواړو خواوو ته د غرونو لړۍ، او د درې په منځ کې کړلېچ لاره وه، د انگرېزانو حکومت په خپلو حدودو کې سرک ډېر ښه جوړ کړی، د درې تر ټولو تنگ ځای ماته د علي مسجد سيمه معلومه شوه، دلته ډېر کوچنی، خو تاريخي مسجد جوړ شوی، له مسجد سره د چای، ترکاری، او تازه ميوو څو دوکانونه هم شته، تر دې مسجد پورې په (۱۹۲۷ز) کال کې دوه ځلې مخکې هم راغلی وم، دلته د يو لمانځه اداء کولو شرف هم لرم، اوس مې يو ځل بيا په مسجد نظر واچاوه، مخکې د افغانستان او هندوستان تر منځ پوله همدا مسجد و، خو اوس انگرېزانو له دې څخه هم مخکې خپل سرحد اچولی.

له دې درې څخه د خيبر اورگاډي پټلۍ هم تېره شوې، کومه چې د انگرېزانو د اينجنيرۍ هيښوونکي کرامت بلل کېږي، سربېره پر دې د انگرېزانو د سياست يوه ستره بريا هم ده، د اورگاډي دا پټلۍ همدا سې شا او خوا پنځلس ميله غزېدلې ده، چې کله د غر په څوکه، او کله د درې په لمن کې، او کله يې بيا د غر سينه څېرې کړې ده.

په هر حال، د دې منظرو له ليدو وروسته شا او خوا څلور بجې د لنډي کوتل په پراخه دره کې موټر د يوې کلا مخې ته بيا ودرېد، په ميدان کې سرتيري په ورزشي لوبو اخته وو، دلته موټر چلونکی او زما ملازم کلا ته ننوتل، هلته يې د جمرود

رسید او پاسپورت وښودل، او بیا راته د مخکې تګ اجازه وشوه، موټر مخکې روان شو، لږ واټن وروسته بیا د انگریزانو صنعت کاري پای ته ورسېده، او د درې فطري لاره رانېکاره شوه، دلته د انگریزانو د پولې وروستی دفتر و، د یوې غونډۍ پر سر په یوه ودانۍ کې د خیبر ایجنسی دفتر و، موټر چلونکی او ملازم بیا ولاړل، هلته یې پاسپورت وښود، او د پاسپورت افسر د examined مهر پرې ولگاوه.

لږ مخکې ولاړو، چې د افغانستان او هندوستان د اوسني سرحد لویه موپه نظر راغله، په دې لویه په انګلیسي ژبه لیکلې و (له دې ځایه د هندوستان سرحد دی، هیچاته بغیر له صحیح پاسپورت څخه مخکې تګ اجازه نه شته)، دلته یوه لوړه ستنه درول شوې او لاره بنده ده، کټ مټ هغه شان، څنګه چې د اورګاډي د پټلۍ له منځه پر وتلو لاړو د اورګاډي د راتګ پر مهال په پاتګ یا بل څه لاره بندېږي، دلته دواړو لورو ته پیره داران ولاړ وي، د هغې غاړې والا دلته د راتګ پر مهال او د دې غاړې والا هغې غاړې ته د تګ پر مهال دا ستنه د سرحد دار د سرتېرو په اجازه پورته کوي، او بیا مسافر بل لوري ته اوږي، په همدې ترتیب پیره داران د برتانوي سرحد داری له سرتیري څخه چې شاته د ودانۍ سره نژدې ولاړ و، د لاس په اشارې سره امر تر لاسه کړ چې دا ستنه پورته کړي، او یو دم موټر له غلام هیواد څخه ازاد هیواد ته داخل شو.

دې ځای ته تورخم وایي، چې اوس د افغانستان او هند سرحد دی، زما په اند لکه څنګه چې د درې پورته برخه زیات کړلیچونه لري او ستونزمنه ده، د جنګي او سیاسي مصلحتونو پر اساس د برتانوي حکومت خپله واکمني تر هغه ځایه غزولې ده، له دې وروسته نسبتاً دره پراخېږي او غزیږي، لاره په فطري حالت کې ده، خو په ځینو سیمو کې ډېرې له منځه لري کړای شوي دي، لوړې ژورې یې سره برابري کړي دي، له دې سرحد څخه په څو قدمه واټن سره د یو غره په سر د افغان حکومت

لومړۍ پوسته جوړه شوې چې د تورخم په نوم یادېږي، د دې لاندې د اوبو چینه بهیږي، او یو کوچنی باغ، یا د څو ونو لاندې سیوری خالی ځمکه د مسجد کار ورکوي، دلته مو اودس او د مازدیگر لمونځ اداء کړي، او د افغانستان افسر پاسپورټ وکوت، د لارې محصول یې څلور روپۍ واخستې.

اوس موږ د افغانستان په سیمه کې روان وو، د درې لاره دم په دم پراخېده، غرونه لرې پاتې کېدل، پنځه بجې د افغانستان ختیځې سرحددارۍ ته ورسېدو، چې ډکه^۵ نوم یې دی، دلته دا دره نوره هم پراخه شوې، او مخامخ راته د کابل د سیند لږې ژورې اوبه ښکاره شوې، د څادر په څېر اوارې بهېدې، یو لور ته د افغان سرحددار د لوېدیځ په ډول ودانۍ وه، او بل طرف ته د خامو دیوالونو یو پاتک و، چې د افغاني سرحددارۍ دفتر و، دلته بیا مو تر چلونکي او ملازم پاسپورټ وښود، او دلته پرې په دې متن چې (سرحددارۍ در مشرقی ملاحظه شد، برای ردفتن کابل) د اجازې مهر ولگول شو، موږ ته خبر راکړل شو، چې د شاهي میلمه په توګه د افغان سرحددار سره به زما پېژندنه وشي، خو هغه ناروغه و، له داخل څخه بهر راتګ ته د انتظار پر مهال د ځنډ وېره وه، له همدې کبله هغوی ښښه وغوښته، او د مخکې تګ اجازه یې راکړه، افغان سرتیري ځنځیر لرې کړي، او مو تر مخکې روان شو.

ما ښام نژدې و، پښتانه مسافر چې نارینه مېرمنې، ماشومان او سپین ږيري پکې و، تلل راتلل، اوبښان، خره، غوایان، غواګانې، او مېرې له څړځایونو بېرته راستنېدې، د خیبر له درې څخه تر دې ځایه پښتنې کلیوالې مېرمنې له سر څخه تر پښو پورې په تور لباس کې پټې وې، خو مخونه یې لوڅ او په ازادۍ سره

^۵ ډکه د تورخم او جلال اباد پر لویه لاره پرته سیمه او د مومندري ولسوالۍ اړوند ده، هلته د غازي امان الله خان د مهال د ازادۍ یو څلی هم جوړ شوی دی.

گرځېدل، په بدن تر ښنگرو پورې توره کورتۍ، په پښو کې د لویو پایخو والا عموماً تور پرتوگونه، له سر څخه تر پښو پورې تور ټيکري، له هر ډول گانې او ظاهري سینگار نه په بشپړه توګه پاک، هغوی ته په کتلو سره دا فکر کېدو چې شاید اصلي اسلامي پرده همدا وي.

له ډکې چې مخکې ولاړو لومړۍ افغاني پوسته مو ولیده، خیمې ولاړې وې، سرتیري په خپلو خړو لباسونو کې ګرځېدل، له دې خیمو لږ لرې د دوی د پخلنځي خیمه په نظر شوه، د هغوی پوځي لباس څه دا ډول و، خړ پتلون، خړ کوټ، په سر خړه خولۍ چې مخې ته یې چتر راوتلی و، د مصري سرتېرو لباس هم همدا ډول دی، خو د هغوی په سر ترکي خولۍ وي، چې د هغې په سر یو خړ پوښ اچول شوی وي، د همدې پوښ مخې ته یو چتر راوتلی وي، چې موخه یې له سترگو څخه د لمر نیول دي.

اوس ماښام و، موټر په پوره رفتار سره په پوره چوپتیا کې منډې وهلې، کوم کوم ځای کې به د پښتنو کروندګرو ډله یا د کوچیانو کوچنۍ قافله مخې ته راغله، چې ورسره به د څارویو رمه، د بار وړولو څاروي، ان تر دې چې د کوم غوايي یا خر په شا به چرګان هم اېښودل شوي وو، کوم کوم ځای کې کښت هم و، یو د بل پسې افغاني پوستې هم تېرې شوې، چې ابادۍ یې د خامو دیوالونو وې.

د خیبر له درې څخه تر دې ځایه د خامو ودانیو رواج دی، او غالباً د دې سیمې د اب و هوا اغیز دی چې دا ډول ودانۍ په باران کې هم خوندي وي، دلته باران هم کم ورېږي، خو د دې ځای خړوبېدل او شینوالی د هغو چینو څخه دی، چې واورې ویلې شي، او بیا اوبه په چینو کې راځي، د بېرته تګ پر مهال مې په ملتان کې هم داسې ودانۍ ولیدلې، په کابل او غزني کې هم داسې ودانۍ ولیدل شوې، د حیرانتیا ځای دا و چې کلاوې، او شاهي ودانۍ ټول له خامو خټو جوړ شوي وو، دا خاوره ډېره نرمه او سربینناکه ده، له کاکل وروسته دا دیوالونه ډېر کلکېږي، په

کلاو و کې خو څو گزه پلن دیوالونه وي، او په هر کونج کې یې د خټو برجونه هم جوړ شوي وي، په دیوالونو کې د ټوپکونو لپاره بې شماره سوري وي.

په خیبر دره او د خپلواک سرحد په نورو سیمو کې د هرې کورنۍ، او قبیلې همدا ډول بیلا بیلې کلاوې وي، چې له بریدونو څخه یې خوندي کوي، د دې کوچنۍ کلا مشر ته ملک وایي، له جمرود څخه تر لنډي کوتل پورې د ملکانو دا ډول کلاوې ځینې نږدېلې، او ځینې لا هم ولاړې وې، پر لاره مو همدا ډول افغاني پوستې ولیدلې، چې ځینې یې ډېرې لوړې وې، سرتیري به په زینو بنکته پورته کېدل، له دې کبله چې شپه شوې وه، په فکر کې مو گرځېدل، داسې نه چې پر لاره مو کومه پوسته ودروي؛ خو خبر شوو، چې د ډکې سرحد دار په تلفون ټولو ته خبر ورکړی، او د نه ودرولو لارښوونه یې ورته کړې وه.

د شپې اته بجې وې، د سپوږمې رڼا خپره وه، هر لور ته د غرونو دیوالونه تر سترگو کېدل، په ځینو ځایونو کې له ډبرو چینې روانې وې، د انسانانو او د انساني ابادۍ نښې تر لرې لرې ځایه نه لېدل کېدې، د تېز رفتار موټر له اواز پرته هر لور ته چوپتیا خپره وه، مخې ته یو پول راغی چې داسې برېښېده نوی جوړ شوی، او تر اوسه نه دی استعمال شوی، تر لاندې یې چینه روانه وه، موټر چلوونکي موټر لاندې بنکته کړ، د چینې له منځه واوښت، او غوښتل یې چې پورته راوځيږي، خو د چینې د یخو ابو له کبله د موټر ماشین بند شو.

بیا بیا د ماشین د چالانولو هڅه وشوه، او شیبې دلته تم شوو، خو په دې چوپتیا، یوازینوالي کې بیا هم امن، امنیت او ډاډ خپور و، له دې څخه مو دا نتیجه واخیسته چې الحمد لله په هیواد کې د مسافرو لپاره هر ډول امنیت او ډاډ شته، او دا د هیواد تر ټولو ستره نېکمرغي ده.

له بار بار کوښښ وروسته ماشین بیا گرم او چالان شو، او پورته راوخت، اوس جلال اباد نژدې و، سرک سیده او صاف و، دواړو خواوو ته د ونو کتارونه وو، چې

د دې ځایونو تر څمتولو وروسته موږ ته د جلال اباد رڼاوې ښکاره شوې، او بالاخره ابادي راغله، موږ د شهيد باغ^۶ په ميلستون کې ودریدو، په زينو کې مامور د ښه راغلاست لپاره ولاړ و، دا د باغ په داخل کې يوه ستره ودانۍ وه، چرته چې ډېرې کوټې د ميلمنو لپاره جوړې شوې، او چمتو وې، له همدې کوټو څخه يې په يوه کې ځای راکړ، پالنگونه او په هغې باندې پاکې بستري، او کمبلې په خورا ترتيب اچول شوې وې، کوټه کې ميز، چوکۍ، د ارام چوکۍ، او هر څه موجود و.

په دې اکتوبر کې د جلال اباد موسم د پېښور هومره يخ و، دلته په رسېدو سره مو اودسونه وکړل، او له ټولو تر مخه مو د ماښام، او ماسختن، مسافرانو لمونځونه يو ځای اداء کړل، لږ وروسته ډوډۍ راغله، له ډوډۍ وروسته د کابل مشهور سرده^۷ او انگور راوړل شول، سرده دومره خوږه او دومره يخه وه، چې په دې يخۍ کې مو ونه شوه خوړلاى، ټوله شپه مو ارام وکړ، سهار له پاڅېدو وروسته مو د باغ څخه ليدنه وکړه.

څومره خوندور حالت و، د باغ شاته غرونه و، د غرونو په لمن کې د کابل سيند يا بله کومه چينه په ارام سره بهېدل، يوه چينه له کومې راغلې، او د باغ په څنډه څنډه کې روانه وه، د سرکونو دواړو اړخونو ته د چنار لوړې لوړې ونې ولاړې وې، دا مياشتې د افغانستان د مني موسم وي، هلته په مني کې د ونو پاڼې د وچېدو پر ځای ژيړيږي، هر لور ته پرتو ژيړو ژيړو پاڼو يوبل پسری جوړ کړی و.

ما د جلال اباد د دې باغ نوم باغ شهيد واوړيد، شايد د دې لپاره وي، چې امير حبيب الله خان شهيد به جوړ کړی وي، د باغ د ودانۍ طرز له هندوستان څخه

^۶-د امير شهيد باغ د امير حبيب الله خان د واکمنۍ پر مهال په جلال اباد کې جوړ شوی، چې مخامخ ورته د امان الله خان مقبره ده.

^۷-ممکن سرده شيریڅ وي.

توپیر درلود، لوړه برنډه، له هغې څخه وروسته دالان، د دالان په منځ لار کې لاره وتې او یو پراخه تالار ته داخلیده، د دې ټول تالار پر سر د بام پر ځای گمبذه جوړه شوې وه، او دواړو خواوو ته کوتې، د دې تالار شاته لوړه څپره وه، چې د هغې لاندې حالت یوې کوچنۍ درې ته ورته و، چې اوبه پکې روانې وې، او مخامخ ورته غرونه، وامو ورپدل چې د دې باغ نسبت امیر حبیب الله خان ته کیږي، خو د لوی تالار لوړې دروازې پر سر یوه ډبره نصب شوې وه، چې لېکنه پرې شوې وه، ما د دې ډبرلیک د لوستلو هڅه وکړه، خو د افضل خان له نوم پرته مې نور هیڅ ونه شول لوستلای.

ما اوریدلی و، چې د بچه سقاو د اړودو پر مهال جلال اباد او دلته شته دولتي ودانیو ته سخت زیان رسېدلی و، یوه نښه یې دا وه چې د دې باغ د دالان د دروازو او کړکي نه یوازې دا چې هندارې ماتې وې، بلکې په اور سره یې د سوځېدلو په څېر نښې هم وې.

د افغانستان د ودانیو بامونه خام او له سرماتي پرته او د چوڼې یا گچ پر ځای په خټو سره له بهر څخه پوښل شوي دي، له همدې امله هغه چا چې د هندوستان ودانۍ یې لیدلې وي، دا ودانۍ ورته هومره ښکلې نه ښکاري، مسجودونه هم عموماً د خامو دیوالونو دي، منارې او گمبذې نه لري، له همدې کبله له لرې ځایه زړه رابښکونکي نه برېښي، او همدا علت دی، چې له بهر څخه راغلیو سیلانیانو ته دا ودانۍ په زړه پورې او ابادې نه برېښي، سره له دې چې دا ابادۍ په داخل کې ډېرې ښکلې، او ښې جوړې شوې وي.

د جلال اباد ښار هم همدا حالت و، د مسافرو لپاره هوټل يا د خوراک دوکانونه شته، د چایو سمارونه هر ځای گرم وي، له دې ځايه يو څه لرې د هډې کلی^۸ دی، دا کلی د مشهور مجاهد او عالم د هډې ملا صاحب^۹ په نوم سره مشهور دی، د هندوستان په انگریزي او هندوستانی ورځپاڼو کې له نن څخه شل کاله مخکې دا سړی ډېر مشهور و، څوک چې له انگریزي پوځونو سره څو څو ځله په جگړه کې ښکېل شوی دی، د هغه دولتي لقب نجم المشايخ و، چې په همدې هډا کلي کې واقع مدرسه نجم المدارس هم د هغه نوم ته منسوبه ده، او د کابل له يو عالم څخه مې واورېدل چې هلته د ملا صيب ډېر ښه کتابتون هم پاتې دی، دا د پخواني عربي ډول مدرسه ده.

ماته په جلال اباد کې مامور وویل چې د جلال اباد په شا او خوا کې د بده مذهب خلکو ډېرې ډبرينې ښې پاتې دي.

جلال اباد له پېښور څخه اتيا ميله، او کابل له پېښور څخه دوه سوه ميله لرې موقعيت لري، نن مو بايد يو سل او شل ميله فاصله وهلې وای، سهار اته بجې له جلال اباد څخه مخکې روان شوو، سرک ښه او ډېره برخه يې نوې جوړه شوې وه، پلونه هم ترميميدل، په ځينو برخو کې سرکونه هم جوړېدل، پښتانه مزدوران په کار بوخت و، په اوبښانو او خړو سپاره کوچيان، او په ځينو ځايونو کې بېل

^۸- د هډې کلی د جلال اباد ښار جنوب لور ته پروت يوه تاريخي سيمه ده، چې هلته د بودايانو د مذهبي ځايونو ښې اوس هم شته.

^۹- د هډې ملا صيب مشهور ديني عالم و، چې نه يوازې د علم او عرفان له امله بلکې د انگریزانو پر ضد د جهاد له کبله يې هم خورا شهرت درلود، اصلي نوم يې عبدالقدير او په نجم الدين يې شهرت درلود، هلته د نجم المدارس په نوم د افغانستان په کچه يوه ستره مشهوره ديني مدرسه ده، او اوسمهال د نجم الدين اخوندزاده له زیارت سره يو ستر مسجد هم جوړ شوی.

وهونکي کروندگر له غويانو سره ليدل کېدل، خومره چې مخکې تللو، لاره هم ډبرينه کېده.

له جلال اباده لږ وړاندې ولاړو، او لومړۍ ستره ابادي راغله چې نملاندې^{۱۰} نومېږي، دلته يو ډېر پراخه شاهي باغ دی، چرته چې دولتي ميلمستون هم شته، باغ په ونو بنکلی شوی، په خنډو يې د چنار او صبر ونې کېنول شوي، لاره له باغ څخه بهر تېره شوې وه، خو موږ د باغ د لېدلو لپاره د باغ له منځه وتلې لاره غوره کړه، باغ مو يو نظر وليد، خو ووتو، په دې کلي کې د کروندگرو کورونه او نور باغونه هم شته.

هغه وخت چې افغانستان کې د موټرو او لاريو سپرلۍ رواج شوې نه وه، او خلکو به په اسونو او اوبنانو سفر کاوه، نو عموماً به له هر دولس، ديارلس ميله سفر وروسته يو پړاو و، او په هر پړاو کې به د دولتي کار کوونکو او ميلمنو لپاره د اوسېدو لپاره ځايونه جوړ شوي و، چرته به چې ټول وسايل چمتو و.

اوس د موټرو تېز يون پړاونه هم لرې کړي دي، اوس په هر اتيا ميله، سل ميله، يو نيم سل ميله کې داسې ودانۍ له نوي سامان الات سره جوړې دي، خو خلک اوس هم د پخوانيو پړاوونو په حساب ځي، او د هغوی په فارسي ژبه کې زموږ د هندوستاني لفظ «پړاو» بالکل په ازادۍ سره کارول کېږي، او د سفر پر مهال د فاصلې د ټاکنې لپاره دا لفظ چې «يک پړاو، دو پړاو» کاروي، د ميل په ځای هغوی فارسي هندوستاني لفظ «کروه» کاروي، چې هم ورته په هندي ژبه کې «کوس» وايي، او تقريباً د انگرېزانو د پاو کم درې ميله سره برابر وي، خو اوس د

^{۱۰} - د مملي کلی چې اصلي نوم يې نمله دی، د جلال اباد ښار لويديځ لور ته پنځه دېرش کيلو متره لېږې د خوږيانو ولسوالۍ کې موقعيت لري، دلته شاهي باغ يا د مملي باغ په اړه روايت دی چې مغل پاچا شاه جهان جوړ کړی، او نمله هم د هغه د يوې لور نوم و، چې دا سيمه هم د هغې په نوم يادېږي.

نویو سرکونو جوړول په فرانسوي اصطلاحاتو برابر شوي، چې متر، سانتی میتر او کیلو متر دی.

دلته په سرکونو د میلونو نښې نه دي لگول شوي، ځکه خو مسافر د فاصلې پیژندلو کې ستونزو سره مخ کیږي، که د حکومت د ټولگټو وزارت دې اړخ ته لږه پاملرنه وکړي، نو په دې اصلاح سره به د مسافرو ستره ستونزه حل شي.

له نملا څخه وړاندې د شا او خوا نیم ساعت مزل کولو وروسته شاید موږ د فتح اباد^(۱) کلي ته رسېدلي و، دا له جلال اباد څخه اتلس میله لرې سیمه ده، او ویل کیږي، چې دا کلی د کابل او پېښور په بالکل منځ کې واقع دی، دا هم کوچنۍ کلی دی، کوچنۍ بازار لري، چې مسافر پکې د خوراک څښاک توکي، او ترکاري موندلای شي، د گرم سمارونو نښې چای خانې پکې شته.

دا چې اوس د پېښور او کابل تر منځ د مسافرو، او توکو لارې او ټیکسي موټرې زیات تگ راتگ کوي، د دې اړتیا ده چې په هره لږه فاصله د هغوی لپاره تیل او د ترمیم څه سامان موجود وي، نو د صوبه سرحد یو مسلمان سوداگر له افغان حکومت څخه د دې ټیکه نیولې ده، د هغه لومړی دوکان په ډکه کې و، چرته چې د پاني پت یو ځوان مسلمان نوکر و، دوهم دوکان مو په فتح اباد کې وموند، د دوکان ودانۍ نوې جوړه شوې وه، تر ودانۍ لاندې زېر زمينې کوټه د تیلو زېرمه وه.

د نملا په شا او خوا کې کروندې دي، چې افغان کروندگرو دا مهال قلبه کوله، دا قلبې د هندوستان قلبو ته ورته دي، په دې هیواد کې پټیټي د چینو او نهرونو له

^{۱۱}-د فتح اباد کلی چې اوس په پتیوات مشهور دی، په دې برخه کې لیکوال تېروتنه کړې، ځکه چې له جلال اباد څخه د شیرزادو ولسوالۍ پر لور غزېدلې لاره کې لومړی فتح اباد او بیا د میلمې کلی راځي، او فتح اباد د سره رود ولسوالۍ اړوند دی.

اوبو څخه پڼه او خړوبېږي، دا چينې او نهرونه ذاتا ژور دي، چرته چې دا اوبه ځي، هغه زمكه ترو تازه او شنه کوي، او هلته ابادي پيدا کيږي، څه وخت وروسته چې د دې اوبو مخه بل لور ته اوږي، ابادۍ هم هلته انتقالېږي، د دې نقل مکاني ځينې نښې په ځينو سيمو کې ليدل کيږي.

د پښې طريقه دا وه چې کروندگر د قفگير په څېر د لرگي يوه اله اخلي، او له نهرونو څخه اوبه را پورته کوي، بيا يې شيندي، د افغانستان په لويو لويو ښارونو کې مو د سرکونو د شبنم کولو طريقه همدا وليده، د سرکونو دواړو خواوو ته چينې بهيږي، د ښاروالۍ مامور چې د سرکونو د پاکولو لپاره گومارل شوی وي، هغه همداسې له چينو څخه اوبه په شپږو لسو سره راپورته کوي، او سرکونه لمدوي، تر څو دوږې کيني.

له جلال اباد څخه تر فتح اباد پورې ډبرين سرک ډېرې داسې دي، چې موټر سخت درځوي، زموږ موټر نوی و، خو بيا يې هم يوه کمانۍ ماته شوه، کله مو چې فتح اباد کې موټر کې تېل اچول، دا ماته کمانۍ مو ولېده، هلته په ډېره مشکله يوه وسپنه پيدا شوه، هغه مو کړه او بيا مو په وسپنيز تار کمانۍ ترميم کړه، چې دوه نيم ساعته وخت يې واخيست، د دې دوکان کارمند هم هندوستانی و، هغه راته چای راکړ، هغه راته وويل چې له دې ځايه شپږ ميله لرې يو مزار دی، چې په اړه يې ويل کيږي، د حضرت لوط عليه السلام^(۱۲) قبر دی، او خلک يې زيارت ته ورځي. هلته مو وليدل چې ځينې کوچنيان قرآن کریم، گلستان او بوستان او ځينې د فارسي نظم نور کتابونه لولي، په ترنم سره د هغوی لوستل په ځانگړي ډول و، چې ماته ډېر هيله بښونکي معلوم شول.

^{۱۲}- د ننگرهار ولايت د سره رود ولسوالۍ کې د تور غر په لمن کې يو قبر دی، چې د لوط عليه السلام د قبر په نوم شهرت لري.

شا او خوا يوولس بجې د موټر ترميم پاى ته ورسېد، او موږ مخکې روان شوو، لاره همداسې سخته، ډبرينه، او له کرليچونو ډکه وه، کله چې کابل ته ورسېدو، له وزيرانو څخه راته معلومه شوه، چې اوسني حکومت د کابل او پېښور ترمنځ د يو بل سرک په جوړولو کار پيل کړی، چې اوسنۍ لاره به اسانه، او ورسره به د پېښور او کابل ترمنځ لاره پنځوس ميله کمه شي، او هيله ده چې د دې سرک په جوړېدو سره به د افغانستان او هندوستان ترمنځ تگ راتگ او سوداگريزې چارې پر مخ ولاړې شي.

زما په فکر پېښور جلال اباد ته هومره اهميت لري، خومره چې چمن او کويټه کندهار ته لري، خو خومره ښکلا او ابادي چې د کندهار په بازارونو کې شته، هومره د جلال اباد بازارونو کې نه شته، حال دا چې جلال اباد له پېښور څخه يوازې اتيا ميله لرې دی، او په همدې اساس په جلال اباد کې د سوداگرۍ د پرمختگ وړتيا زياته ده، چې د افغانستان او ياغستان او نورو ختيځو غره ايزو سيمو ترمنځ يوازې همدا ښار د سوداگرۍ مرکز جوړېدای شي.

له فتح اباد څخه يونيم ساعت وروسته د کولال^{۱۳} سيمې ته ورسېدو، ابادي يې کمه، خو خلک يې مصروف و، کوچنی بازار يې هم درلود، چې د شپې ورځې پکې د اړتيا وړ توکي موندل کېږي، د خوراک هم څو دوکانونه و، چې له دې ځايه تر کابل پورې بيا بل داسې ځای نه شته، له همدې کبله مو دلته ډوډۍ وخوړه، که څه هم دې دوکان ته يې هوټل ويل، خو هوټل نه شي بلل کېدای، خو د اشپز يو پاک دوکان بلل کېدای شي، يو خوا يې ماته ميز او چوکۍ کېښودل، او بيا يې پرې ډوډۍ کېښوده، له پېښور څخه چې کومه افغانۍ ټيکله پيل کېږي، ټول افغانستان کې همدا پيدا کېږي، دلته د چپاتيو رواج نه شته.

^{۱۳}- کولال يا کولاله سيمه د شيرزادو ولسوالۍ اړوند يو کوچنی کلی دی.

د نورې نړۍ په خبر دلته هم ډوډۍ په کور کې پخېږي، او بیا بازار ته راوړل کیږي، دا د تنور یوه غټه ډوډۍ وي، ډوډۍ، چرګ، هګۍ، او د فیرنۍ درې خوراکه، او د کافي درې پیالې یې ما، موټر چلوونکي، او ملازم ته تیارې کړې، خو تاسې به دې ارزانۍ ته حیران شئ، چې د دې ټول خوراک قیمت د انگریزي سکې په حساب یوازې یوه روپۍ او یوه انه و.

موږ د افغانستان په داخل کې شا او خوا پاو کم درې میله مزل وهلی و، خو تر اوسه مو د کوم مسجد مناره نه وه لېدلې، دلته راته فکر راوغورځېد، چې ایا دا ټول اسلامي هیواد له مسجدونو خالي دی؟ ما له دوکاندار پوښتنه وکړه چې دلته کوم مسجد شته، هغه مخامخ یوې لوړې چوټۍ ته اشاره وکړه، د ماسپښین وخت و، هلته ولاړم، ومې لیدل چې د دې کلي په تر ټولو لوړ ځای د خاورې یوه چوټره ده، ورسره یو کوچنی دالان دی، دالان یوازې یوه دروازه درلودله، دروازه مې پرانیسته ومې لیدل چې په دیوال کې د امام لپاره د محراب په اندازه ځای جوړ شوی دی، او د خطیب لپاره په څنګ کې د دوه زینو والا بله چوټره وه، اوس پوه شوم، چې دلته په مسجدونو کې ګمبډې او منارې نه شته، ځکه خو دا مسجدونه بهرنيانو ته مسجدونه نه ښکاري.

په هر حال، مسجد کې مو د ماسپښین او مازدیګر دواړه لمونځونه یو ځای اداء کړل، او درې بجې شا او خوا موسفر پیل کړ، څومره چې مخکې تلو، د لارې تاو و پیچ، لوړې ژورې لاپسې زیاتېدې، کوم ځای کې لاره د غرونو منځ، او کوم ځای کې هلته دلته له غرونو څخه په څنډه لاره ایستل شوې، او دومره تنګه ده، چې دوه موټر په مشکله تېرېدای شي، او په څنګ کې یې بیا ژور خوړ، چینه، یا کنده ده، که موټر چلونکی د یوې ثانېې لپاره هم بې پروایي وکړي، نو د موټر او سپرلیو هډوکي به هم معلوم نه شي، د غره بیزو لارو تاو و پیچ دومره دی چې په هر کوچنۍ کې دا وېره وه که کومه لارۍ یا موټر له دې لارې مخې ته راشي، نو جنگیږي، او

حالت دا دی که چېرې پوه او خواریکېن موټر چلوونکی نه وي، نو روغ رسېدل مشکل دي، د دې لوړې ژورې او کنډوکپر لارې په لیدو سره د سعدي دا درویشانه کیفیت شعر راپه زړه شو چې:

گهی بر طارم اعلی نشینم
گهی بر پشت پای خود نه بینم

لنډه دا چې د دې خطرناکې او لوړې ژورې لارې څخه په تېرېدو سره د ماښام مهال هغه ځای ته ورسېدو، چرته چې د کابل پر سیند بند جوړ شوی، او اوبه له لوړې ژورې ته بهیږي، دلته نږدې یوه ابادي وه، چې شاید نوم یې خاک جبار^{۱۴} دی، اوله دې وروسته لاره تر ډېره ځایه داسې ده، چې پاس غرونه، او لاندې سرک دی، او له هغې لاندې بیا له لوړو ژرو سره لاس او گریوان د چینې په څېر د سیند اوبه بهیږي، په دې وخت کې هم موږ له کابل څخه تلونکي له سپرلیو او توکو څخه ډکې لارې لیدلې.

پایله کې له کابل څخه پنځلس میله لرې د بت خاک^{۱۵} سیمه راوړسېده، مطلب دا چې دا د کابل بندر دی، د پخواني ډول یوښه بازار دی، زیاتو خلکو هم تگ راتگ کاوه، دلته د لارې پر سر موټر د یو کور مخې ته ودرېد، معلومه شوه، چې دلته کابل ته د تگ پر مهال محصول اخستل کیږي، له دې ځایه د کابل پر لور سرک اوار، او پاک دی، دواړو خواوو ته یې چینې بهیږي، او غالباً دواړو خواوو ته یې د چینار ونې کښول شوې وې.

^{۱۴}-خاک جبار د کابل ولایت یوه ولسوالۍ ده.

^{۱۵}-بتخاک د خاک جبار ولسوالۍ یو اړوند کلی دی، چې اوسمهال د کابل له ښار سره ډېر نږدې ځکه موقعیت لري، چې د کابل ښار خورا پراخه شوی دی.

خومره چې ښار راښودې کېدو، رڼا زیاتهېده، اوس د کابل د تالاشۍ او محصول مرکز راوړسېد، دلته د موټر لمبر، د چلوونکي نوم، د مسافر نوم، او نور ثبتېږي، چې موږ هم ثبت کړل، دلته تلفون راوشو، چې د حکومت ځینې استازي د ښه راغلاست لپاره راځي، څو دقیقې باید انتظار وکړئ، څو دقیقې نه وې تېرې، چې له شا خوا یو تېز رفتار شاهي موټر راغی او ودرید، څو تنه رابنکته شول، چې یو یې د بهرنیو چارو وزارت، او بل یې د تعلیم وزارت استازی و، یو دوه نور ښاغلي هم و، هغوی په ښه رویه ښه راغلاست ووايه، او د خپلو خپلو وزارتونو له خوا یې د میلیمه پالنې الفاظ اداء کړل، زه یې خپل موټر ته بوتلم، او ښار ته داخل شو.

شپه وه، د ښار ډېرې برخې په برېښنا روښانه وې، ځینې ودانۍ یو څه لوړې، او شاندارې وې، سرک پاک او هوار و، پولیس په ښه لباس ملبس وو، د تگ راتگ او نظم لپاره ولاړ وو، له زوړ کابل څخه تېر شوو، او د کابل نوي ښار ته ورسېدو، هلته دار الامان ته راوستل شوو، کومه ماڼۍ چې امیر امان الله په خپل حکومت کې په نوي طریقې جوړول غوښتل.

دلته د اروپایي انجینرانو په سرپرستۍ سره د نوي طرز او طریقې پنځه شپږ دولتي ودانۍ جوړې شوي دي، او هره ودانۍ څو څو منزله ده، په دې ودانیو کې یوه په زړه پورې ودانۍ شاهي میلمستون دی، موټر د همدې میلمستون مخې ته ودرېد، ټول بنکته او باغ ته ننوتو، د دې باغ په دروازه کې مو هغه څوک ولید چې زموږ په خبر نویو راغلو میلمنو پالنه کوي، د هغه نوم سرور خان او گویا یې تخلص و، دا د مرحوم امیر عبدالرحمن خان د وخت د مشهور سردار عبدالقدوس خان لمسی دی، عمر یې شا او خوا پنځه ویشتمه دېرش کاله دی، پر فارسي سربېره په عربي او انگلیسي هم خبرې کولای شي، د شعر او شاعری لوړ مزاج لري، په فارسي کې به داسې کم شعرونه وي، چې سرور خان ته به زده نه وي، د شعر العجم او د میرزا مظهری د خریطه جواهرات ټول منتخب اشعار ورته په یادو زده دي، فکر کېږي،

چې پنځه ويشت دېرش زره شعرونه به يې زده وي، د ښه روڼي، تېز ذهن، عالي مزاج، د يادښتونو حافظ، او د قلمي کتابونو زده کونکی دی، په فارسي ښه ليکل کولای شي، د کابل د شاهي ادبي انجمن (چې هغې ته راييل اکاډمي ويل پکار دي، او اوسني حکومت جوړ کړی دی) غړی دی، د کابل په مجله کې يې مضامين چاپېږي.

څنگه مې چې سرور خان وليد ورته مې وويل (د کابل دنده بودم، و اکتون در کابل مي بينم)^{۱۶} هغه زما له دې جملې خوند واخيست، زه يې له ځانه سره د ميلستون دوهم پوړ ته بوتلم، چرته چې زموږ مخکې رسېدلو ملگرو اړولي وو، او يوه خونه يې ماته ځانگړې کړای شوې وه، دلته لومړی د ميلستون له مدير سره وپېژندل شو، او بيا مو ډاکټر اقبال او نواب سراس مسعود سره وکتل، سراس مسعود سره پروفيسر هادي او ډاکټر سراقبال د لاهور غلام رسول خان بيرستېر د سکرتر په توگه مېشت و، له هغوی سره مو ليدل وشول.

پروفيسر هادي زما پخوانی ملگری دی، له هغه سره له دولسو کلونو راهيسې ليدل کتل کيږي، د مرحوم نواب محسن الملک وراره دی، لومړی د ساينس لپاره انگلستان ته تللی و، له راتگ وروسته يې په جامعه مليه^{۱۷} کې واپول، هلته يې د ساينس ټولگي ته پرمختگ ورکړ، بيا مسلم پوهنتون ته ولاړ، فارسي په يو ډول د هغه مورنۍ ژبه ده، ايراني فارسي، او په ايراني لهجه ښه فارسي وايي، الله تعالی ښه مردانه بنايست، او برابره ونه ورکړې، اوس يې له لندن څخه په فارسي کې د دوکتورا سند تر لاسه کړی، په ايراني بيړۍ چلولو يې په انگريزي ژبه کې يو کتاب هم ليکلی دی.

^{۱۶} - له اول "کابل" څخه د کابل مجله او له دوهم "کابل" څخه د کابل ښار مطلب دی (ليکوال).

^{۱۷} - جامعه مليه اسلاميه د هندوستان په پلازمېنه ډيلي کې يو پوهنتون دی.

غلام رسول خان له نن څخه څلور ويشت كاله مخكې د امير حبيب الله خان په زمانه كې په كابل كې د زده كړو لپاره څو كاله اوسېدلى دى، له همدې كبله د ملگرتيا له كبله ټول خوښ شوو.

په هر حال، كله مې چې له دې ښاغلو سره ليدل وشول، نو ما هغوى ته وويل دا چې تاسې زه پرېښودم، په دومره بېړه مو سفر پيل كړ، د اردو دا شعر مې په ټوله لاره يادېدو چې:

ياران تېزگام نې منزل كو جا ليا

هم محو ناله جرس كاروان رهي

ټولو وويل داسې ښكاري، چې دا شعريې همدې ورځې ته ويلې و. د شپې نهه بجې وې، ميلمانه صدر اعظم سردار هاشم خان بللي وو، د هغه له خوا تليفن وشو، چې نوى راغلى ميلمه دې هم ورسره يوځاى شي، ټول چمتو شوي وو، د نه ځنډيدو له كبله زه هم بې له دې چې د سفر كالي بدل كړم، په همدې حالت كې له هغوى سره ملگرى شوم، موږ په دوه موټرو كې روان شوو، په يو موټر كې زه، ډاكټر اقبال، او سروړخان، او په بل كې سراس مسعود، پروفيسر هادي، او غلام رسول خان سپاره شوو، لږه شيبه وروسته د صدر اعظم صاحب ماڼۍ ته ورسېدو، د ماڼۍ په هره برخه كې د برېښنا روښنايي وه، ځاى ځاى د پوځيانو پهرې ولاړې وې، د يوې دروازې مخې ته ښكته شوو، نور ټول ميلمانه رسېدلي وو، موږ تر ټولو وروسته ورسېدو، په ماڼۍ كې هر څه د اروپا په طرز او طريقه جوړ شوي وو، له يو كوشكن نه تېر، او يو پراخه دالان ته ورسېدو، له ټولو سره مو پېژندگلو او ليدنه وشوه.

په ميلمنو كې مې چې اوس د چا نومونه ياد دي هغه دا دي: سردار شاه محمود خان د حرب وزير، شهزاده اسد الله خان د شاهي پوځ قوماندان، سردار فيض محمد خان د بهرنيو چارو وزير، سردار احمد خان د دربار وزير، الله نواز خان د

فوائد عامه وزير، مير عطاء محمد خان د پارلمان مشر (د مجلس اعيان صدر) او داسې نور.

له خو دقيقو وروسته صدر اعظم سردار هاشم خان راوړسېد، لوړه ونه، ښکلي خبره، غنم رنگ، متوسط بدن، په فرانسوي ډول جوړه ډيره، په سر يې افغانۍ خولۍ، په غاړه افغاني کورتۍ او پتلون، په نوي افغانستان کې د امير حبيب الله خان له زمانې څخه له سر پرته په نور ټول بدن اروپايي لباس رواج دی، دلته ټول هغه که با سواده وي، که دولتي مامورين وي، پوځي، پوليس، امنيت، او تر دې چې خادمان او دولتي موټر چلونکي هم همدا لباس اغوندي.

هاشم راغلو، له ميلمنو سره يې په لاس ستړۍ مشې وکړه، سردار فيض محمد خان يو په يو د هندوستاني ميلمنو تعارف وکړ، او له دې وروسته سردار هاشم خان ټول له ځانه سره کړل، او د خوراک خونې ته ولاړو، خوراک په مېز او چوکۍ و، هر څه په اروپايي طريقه جوړ شوي وو، د خوراک ويشلو مسئولين په تور لباس کې وو، په لاسونو کې سپينې دستکشې، او په سر افغانۍ خولۍ، د خوراک مدور ميز په بيلا بيل ډول انگورو، ميوو، او گلدانو ښايسته شوی و، د خوراک مهيا کولو طريقه، د خادمانو ادب او سليقه هر څه د نوې تمدنې نړۍ په کچه برابر و، او د ډاکټر اقبال په وينا موږ ته تعجب و چې ايا موږ د افغانستان په کابل ښار کې يو او که د نوي تمدن په نوي ځای کې.

د مېز پر سر بيلا بيل ډول خبرې پيل شوې، سرور خان گويا زما خوا ته اشاره وکړه، او ويې ويل مولانا وايي چې په کابل مجله کې د افغانستان د ډيريو علماوو، شاعرانو، او د کمال څښتنانو حالت چاپيري، خو دا يادونه تر اوسه نه ده شوې، چې لومړۍ په کابل کې چا د اسلام دعوت پيل کړ، ټولو وپوښتل هغه څوک دی؟ ما وويل د خراسان عام جنگيالی ابن حيان، چې د ابو مسلم خراساني څخه وتښتيد، او دلته راغلو، او له همدې ځايه د افغانستان په تاريخ خبرې پيل شوې،

په دې موضوع سردار فیض محمد خان چې د امانی دورې د تعلیم وزیر، او اوس د بهرنیو چارو وزیر دی، دومره له معلوماتو ډکه وینا وکړه، او د هندوستان د موریان خاندان^(۱۸) او د پنجاب د پخوانیو سلطنتونو او افغانستان د اړیکو یادونه وکړه، دا تفصیلات یې په دومره ښه انداز سره وړاندې کړل چې زه یې په خپلې ستاینې مجبور کړم، سراسر مسعود په دې علمي دسترخوان جاپان ته د خپلو سفرونو حالاتو په بیانولو سره نور خوند پیدا کړ، او ډاکټر اقبال د فلسفې او سیاست نکتې بیان کړې.

په دې مهال راته معلومه شوه چې د پارلمان مشر میر عطاء محمد خان په نولس سوه شپږ ویشټ کې په مکه معظمه کې په اسلامي کنفرانس کې د افغانستان له سفیر سره ملگری و، او هغه وویل چې زه یې هلته لیدلی وم، خو ماته له هغه سره لیدنه یاده نه شوه، ډېر متین، سنجیده او غلی مشر دی، ښکلې ږیره لري، عمر یې د پنځه پنځوسو او شپېتو کلونو شا او خوا کې دی، د عربي هیوادونو څخه یې لیدنه کړې، روانه عربي وایي.

د حرب وزیر (دفاع وزیر) شاه محمود خان د شهید نادر خان تر ټولو کشر ورور دی، اوس ځوان دی، خو ماشاء الله صالح ځوان دی، په هغه کې د گرانۍ او محبوبيت نښې ښکاري، هغه په خپله پوځي یونیفارم کې و، او شهزاده اسد الله خان هم په پوځي لباس کې و، دا د شاهي پوځي ټولي قوماندان دی، امیر حبیب الله خان مرحوم د خلف امیر امان الله خان ناسکه ورور، د نادر خان او هاشم خان او نورو خوری دی، اوس یې عمر کم دی، خو په تندي کې یې د ښکمرغۍ رڼا ښکاري، شا او خوا د پنځه ویشو کلونو دی.

^{۱۸} - مائوریا په هندوستان کې یوه واکمنه کورنۍ تېره شوې، چې له مېلاد مخکې له ۳۲۱ څخه یې تر ۱۸۵ پورې واکمني کړې.

زموږ د خوراک په ملگرو کې د الله نواز خان یادونه ضروري ده، شونې ده ځينو ته یاد وي، چې د نړيوالې جگړې پر مهال د اسلامي کالج لاهور دولس محصلین له پولې اوښتي وو، له هغوی څخه یو دا هم و، اصلاً افغان دی، خو له ډېرې مودې یې کورنۍ ملتان کې اباد ده، په دې اساس هغه هم افغان او هم هندوستانی دی، د سقاو د پاڅون پر مهال لومړی کس چې نادر خان سره یې مرسته کړې وه، همدا و، د یو مجاهد په توګه یې د سرحد په ځینو قبایلو خاص اغیز و، هغه له همدې قبایلو څخه درې کسان راواخستل او نادر خان ته راغلو، او د همدوی لومړی ټولی و چې له شا ولي خان سره کابل ته ورسېدل، اوسنی حکومت د هغه د خدمتونو پوره قدر کوي، او بیلا بیلې دندې یې ورته سپارلي دي، هغه اوس د فواید عامه وزیر دی، غوښتن بدن، کوچنۍ څېره، غنم رنګی، له څېرې یې خپلواکي او عزم خاڅي.

له خوراک وروسته د ملاقات لومړۍ خونې ته راغلو، چای، سګرټ، او نور وړاندې کېدل، سردار هاشم خان وویل چې د سندرو په اوریدلو خو بد نه ګڼی، ما وویل چې له ساز پرته به څه ستونزه نه وي، هغه ممکن د ساز په لفظ پوه نه شو، ویې ویل (دلته نڅاګرې نه وي، نارینه سندرې وايي) ډاکټر اقبال یې تایید وکړ، او بیا د قوالانو یا پوځي ترانې ویلو یوه ډله راغله، دې ډلې اداب وړاندې کړل، او په قالین کیناسته، سندرې ویل یې پیل کړل، په هندوستان کې خو د بیدل ډېره پوښتنه کیږي، مګر افغانستان او د منځنۍ اسیا د نورو فارسي ژبو هیوادونو کې د بیدل زیات قدر کیږي، هغوی هم د بیدل غزل پیل کړه، بیا یې د حافظ یو دوه غزلې وویلې، بیا یې بیدل پیل کړ، د لږ وخت لپاره دا مجلس ګرم و، په پای کې ټولو د کوربه مننه وکړه، او ټول میلمانې د شپې په یوولس بجې رخصت شول.

سبا ورځ جمعه وه، غوښتل مو د اسلامي هیواد د جمعې ورځ وګورو، سهار بیلا بیل ملګري د لیدنو لپاره راغلل، هندوستانیان هم پکې و، دولتي کسان، او

باسواده خلک هم، د افغانستان او هندوستان تر منځ شا او خوا یو ساعت وخت توپیر شته، د افغانستان وخت یو ساعت وروسته دی، ما د خپل ساعت وخت نه و بدل کړی، نورو ملگرو یو ساعت وروسته کړې وه، دولس بجې وروسته د لمانځه وخت شو، مرحوم نادرخان به په بیلا بیلو مسجدونو کې د جمعې لمونځ اداء کاوه، خو په دې ورځ د بنار تر ټولو ستر مسجد پول خشتي کې د جمعې لمونځ کېدو، موږ هم دې مسجد ته ورسېدو.

کله چې پر امیر معاویه د دمشق په مسجد کې یو خارجي برید وکړ، له هغه وخته په مسجدونو کې د اسلامي حکمرانانو دا رواج دی، چې یوه خوندي خونه د بادشاه لپاره جلا شوي وي، کله چې امیر معاویه دا بدعت پیل کړی و، نو د هغې خونې نوم (مقصوره) و، خو معلومه نه ده چې افغانستان کې دې خونې ته څه وایي، په هر حال، په دې جامع مسجد کې هم دا مقصوره کوټه جوړه شوې وه، او د افغانستان پاچا هم په دې کې لمونځ اداء کاوه.

پل خشتي د یو پول نوم دی، چې د لرگي پر ځای له خښتو جوړ شوی دی، له همدې کبله ورته پول خشتي وایي، او په همدې اساس دې مسجد ته هم جامع پل خشتي نوم اخستل کېږي، دا مسجد د کابل په پخواني بنار یو تنگ بازار کې موقعیت لري، سره له دې چې مسجد پراخه و، خو د هندوستان د مسجدونو په څېر په زړه پورې نه و، له دروازې څخه تر محراب پورې له لمونځ کوونکو ډک و، د بې وزله مسلمانانو کمی نه وه، له ظاهري حالت څخه روښانه وه، چې دهیواد مالي حالت ښه نه دی، ټول په پخوانیو افغاني جامو کې و، په منبر یو افغان مولوي صاحب په فارسي کې وعظ کاوه.

موږ یې شاهي مقصوره ته بوتلو، هلته نور ځانگړي خلک هم له پخوا موجود وو، لږ ساعت وروسته نادرخان شهید تشریف راوړ، ډنگر بدن، دنگه ونه، توروالي ته مایل رنګ، لیکې لیکې کمیښ، او په پښو بوتان، پر سر خولۍ او پگړۍ، په لاس

سپينې دستشکې، مسجد ته په ډېرې سادگۍ داخل شو، خلک ټول په خپلو ځايونو ناست و، يعنې له کومو صفونو چې تېر شو، هلته خلک د ده احترام لپاره ونه درېدل، او نه واعظ خپل وعظ بند کړو، د موحدو مسلمانانو دا رويه څومره اغېزناکه ده، چې د خداى په کور کې له خداى څخه بل هيچاته احترام نه کوي، کله چې هغه د مقصوره دروازې ته راغى، نو سترگو مو يو داسې منظر وليد، چې د اسلام د مساوات د عملي بېلگې په توگه به مو په زړه کې ساتلى او خوندي وي.

کله چې د مقصوره دروازې مخې ته راوړسېد، نو يو لوړ دنگ بې وزله سپين ږيرى له خپله ځايه پورته شو، او هغه ته يې ځان ورساوه، د هغه پر سر عربي دستمال تړلى و، کله چې ورسېد، د پاچا مخ يې ښکل کړ، (افغانستان کې د مينې د اظهار په توگه يو د بل مخ مچوي) مرحوم شاه هم په همدې مينه د هغه مخ ښکل کړ، او هغه يې له ځانه سره مقصوره ته دننه کړ، خپلو ساتونکو ته يې وويل چې ده ته هم په لومړي صف کې ځاى ورکړي، دننه يې له موږ ټولو سره وکتل، دا چې له ما سره يې لومړۍ ليدنه وه، له همدې کبله زه ورسره سردار فيض محمد خان معرفي کړم، لاس يې راکړ، او په ډېره تواضع او خاکساري يې زما پوښتنه وکړه، خپل څنگ کې يې ځاى راکړ، او لږ وروسته وعظ ختم شو، اذان وشو، وروسته ټول د ستندو اداء کولو لپاره ودرېدل، بيا دوهم اذان وشو، خطيب په عربي کې خطبه پيل کړه، په دوهمه خطبه کې چې خطيب د شاه غازي او مجاهد شاه نادرخان نوم واخيست، نو ما وليدل چې مرحوم په خپلې سينې لاس ايښى، او د تواضع له کبله يې خپل سر تيت کړ، د هغه دا اداء زما ډېره خوښه شوه.

د جمعي لمونځ، او سنت مو اداء کړل، خلک په خپلو ځايونو ناست و، امام دعا وکړه، او ټولو د امين لپاره لاس پورته کړل، له لمانځه وروسته شاه مرحوم يوه بله اغېزناکه نظاره وړاندې کړه، هغه کمزورۍ سړى يې راوغوښت، او موږ ته يې وويل چې دا سيد دى، او نيك سړى دى، له ما سره له پخوا بلد دى، بيا يې هغه ته

وويل چې دعا وکړه، چې اسلام سربلند شي، او دا چې د مسلمانانو څومره خدمت کولای شي، الله هومره نیک توفیق ورکړي، په سر کې خو هغه پوه نه شو، چې شاه مرحوم څه وويل، شاه بيا همدا خبره وکړه، هغه د دعاء لپاره لاسونه پورته کړل، له شاه سره موږ هم لاسونه پورته او امين وکړل.

بيا ټول پورته شول شاه مرحوم موږ ميلمنو ته وويل چې (ما هم تر اوسه ډوډۍ نه ده خوړلې، که ستاسې خوبه وي، نو ډوډۍ به يو ځای وخورو)، خو د نورو اړينو کارونو له کبله موږ ټولو معذرت وغوښت، هغه له ټولو سره بيا مخه ښه وکړه، او د موټر خواته ولاړ، او د هغه د ساتونکو موټر د هغه تر شا روان شو.

زموږ لپاره چې د غلام هيواد اوسيدونکي يې، د شاه او گدا د يوشان والي نظاره ډېره اغېزناکه وه، ډاکټر اقبال وويل، زه نن پوه شوم، چې دار الحرب کې د جمعې لمونځ ولې نه شته؟ ما وويل ډاکټر صاحب لکه چې تاسې د اسلام د نظريې په توگه ويلي و چې:

ایک هي صف می کړی هوگیی محمود وایاز
نه کویی بنده رها اور نه کویی بنده نواز

تا نن عملاً د دې انځور ولید، که د غزني لوړ دربار دې نه دی لیدلی، نو د کابل کوچنی دربار خودې ولید، هغه وويل هو ومې لیده.

چينايي ترکستان

د جمعې له لمانځه وروسته له ما او ډاکټر اقبال سره يو بل مسئول او باخبره کس هم ملگری و، له هغه سره مو د چينايي ترکستان د پېښو په اړه خبرې کېدې، د

چينايي تركستان او افغانستان پولې سره نښتې دي، راته څرگنده شوه، لكه څنگه چې د هندوستان په سرحدي سيمو كې قبايل شته، دلته هم قبايل دي، چې له چينايي تركستان سره اړيكي لري، له دې قبايلو څخه شا او خوا پنځوس زره افغانان له تركي مجاهدينو سره شريك دي، دا هم راته روښانه شوه، چې كه چېرې د دې مجاهدينو حكومت ته كمه بريا هم په برخه شي، نو د روسيې حكومت يې منلو ته چمتو دى، سربېره پر دې د بخارا پخوانى والي يې د دوى لپاره د سفير په توگه ټاكلى دى. دا هم روښانه شوه، چې د تركي مجاهدينو د دې تحريك په وړاندې خطر ونه د چين د حكومت پوځي قوت نه، بلكې د مسلمانانو خپلمنځي نفاق يې لامل دى، او د چين له لوري چې څوك د جگړې لپاره راغلي دي، هغه هم (تنگيا) يعنې چينايي مسلمانان دي.

د منځني ختيځ مركزيت او اسلام

په دې وخت كې ډاكټر صاحب ډېره عجيبه خبره وكړه، چې حالتو ته په كتو يې تمه كېداى شي، هغه وويل چې اروپا د پرمختگ په دې پړاو كې خپل ټول قوت په سمندري ځواك مصرف كړى، د هر ډول سوداگرۍ او سياحت د تگ راتگ لارې يې په سمندرو جوړې كړي، د خپلو همدې بهرنيو په واسطه يې ختيځ له لوبديځ سره وصل كړى دى، خو اوس داسې ښكاري، چې د سمندري لارو دا حيثيت به ژر ختم شي، راتلونكي كې به لوبديځ او ختيځ د منځني ختيځ له لارې سره وصل كيږي، او د اوبو پر ځاى به وچه لاره د اهميت وړ وگرځي، او د ختيځ او لوبديځ تر منځ به سوداگريزې قافلې د موټرو، لاريو، الوتكو، او ريل گاډيو له لارې تگ راتگ كوي، او دا چې دا ټوله لاره د اسلامي هيوادونو څخه تېرېږي، په همدې اساس په دې اسلامي هيوادونو كې به ستر اقتصادي او سياسي انقلاب رامنځ ته كيږي، له دې كبله به د پخوا په څېر افغانستان ته يو ځل بيا د نړۍ د لويې لارې په

توگه اهمیت ورکول کیږي، نو ځکه دې حالت ته سر له اوس څخه چمتوالی نیول
پکار دي.

د دې نظریې د ثبوت لپاره حالات زموږ په مخ کې دي، له پېښور څخه کابل ته، له
چمن څخه کندهار ته، له کابل څخه مزارشریف او هرات ته، له کندهار څخه هرات
ته موټرې تگ راتگ کوي، له هغې ځایه به یا د بخارا لاره ټاکل کیږي، او یا به د
ایران څخه تېریږي، لومړی به د منځني ختیځ خلکو د حج د سفر لپاره د وچې لاره
کاروله، د اکبر له زمانې بیا د هندوستان له بندرگاوو څخه تلل، خو د انگریزانو
په زمانه کې د افغانستان او ترکستان خلک؛ بلکې د ډیریو ختیځو هیوادونو
مسلمانان هندوستان ته ځي، او له هغه ځایه د سمندر له لارې مکې معظمې ته
سفر کوي.

که د وچې لاره یو څه جوړه شي، نو باور وکړئ، چې دا حاجیان به بیا د وچې لاره
خوښوي، او دا خلک به لومړی افغانستان یا بلوچستان ته ځي، له هغه ځایه
ایران، بیا عراق، له عراق څخه نجد او له نجد څخه به د حجاز لاره پرانیستل شي،
دا هماغه لاره ده چې د خلفاوو او اسلامي بادشاهانو په زمانو کې کارېدله، دا چې
اوس په هندوستان کې هم د وچې له لارې د حج د سفر لپاره چمتوالی نیول شوی، د
همدې راتلونکي پیل دی.

خوراکونه:

دار الامان ته په رسېدو سره په دسترخوان له لمړي سر څخه ښوروا او نور انگریزي
ډول خوراک و، خو وروسته بیا هماغه ختیځ، بلکې هندوستانی خوراکونه و، په
خوراکونو کې د هندوستان او افغانستان تر منځ توپیر نه لیدل کیږي، یوازې
دومره چې دلته مرچک نه خوړل کیږي، او د پلاو ډولونه، غوښه او کتغ هم د

هندوستان په خبر و، د یو نوي ډول پلاو نوم یې راته مستان وویل، یوازې دال هغه څه دي، چې له هندوستان څخه بهر نه موندل کېږي، افغانستان کې هم نه شته. د خوراک پر سر خاکسار، ډاکټر اقبال، سرراس معسود، پروفیسر هادي، غلام رسول خان، سردار فیض محمد خان، الله نواز خان او سرور خان خبرې کولې.

حضرت نور المشايخ:

ډاکټر صاحب څلور بجې د حضرت نور المشايخ سره د لیدنې وخت ټاکلی و، زه هم ورسره ولاړم، دا حضرت نور المشايخ هماغه دی، چې په هندوستان کې د شور بازار په ملا مشهور دی، اصلي نوم یې فضل عمر دی، د مجدي طریقي شیخ دی، په کابل ښار، قبایلو، او شاهي پوځ کې یې زیات مريدان شته، په ۱۹۱۸ زېږديز کال کې د افغانستان او انگریزانو په جگړه کې دی هم د مرحوم جنرال نادرخان سره په جهاد کې شریک و، او قبایل به یې په خپل اثر او رسوخ او تقریرونو سره په افغان لښکر کې گډون ته چمتو کول، د افغانستان د ازادۍ په جگړه کې د هغه زیاته ونډه وه.

هندوستان کې هم د هغه مريدان شته، په (کاتیا واپ)^{۱۹} کې ځینې پښتانه د هغه مريدان دي، چې د شاه امان الله خان د واکمنۍ په وروستیو کې راغلي وو، او ویل کېږي، کله چې امان الله خان د اصلاحاتو د راوستلو پر مهال د منځلارې له پولې پښه واړوله، نو شیخ له شاه خفه شو، له افغانستان بهر ولاړ، او ژمنه یې وکړه، تر کله چې امان الله هلته شته، دا به رانه شي، د بچه سقاو په ټوله موده کې هم هندوستان کې و، ورور یې هم هڅه وکړه چې بېرته یې ستون کړي، خو هغه انکار وکړ، او د نادرخان له بریا وروسته افغانستان ته راغی، حکومت یې ښه استقبال

^{۱۹}- کاتیا واپ د هندوستان یوه ټاپووزمه ده، چې د عرب سمندرګي په څنډه موقعیت لري.

وکړ، او د عدليې وزير يې وټاکه، د هغه ورور محمد صادق خان مجددي يې مصر ته د سفير په توگه واستاوه.

په اغلب گومان چې اوسني حکومت هغه ته د حضرت نور المشايخ لقب ورکړی، او اوس په همدې نوم يادېږي، حضرت صاحب شوربازار هم ورته وايي، د لږ وخت لپاره يې د عدليې د وزير په توگه کار وکړ، خو بيا يې دا دنده د خپلې ملنگۍ او لارښوونې د طريقې د مسلک خلاف وبلله، او دنده يې خوشې کړه، سره له دې چې حکومت يې عملاً استعفاء منلې وه، خو اوس هغه د عدليې وزير، زوم يې مولانا فضل احمد مجددي د عدليې وزارت مرستيال و، او تر اوسه هغه د دې وزارت کارونه پرمخ وړل.

د شيخ صاحب کور د کابل پخواني ښار په يوه کوڅه کې دی، موټر په کوڅه کې دننه ولاړ، او په يو کونج کې ودرېد، زه او ډاکټر صاحب کوز شو، په کوڅه کې مخکې ولاړو، خو افسوس چې کوڅې پاکې نه وې، د بيت الخلاء د جوړولو طريقه هم ښه نه وه، د يو کور مخې ته ودرېدو، ځينې نور خلک هم منتظر وو، کور له هر ډول جوړښت، ښکلا، او ظاهري ښايسته خالي و، بيخي درويشانه و، بهر د کېناستو ځای هم نه و، د مېرمنو ځای هم دلته و، هغوی پرده وکړه، او موږ ته د داخليدو اجازت راکړل شو، مولانا فضل احمد موږ يوې اوږدې خونې ته بوتلو، چې يو اړخ ته يې يو تخت پروت او ساده فرش پکې وېړ و، ملا صاحب پر تخت ناست و، موږ په فرش کېناستو، ملا صاحب د بدن له لحاظه زموږ له مولانا شوکت علي نه کم نه و، تر اوسه يې د سر او ږېرې وينسته تور و، پښو کې يې څه تکليف و، ځکه اوس له گرځېدو معذور و، له ډاکټر صاحب سره يې يو ځل په لاهور کې کتنه

شوي وه، له ما سره يې لومړۍ ملاقات و، له ما يې پوښتنه وکړه، چې ستا اصلي ولس بهار^{۲۰} دی؟ ما ورته وويل هو.

هغه د هندوستان اکثره علماء پېژندل، زما د نوم له کبله يې د مولانا شاه سليمان پهلوار دي پوښتنه وکړه، ما ورته د خپلې کورنۍ خصوصيات تشریح کړل، بيا ما ورته وويل چې تاسې د بهوپال حضرت شاه ابو احمد مجددي رحمة الله عليه پېژنئ، هغه وويل هو، ما ورته وويل چې زما مرحوم ورور مولانا حکيم سيد ابو حبيب مجددي د هغه خليفه و، بيا ما ورته په سرهڼد کې د حضرت مجدد صاحب رحمة الله عليه د درگاه د امام حافظ فضل الرحمن ندوي سلام ورساوه، چې زما ملگری دی، نوموړي يې د سلام ځواب ووايه.

د سرهڼد په يادولو سره مو د لږ وخت لپاره د هندوستان په حالاتو، او د بچه سقاو له پاڅون څخه د خلاصون په اړه خبرې وکړې، بيا چای راوړل شو، او په يو لوبڼي کې وچه ميوه (بادام او انځر) د تحفې په توگه ډاکټر صاحب ته وړاندې کړل، او موږ رخصت شولو.

هندوستانی گوند:

له دې ځايه نېغ په نېغه د الله نواز خان ځای ته ولاړو، افغانستان کې د هندوستانيانو ستره ډله شته، ډيری يې د حکومت په مختلفو دندو ټاکل شوي دي، دوه پکې د لوړو دندو والا صاحب منصبان دي، چې يو شاه جي سيد عبدالله نائب سالار دی چې اصلاً د پېښور اوسيدونکی دی، د هجرت په وخت کې افغانستان ته تللی، حکومت يې درناوی وکړ، او لوړه څوکۍ يې ورکړه، دويم الله نواز خان دی، چې مخکې يې يادونه شوې ده، دا لومړی په شاهي اداره کې د

^{۲۰}-بهار د هندوستان په ختيځ کې يو ايالت دی، د وگړو د شمېر له پلوه د هندوستان درېيم ستر ايالت دی.

لومړي ياور په توګه ټاکل شوی و، او اوس د ټولګټو چارو وزير دی، نور هندوستانيان په علمي، تعليمي، او اداري برخو کې دندې ترسره کوي. د يادونې وړ يو ځوان مقبول الحق غازي پوري دی، دا د غازي پور^{۲۱} ښار سره نږدې د يو کلي (بخشو پوره) اوسيدونکی دی، د هندوستان د علي ګډې مسلم پوهنتون د ايف ايس سي محصل و، په ۱۹۲۱ زېږديز کال کې يې هغه ځای خوشې کړ، د مولانا محمد علي مرحوم جامعي ته ولاړ، او بيا به يې د ترک موالات د تبليغاتو لپاره کار کاوه، په دې موده کې په افغانستان کې د ځينو استادانو د اړتيا اعلان په هندوستان کې خپور شو، ده هغه اعلان لوستی او غوښتنه يې کړې وه، چې منل شوې وه، او له هغه وخته تر اوسه د دې هيواد خدمت کوي، دا لومړی د معلم په توګه افغانستان ته راغلی و، خو د خپلې خوارۍ او مطالعې په نتيجه کې يې د ګوګړ جوړولو په برخه کې ترقي وکړه، د اور قطيو او بارود جوړولو په دولتي کارخانو کې داخل شو، او د خپلې خوارۍ په پايله کې د اور قطيو جوړولو حکومتي کارخانه د پخواني الماني ماهر په پرتله په ښه برياليتوب سره چلوي، دلته داسې نور هندوستانيان هم شته.

دې هندوستانيانو نن د ميلمنو په وياړ، د الله نواز خان په ځای کې د ماښام د چای دعوت کړی و، د کابل ټول هندوستاني وروڼه راټول شوي وو، چې زما په فکر شمېر يې له سلو يوه سلو کم نه و، کله چې زه او ډاکټر صاحب ورسېدو، نو ډېر ميلمانه راغلي و، د افغانستان د حکومت په استازو کې يوازې د بهرنيو چارو وزير سردار فيض محمد خان موجود و، سرراس مسعود له موږ مخکې رسېدلی و، د دې ځای په داخل کې يو ستر ميدان و، چې هلته دا مجلس جوړ شوی و، په

^{۲۱}- غازي پور د هندوستان په اترپرديش ايالت کې يو ښار دی.

منځ کې يې اوبو فواره وه، چې شا او خوا يې د ميلمنو او خاصو کسانو د ناستې ځای جوړ و.

په میدان کې ځای ځای بڼه په ترتيب سره ميزونه ايښودل شوي وو، څلور خواوو ته يې چوکۍ وې، کيک، کولچې، ميتايي او چای چمتو و، مولانا سيف الرحمن مجاهد (د ډيلي د فتح پوري پخوانی مدرس) او مولانا منصور انصاري سره مو ليدنه وشوه، دوی ستر مجاهدين او مشهور قوماندانان دي.

مولانا سيف الرحمن لوی عالم دی، د ډيلي په فتحپوري مدرسه کې يې کلونه تدريس کړي، د لومړۍ نړيوالې جگړې پر مهال د هغه ځينې شاگردان، هغه خپله، مولانا عبید الله سندی، او ځينې نور علماء سرحد ته تللي وو، تر څو هلته له هندوستانې مجاهدينو سره مرسته وکړي، اوس دا خپله له کلونو راهيسې په کابل کې گوبنه ته ژوند کوي، او مولانا عبید الله سندی^{۲۲} په حجاز کې میشت دی.

مولانا سيف الرحمن له خپله ځايه پورته شو، په ډېره مينه يې غاړه راکړه، زما په راتگ خوشاله شو، مولانا انصاري هم ډېر په جوش بڼه راغلاست ووايه، په سرحد کې د شهيد مولانا اسماعيل رحمة الله او سيد احمد بريلوي معتقدین او پلويانو مجاهدينو ډلې مرکز چمرقند دی، اوس يې مشر مولانا بشير دی، هغه هم دلته راتلو.

يوه ټوکه دا وشوه چې يو چا د اکتوبر په دې یخۍ کې چې زموږ د دېسمبر د میاشتې سره برابره وي، د اوبو فواره پرانيسته، خو دا چې سيد راس مسعود دا وخت زکام و، د هغه په وينا يې دا فواره بنده کړه، دا وخت سردار فيض محمد خان

^{۲۲} - حضرت مولانا عبید الله سندهي صاحب په ۴۴ زېږديز کال کې وفات شوی دی. انا لله وانا اليه راجعون (ليکوال)

میلمنو ته مخ کړې، او دا شعر یې ووايه، چې لومړۍ مصره یې د بل چا؛ خو دوهمه د ده خپله ده:

گوهر شهوار می سازد نثار مقدمت
ورنه از فواره مقصود دگر کی دارد آب
په موږ کې خو شاعر ډاکټر اقبال و، ملگرو له هغه وغوښتل چې ځواب ورکړي،
هغه لږه شیبه وروسته لومړۍ مصره بدله کړه، او ځواب یې ووايه چې ماته پوره یاد
نه دی:

.....می شمارد قدر احسان شما
ورنه از فواره مقصود دگر کی دارد آب
له چای وروسته د ټولو انځور واخستل شو، عجیبه وه چې علماوو په دې هیڅ
اعتراض ونه کړ، له دې وروسته د هندوستانیانو له اړخه مولوي بشیر د میلمنو د
هرکلي وینا وکړه، چې لومړۍ یې د افغانستان د حکومت مننه وکړه، د اوسني
حکومت ستاینه یې وکړه، له هندوستانیانو سره د حکومت د رویې مننه یې وکړه،
او بیا یې د هندوستان حالاتو ته په اشارې سره وویل (چې د ناهیلۍ هیڅ لامل نه
شته، بلکې له مصیبت وروسته راحت راځي)، د میلمنو له اړخه ځوابي تقریر ما
وکړ، چې یوازې یوه فقره یې ماته یاده ده، چې ما خپلو هندوستانی وروڼو ته په
خطاب کې وویل (د تاریخ په اوږدو کې هندوستان د افغانستان په معاملاتو کې
خو ځلې د گناه ارتکاب کړی، اوس د دې وخت رارسیدلی دی، چې دا وروڼه د ښه
خدمت په کولو سره د خپلو گناهونو کفار وړکړي).
له ما وروسته ډاکټر اقبال لنډ تقریر ورکړ، او په دې توگه مجلس پای ته ورسېد،
موږ خپل میلستون ته راغلو.

د بېرته ستنیدو پروگرام:

زما اراده وه چې په کابل کې څو ورځې پاتې شم، او بیا بېرته د پېښور له لارې ولاړ شم، خو معلومه شوه، چې سر راس مسعود د مسلم پوهنتون د اړینو کارونو له کبله څلورم نومبر ته باید علي گړه ته ورسېږي، او ډاکټر صاحب د غزني د زیارت هیله لري، له همدې کبله د بېرته ستنیدو لاره د غزني، کندهار، او چمن غوره شوه، د دې پخوانیو ښارونو د غیر متوقع زیارت شوق ماته هم وشو، له همدې کبله مې په کابل کې د زیات پاتې کېدو فکر له سره وویست، او له نورو ملگرو سره مې په همدې لاره د بېرته ستنیدو اراده وکړه.

د پوسته خانې له لارې لیک استول (ډاگ):

له افغانستانه هندوستان ته په اونۍ کې دوه ځلې د پوسته خانې له لارې لیکونه ځي، د پوسته خانې اداره خپلې لارې لري، چې د هغې په واسطه پېښور ته لیکونه وړل کېږي، د اکتوبر په اته ویشتمه نېټه سهار پاڅېدو او لومړی مو هندوستان ته څو لیکونه ولیکل، یو مې ورور حکیم عبدالعزیز ندوي ته ولیکه، چې د لارې د بدلولو خبر مې ورکړ، او ورته مې ولیکل، تر څو د صوبه سرحد د جمعیه العلماء ناظم خبر کړي، چې د هغه له خوا په جوړېدونکې جلسه کې گډون نه شم کولای. تر اوسه افغانستان کې د کارتونو او لفافو رواج نه شته، یوازې ټکټونه دود دي، ټیکټونه په بیلا بیلو نرخونو او رنگونو ښکلي دي، چې د کابل په حکومتې مطبعه کې چاپېږي، د ټیکټ په منځ کې د افغانستان دولتي بیرغ (محراب او منبر) انځور دی، تر لاندې لیکل شوي (پست دولت افغانستان) او پاس په فرانسوي ژبه لیکل شوي (پوسټس افغانیس)، په څنډو کې یې د ټیکټونو نرخ لیکل شوی وي.

اوس مو چې د بېرته ستنیدو اراده کړې وه، نو باید دلته مو په یو دوه ورځو کې د لیدلو وړ ځایونو څخه لیدنه کړې وای، زموږ له ځای سره نژدې د کابل موزیم و، په همدې اساس لومړی هلته ولاړو.

د کابل موزیم:

دا موزیم په دار الامان کې دی، د امیر امان الله خان له خوا جوړ شوی، د بچه سقاو په زمانه کې دې موزیم ته هم زیان ورسېد، چې دلته کومې مجسمې وې، هغه یې بتان بللي، او مات کړي وو، ځینې شیان یې په شخصي توګه استعمال شوي وو، نادرشاه په خپله واکمنۍ کې دا موزیم بېرته جوړ کړ، ځینې غلا شوي توکي یې په بیلا بیلو لارو بېرته تر لاسه کړل او دلته یې سره یو ځای کړل.

له سرور خان ګویا سره په یوولس بجې دې موزیم ته ولاړو، د ډېرو ښه دوه منزله کوچنۍ ودانۍ وه، د ودانۍ طول ډېر او عرض یې کم و، ښکلې دروازه یې درلوده، په دروازه یو ساتونکی ولاړ او پهره یې کوله، د موزیم له مدیر سره مو پېژندنه وشوه، او بیا د شیانو په لیدلو بوخت شوو، د لوړې دروازې په دواړو خواوو په دیوالونو د خطاطیو نمونې راڅرګړې، لاندې ځینې ډبرینې لیکلنې دیوال ته تکیه شوي، یو د شاه جهان ډبرلیک دی، چې په هغې کابل ته د شاه جهان د راتګ یادګار نېټه لیکل شوې ده، د دې ډبرلیک د عبارت نقل پروفیسر هادي چې وروسته راغلی و، اخستی دی، دویمه ډبرینه کتیبه د اورنگ زیب عالمگیر د کوم مسجد ده.

له دروازې وروسته په څو زینو پورته وختو، یو مستطیل ډوله څپره ده، چې دواړو خواوو ته یې کوټې وې، او په هره کوټه کې ځانګړي توکي ایښودل شوي وو، یوه د دفتر کوټه وه، په دې څپره یا برنډه کې له اسلام څخه د مخکې وخت بتانو مجسمې وې، ډیری پکې د بودا مذهب د وخت یادګار و، ځینې یوناني افغاني

طرز نمونې وې، دا ټولې مجسمې په افغانستان کې کیندل شوې او راوړل شوې وې.

یوه کوټه د پخوانیو انځورونو وه، چې د ډېرو پخوانیو امیرانو او سلاطینو انځورونه پکې وو، په یوه خونه کې د افغانستان پخوانۍ وسلې ایښې وې، خول، چار اینه، سپر، تورې، تیغونه، پخواني ټوپکونه، د چار اینې په اړه مو په مرثیو کې اوریدلی و، خو دلته مو ولیدل، دا په سینه تړل کېدونکي د وسپنې پوښ و، سرتېرو به د سینو د ساتنې لپاره تړل، د دې وسلو په لیدلو سره به حیران شوو، چې د وسپنې دومره ستر بوج بارول او بیا سرتیري جنگېدل، ماته وویل شول چې د بچه سقاو په زمانه کې له دې کوټې څخه دوه تاریخي او ارزښتمن توکي ضایع شوي دي، باور کېږي، چې دا دواړه شیان اروپا ته رسول شوي دي، او شاید یو د بابر خنجر و، او بل د سلطان بایزید یلدرم^(۲۳) (زغره) وه.

په مجسمو کې یو تر ټولو عجیب شی چې د کافرستان^(۲۴) (د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې فتح شوی نورستان) د پخواني مذهب یو بت و، له یو ځانگړي ډول غټ لرگي څخه تراشل شوي مختلف شکلونه و، تر ټولو ډاروونکي د جگړې دیوتا (د جگړې خدای) مجسمه وه، د لرگي دا ځواکمن هیکل په اس سپور ځواکمن او دنگ دیوتا و، په ورته توگه د نورو کارونو لپاره بیلابیل دیوتاگان و چې مناسب شکلونه یې جوړ شوي وو، دا شکلونه د لرگي توپلو څخه نه، بلکې د لرگي بیلا بیلې برخې پرې شوي، او بیا یو له بل سره نښلول شوي جوړ شوي دي.

^{۲۳} - لومړی بایزید د ترکیې د عثماني سترواکۍ څلورم سلطان و چې په بایزید یلدرم یې شهرت درلود - ۱۳۶۰-۱۴۰۳ م.

^{۲۴} - افغانستان د اوسني ولایت نورستان پخوانی نوم کافرستان و، هغه مهال یې ډېر اوسېدونکي مسلمانان نه و، دا ولایت د افغانستان په ختیځ کې موقعیت لري، چې د کونړ، لغمان، پنجشیر او بدخشان سره ګډه پوله لري.

په ستر تالار کې د ډبرې يوه غټه پياله ايښودل شوې، چې شا اوخوا يې د کومې مدرسې يا خانقا د اوقاف سند په ښکلو حروفو کيندل شوی و، خو نه د دې ځای معلومات شته، نه د دې خانقاه، او نه د مدرسې، تر دې چې د دې ډبرين سند لوستل هم نن سبا اسانه نه دي.

په يوه بله خونه کې هغه پخوانۍ سکې وې، چې افغانستان کې تر لاسه شوي دي، د يوناني او بودايي مذهب د زمانې سکې هم پکې وې، ځينې يې د پخوانيو اسلامي زمانو وې، چې تر ټولو پخوانۍ يې د عبدالملک د وخت وه، د اموي عباسي، غزنوي، او غوري زمانو سکې هم پکې وې، بيا خپله د افغانستان د وخت سکو نمونې هم وې.

په يوه خونه کې قلمي کتابونه ايښودل شوي وو، دا هغه کتابونه و چې د خپل حسن خط او انځورونو سره د ليدلو وړ و، لاندې نسخې يې د يادولو وړ دي:

(۱) صور الکواکب د عبدالرحمن صوفي پخوانی خط، او ښه انځورونه.

(۲) دعوت الکواکب و الطلسمات امام رازي، د دې کتاب په ليدلو سره

باوري شوو، چې علامه ابن تيميه چې په دې کتاب کومې نيوکې

کړي، هغه صحيح دي، د دې لومړی فصل د علم په فضيلت کې دی.

(۳) تاريخ سلطان ابو سعيد بهادرخان نسخه، په ۹۸۱ کال کې ليکل شوې.

د مولانای روم مثنوي، يوه نسخه چې په پيل کې يې د بيرم خان خانان

(۴) په لاس ليکل شوی عبارت ليکل شوی و.

ذخيرة الملکوک شيخ علي همداني په اخلاقو کې په ۷۸۶ هجري کال

(۵) کې فات شوی.

د معافا بن اسماعيل په ۶۳۰ هجري کې وفات شوی، انس

(۶) المتقصعين، دا په وعظ او اخلاقو کې کتاب دی، په دې کې درې

سوه حدیثونه، درې سوه کیسې او بیتونه دي، دا نسخه د ۷۳۰ هجري کال ده.

(۷) سلسله الذهب او سبحة الابرار خپله د مصنف مولانا جامي په ليک.

(۸) بهارستان جامي، د علي رضا په ښکلي خط نسخه د ۹۸۳ هجري کال ده، د مصنف د وفات کال دی ۸۹۸ هجري.

(۹) د جامي هفت اورنگ، او د نظامي او خسرو د خمسونو مجموعه چې په هرات کې مشهورو خطاطانو په ۸۹۹ هجري کال کې په ښکلي طريقه او لطافت سره ليکلی دی، ځای ځای پکې انځورونه او پاڼو ته يې زر ورکړل شوي.

(۱۰) د بيدل کلياتو يوه خاصه نسخه، چې له فرغانې څخه تر لاسه شوې ده.

(۱۱) د حافظ ديوان يوه عجيبه نسخه، دا نسخه په ۹۰۷ هجري کال کې د سلطا حسين مرزا په زمانه کې چمتو شوې، ټوله له انځورونو سره او په زرو ليکل شوې وه.

(۱۲) د مواهب لدنية يوه ځانگړې نسخه، د هغې خصوصيت دا دی چې په اخر کې يې د اورنگزيب عالمگير د قلم عربي عبارت دی.

په دوه الماريو کې غير مرتب کتابونه اېښودل شوي وو، خو د يادونې وړ کوم کتاب پکې نه و.

يوه بله خونه د تبرکات خانه په نوم وه، په هغې کې د قرآن کریم بيلا بيلې قلمي نسخې وې، يوه غټه نسخه وه، چې خط يې ډېر روښانه او کاغذ يې ورينمين معلومېدو، راته وويل شول چې دا له روسيې څخه تر لاسه شوې، د هوسۍ د خرمن پر کاغذ د قرآن پاک درې نسخې په کوفي خط ليکل شوې وې، چې يوه يې د حضرت عثمان له خوا او دويمه يې حضرت امام حسن ته منسوبه وه، په دې دواړو

کې يوه يې کوم وخت هندوستان کې هم پاتې شوې، په هغې ليکل شوي و، (در عهد فرخ سیر داخل کتب خانه نواب قطب الملک شد).

د صدر اعظم راتگ

لا مو د میوزیم ځینې نور څیزونه کتل چې خبر راغی سردار محمد هاشم خان صدر اعظم د میلمنو د لیدلو لپاره راځي، له همدې کبله ژر راغلو، شیبه وروسته صدر اعظم راوړسېد، موږ یې په دروازه کې ښه راغلاست ووايه، او بیا مو دویم پور ته خپل میشت ځای ته راوست، ډېرې خبرې مو وکړې، سید راس مسعود د هیواد په معدنیاتو او سرکونو جوړولو ټینګار وکړ، او ویې ویل چې له معدنیاتو څخه مطلب جواهرات او کانونه نه دي، چې اوس ارزښت نه لري، بلکې مطلب مې بیلا بیل معدنیات، او په خاص ډول پیټرولیم دی، چې په دې غرونو او درو کې زیات دي. صدر اعظم د دې وړاندیز تایید وکړ، خو ویې ویل ستونزه دا ده چې د اروپا ماهرین بیا بیا تجربه شوي دي، او معلومه شوې، چې هغوي په سختو شرایطو او د زیات بدل تر لاسه کولو سره بیا هم خپل کار په اماندارۍ سره نه کوي، ډېرو یې له حکومت سره درغلي کړي ده، د بېلګې په ډول یې د ځینو پېښو یادونه وکړه، سید راس مسعود وویل چې زه د خپل پوهنتون څخه د ځینو داسې بادیاتنه ماهرانو ټاکنه کولای شم، چې موږ پرې واقعي باور کولای شو.

د سرکونو د جوړولو په برخه کې صدر اعظم وویل چې زموږ حکومت له دې کار څخه غافل نه دی، د افغانستان له زړه کابل څخه تر مزار شریف پورې لاره اوس جوړه شوې ده، چې سبا یې د پرانیستې او کتلو لپاره زه مزار شریف ته ځم، د دې سرک په جوړېدو سره د میاشتو لاره په ورځو کې وهل کېږي، دویمه لاره له کابل څخه تر پېښور پورې تر جوړېدو لاندې ده، دا نوې لاره له هغې پخوانۍ لارې څخه په کومه چې تاسې راغلي یاست ښه او لنډه به وي، او ویې ویل چې یو جاپانی انجنیر اوس

اوس راغلی و، خو خلکو زیات وېړولی و، هغه په موټر یوازې ځان د ټول هیواد
څخه لیدنه وکړه، د ستنیدو پر مهال یې د هیواد د امنیت ډېره ستاینه او مننه
وکړه.

ډاکټر اقبال هم د سرکونو په جوړولو ډېر ټینګار وکړ، او ویې ویل چې په راتلونکي
کې د سوداګریز تګ راتګ سلسلې لپاره منځنۍ اسیا او افغانستان مرکزیت
باوري دی، بیا د ریل ګاډۍ خبره وشوه، او وویل شول چې افغانستان کې تر هغه
وخته د ریل ګاډي جوړول مناسب نه دي، تر څو چې هیواد پوره ځواکمن شوی نه
وي.

په خبرو خبرو کې دوه بجې شوې، موږ یو ځای د خوراک لپاره لاندې خونې ته
ولاړو، له صدراعظم سره مو یو ځای ډوډۍ وخوړه، د خوراک پر مهال د حکومت
پر مالیاتو خبرې وشوې، همدا مهال د حیدرآباد ریاست عاليه د مالیاتو یادونه
 وشوه، او وویل شول چې په اوسنۍ اقتصادي تباڼۍ کې بیا هم د هغه ریاست
مالیاتو ته زیان نه دی رسېدلی.

له ډوډۍ وروسته سردار هاشم خان ولاړ، هاشم خان اوس په افغانستان کې عملاً تر
ټولو لوړ عملي سیاسي ځواک دی، په لیدنه کې زیات بااخلاقه دی، خو خپلو
ماتحتانو څخه د کار اخستلو، او خپلو پرېکړو کې پوره ځواکمن دی، له همدې
کبله په رعیت او دولتي کار کوونکو د هغه رعب ناست دی، او داسې ویل کیدای
شي چې د انگلستان یا فرانس په توګه د صدر اعظمانو په څېر د سلطنت اصل
انتظامي ځواک کلیګانې د همدې په مضبوطو موټو کې دي.

ځينې خاص حالات او کاغذونه

د بهرنيو چارو وزير سردار فيض محمد خان، او د ټولگټو چارو وزير الله نواز خان به ډېر زموږ خواته راتلل، د افغانستان په حالاتو به مو بحث کاوه، د بچه سقاو د ماتې، او مرحوم نادرخان د بريا تاريخ د الله نواز په سينه کې ساتلی دی، او دا هغه پېښې دي، چې د دې هنگامې په تاريخونو کې نه دي ثبت شوي، د دې پېښو په اړه سيد راس معسود زياته ليوالتيا درلوده، له هغوی دواړو به يې پوښتنه کوله، او پروفيسر هادي به دا پېښې وخت په وخت لېکلې، شايد چې ځينې وخت دا پېښې نشر کړي.

دې دواړو وزيرانو موږ ته د امان الله خان او جنرال غلام نبي خان مرحوم اړوند د ځينو مهمو پاڼو کاپيانې وښودلې، ما يوازې يو ليک وليد، چې د شاه امان الله خان له خوا غلام نبي خان ته ليکل شوی و، دا ليک يې په دې تورو چې (عزيزم غلام نبي خان پيل کړی و، مضمون يې څه په دې ډول و "زه ځينې اعلانات در استوم، هغه خپاره کړه، د څومره نورو اړتيا چې وي زه يې در استوم، ما د روسيې له سفير سره د ليدنې غوښتنه کړې، د ليدنې له پايلې به مو وروسته خبر کړم". نور انځورونه هم و، چې ما ونه شول کتلاي، درې بجې مې د اعليحضرت شاه نادرخان سره د ليدنې وخت ټاکل شوی و، زه پاڅېدم، زما نورو ملگرو له نادرخان سره مخکې کتلي و، زه يوازې وم.

له شهيد شاه نادرخان سره کتنه

سرور خان گويا زه دلکشاه ماني ته بوتلم، دا ماني له يوې مودې راهيسې د افغانستان د شاهانو استوگنځای دی، دا سيمه د کابل تر ټولو ښه سيمه ده، لوړې ودانۍ لري، په موجوده طرز جوړې شوي، ښه دوکانونه، پراخه سرکونه، او پاک ځای دی، همدلته وزارتونه، او نور حکومتي دفترونه دي، په دلکشاه کې لومړی

يو پراخه باغ دی، بيا يې په خنډو کې د اړتيا لپاره نورې ودانۍ دي، له دې څخه تېر شو، او د دلکشاه اصل مانۍ ته ورسېدو، په دروازه يې پهرې لگېدلې دي، له موټر څخه په بنکته کېدو سره بايد هر څوک له يو دالان څخه تېر شي، دا دالان ډېر پراخه او لوړ دی، په دروازه يې پورته لاله الله محمد رسول الله په بنکلي خط، روښانه او په تور رنګ ليکل شوي دي، هلته ننوتونکی خو دا نه شي ليدلای، ځکه چې د ننوتلو پر مهال يې هغې ته شا وي، خو د ستنيدو پر مهال بايد لومړی همدا کلمه وويني، دې ځای کې د دې کلمې لوستل روح تازه گوي، ما هم دا کلمه د ستنيدو پر مهال ولوسته.

له دالان څخه له تېرېدو وروسته پراخه زينه ده، له زينې نه ورسته بيا درې خواوو ته دالان دی، او بيلا بيلې کوټې ليدل کېږي، چې ډېرې يې بندې وي، ټوله ودانۍ پراخه، لوړه، شانداره او روښانه ده، تکلف او ظاهري بنکلا څخه خالي ده، له دې ټولې سادګۍ سره ما په دې ودانۍ کې جلال وليد، له احمد شاه دراني څخه نيولې د امير عبدالرحمن خان تر وخت تاريخ مې مخې ته ودرېد، سره له دې چې دا ودانۍ پخوانۍ نه ده، وروسته جوړه شوې، خو اوس د هغوی د تخت نظاره دلته ليدل کېږي.

په هر حال، په زينه پورته شوو، تشریفات موجود و، هغوی ښه راغلاست ووايه، بيا له دالان څخه پورته ولاړو، او يوې خونې ته ورسېدو، خونه کې د يو گرد ميز شا او خوا څو چوکۍ ايښې وې، زه کېناستم، له خونې سره نښتې بله خونه لېدل کېده، دروازه يې بنده وه، خو څو دقيقې وروسته دا دروازه پرانيستل شوه، اوماته يې د ننه تګ وويل، کوټې ته په ننوتلو مې وليدل چې کړکۍ يې يو پراخه منظر ته پرانيستې دي، او پاچا همدلته له کړکيو بهر گوري، زما له ننوتلو سره سم يې زما لور ته مخ کړ، په ډنګر بدن يې دريشي، په سړيې افغانۍ خولۍ، په شونډو يې نرۍ مسکا خپره وه، له ليدو سره سم يې السلام عليكم وفرمايل، او په ښه خلق يې

راسره په لاس سترې مشې وکړه، دلته یو مستطیل میز اېښودل شوی و، خپله کېناست، او ماته یې په یوه چوکۍ د کېناستو وویل.

لومړی یې په سفر کې زما د ځنډ علت وپوښت، ما ورته وویل لومړی دا چې زما د ژوند تاریخ دومره پاک نه دی، چې زه د هند له حدودو څخه دومره ژر ووځم، دویم دا چې زه په یو کوچني ځای (اعظم گړه) کې ژوند کوم، د ولایتونو له ښاري سیمو لرې والی هم په پاسپورټ کې د تاخیر لامل وگرځېد، په خبرو خبرو کې دا بالکل محسوس نه شوه، چې زه اوس د داسې چا سره خبرې کوم، چې په یو لس میلیونه نفوس حکومت کوي، بلکې په بشپړ ډول د مساوات او ښه خلق تصور مې په مخ کې و، خونه کې له موږ دواړو پرته بل څوک نه و، له همدې کبله دواړو خواوو خپلې خبرې په څرگند ډول کولې، نیم ساعت لیدنه وشوه، او یوازې په درې موضوعاتو خبرې وشوې.

ما تر ټولو مخکې وویل کله چې له پېښور څخه راتلم نو ځینې خلک خبر شول چې د شاه معظم په بلنه کابل ته ځم، په ما خلک راټول شول، په هغوی کې یو افریدی پښتون هم و، هغه په پښتو کې ماته یو څه وویل چې زه پرې پوه نه شوم، زما ملگرو راته ترجمه کړل، نو معلومه شوه چې هغه یو لنډ او مخلصانه پیغام دی، چې زما په واسطه یې تاسې ته رسول غوښتل، دا پیغام د سرحدونو د افغاني سیاست له طریقې اړوند و، او د اسلامي فرض سره سم ما هغه پیغام په ښه وجه ورسولو، اعلحضرت په پوره توجه واورید، په همدې اړوند یې خپل نظر په لنډ او څرگند ډول روښانه کړ.

ما په خپلو خبرو کې د سرحد^{۲۵} ازادې سیمې د افغانستان د چار دیوالۍ په توګه بللې وې، هغه وویل "څوک چې د دې چار دیوالۍ په داخل کې اوسېږي، هغه باید د دې چار دیوالۍ یوه خښته هم له خپله ځایه بې ځایه نه کړي.

د خبرو دویمه او اوږده موضوع د تعلیم وه، ما خپلې مفصلې خبرې وکړې، ومې ویل چې د افغانستان لپاره کوم ډول تعلیم برابر دی، همدا راز د افغانستان د عربي او مذهبي تعلیم د اصولو او طریقې لارو چارو په اړه مو هم بحث وکړ، او ورته مې روښانه کړه، چې په اوسني عربي تعلیم کې کومې کمۍ دي، او څه ډول اصلاح کېدای شي، همدا راز ومې ویل تر هغه وخته چې د دې عربي او مذهبي تعلیم نصاب جاري نه شي، د اوسني نصاب سره به په علماوو کې سیاسي او اجتماعي اصلاحاتو لور ته میلان، او په ځوانانو افغانانو کې به د مذهب مینې او پاپندۍ احساس نه شي پيدا.

اعلیٰ حضرت تر ډېره وخته زما خبرې په توجه سره اورېدې، او د هغې ستاینه یې کوله، دا یې یوه اړتیا وبلله، او پوښتنه یې وکړه، چې ایا په هندوستان کې په دې ډول کوم تعلیمي مرکز جوړ شوی؟

ما د دارالعلوم ندوة العلماء لکهنو نوم واخیست، د دې دارالعلوم ځینې حالات مې ورته بیان کړل، پوهېدم چې هغه په دې بحث خوشاله شو.

هغه د هندوستان د مسلمانانو عام حالت او په ځانګړي ډول د سیاسي حالاتو په اړه پوښتنه وکړه، ما په پوره افسوس سره په مسلمانانو کې شته اختلافاتو تفصیل وړاندې کړ، هغه د هندوانو او مسلمانانو د اړیکو پوښتنه وکړه، ما ورسره خپل معلومات شریک کړل، مرحوم اعلیٰ حضرت خپله هم د هندوستان له حالاتو ښه خبر

^{۲۵} - سرحد د هغه مهال د ډیورنډ کرښې بلې غاړې د هندوستان ایالت و چې اوس د خیبرپښتونخوا په نوم یادېږي.

و، له هغه ځايه اخبارونه او خاصې رسالې شاهي دار التحرير ته راځي، هغه يې لولي، ما په يوه برخه کې د معارف حواله ورکړه، او هغه راته وويل چې زه هغه تل لولم.

په اخره کې يې وويل، چې هندوستان ته په تلو سره زما وروڼو ته دا پيغام ورسوه، چې اوس موږ او هغوی تر ټولو زيات اتفاق او اتحاد ته اړتيا لرو، او د دې پر ځای چې يو پر بل اعتراض وکړو، غوره دا ده چې د يو بل د حالت په سمولو کې يوله بل سره مرسته وکړو.

بيا يې وويل زما هڅه ده چې افغانستان کې دين او دنيا راټول کړم، او د يو داسې اسلامي هيواد بېلگه وړاندې کړم، چې پکې د پخواني اسلامي، او نوي تمدن نښې راتولې وي، بيا يې وويل زه د دين او ملت خادم یم، افغانستان يوازې د افغانانو نه، بلکې د مسلمانانو هيواد بولم، او غواړم چې زموږ مسلمان وروڼه دا خپل هيواد وگڼي، زياته يې کړه، زما وروڼو ته ووايه چې دنيا کې د يونوي انقلاب مواد چمتو کيږي، او د دې اړتيا ده چې مسلمانان خپل تعدادي، اقتصادي، او تعليمي چموالي ورته له مخکې څخه ولري.

له دې کبله چې مرحوم اعليحضرت په "ديره دون"^{۲۲} کې زده کړې کړې وې، له همدې کبله يې ډېره بڼه اردو ويله، که څه هم موږ د خبرو پيل په فارسي وکړ، خو ډېر ژر اردو ته واوښتو، چې تر اخره په اردو خبرې روانې وې.

د تگ پر مهال بيا ودرید، په لاس يې خدای پاماني وکړه، مرحوم ډېر د ښو اخلاقو، منکسر مزاج، مينه ناک، او نرم زړی انسان دی، د مولانا محمد علي مرحوم په څېر د هغه سترگې تل د اوښکولپاره چمتو وي.

^{۲۲}- ديره دون د هندوستان د اترکنډ ايالت مرکزي ښار دی.

د جنگ د وزیر شاه محمود خان ځای کې د چای بلنه

نن د مازديگر په څلور بجې د جنگ د وزير سردار شاه محمود خان ځای ته د چای لپاره بلل شوي وو، له دلکشاه ماني څخه نېغ د هغه ځای ته روان شوو، سرور خان گویا راسره ملگری و، د شاه محمود ځای ځای همدلته نژدې و، له دلکشاه څخه د وزارتونو له سرک تېر شوو، او د شاه محمود خان ځای ته ورسېدو، د افغانستان ودانیو جوړښت عجیبه دی، چې له بهر څخه کوچنۍ او ساده دروازه وي، خو په ننوتلو سره یې عظمت معلومېږي، له موټر بنکته شوې، له ننوتلو سره سم د لوبو یو میدان و، د یوې دروازې له لارې په یوه زینه پورته شوو، یوه کوچنۍ خونه وه، لته مو خپل کوټ او چپنونه وویستل، بیا یو لوی تالار و، چې د میزونو په شا او خوا یې چوکۍ ایښې وې، تالار منظم و، داسې معلومېده چې موږ د اروپا په کومه برخه کې ناست یو، په یو میز د المان د تازه ایجاد شوې لوبې "نرد" تخته ایښودل شوې وه، دویمې خوا ته د بې سیم اوازونو صندوق و، درېیم لور ته په کوټه کې جاینمازونه هم ایښودل شوي وو، پورته له ختلو سره هغه وزیر په خپل خاورین ررنګه پوڅي لباس کې زموږ ښه راغلاست ووايه، ما تر اوسه د مازديگر لمونځ نه وکړی، وزیر په خپلې مهربانۍ سره په خپله زه خپلې غسلخانې ته بوتلم، هلته هر څه چمتو و، د اوبو پایپ او د لاس مخ مینځلو لوبښي، نور توکي او وسایل لاس پاک او اړتیا وړ سامان موجود و، له هغه ځایه د هغه لباس خونې ته ولاړو، له هغه ځایه بلې خاصې کوټې ته او هلته مې لمونځ اداء کړ، لنډه دا چې په دې لړۍ کې مې د وزیر د خاصو خونو لیدنه وکړه، هغه هم ډېرې منظمې وې، د لوڅو انځورونو هغه لعنت چې زموږ د امیرانو په دولت سړایونو کې وي، دا ځای ورڅخه پاک و.

اوس ټول میلمانه را رسېدلي وو، وزیر ټول یوې بلې خونې ته بوتلو، هلته په یو اوږد میز میوې او گلان ایښودل شوي وو، بیلابیل ډول انگور و، د اروپا د ذوق میتیایي (خواړه/شیریني)، کیک او کلچې وې، زه فکر کوم دا کابل کې پاڅه شوي وو، بیا یو د ښه لباس ښواخلاقو خادم د چای لوبني راوړل، چای مو وڅښتل په میلمنو کې صدر اعظم هاشم خان، او نور وزیران او مشران هم موجود وو.

له چای وروسته د خبرو لړۍ پیل شوه، له ما سره په میز سردار هاشم خان، میر عطاء محمد رئیس اعیان، مولانا فضل احمد د عدلیې وزارت مرستیال (چې اوس د عدلیې وزیر شوی دی) ناست و، په همدې وخت کې ما په کابل کې د عربي تعلیم د اصلاحاتو نقشه په پوره تفصیل سره د هغوی په مخ کې کېښوده، او ومې ویل چې افغانستان په اوسنۍ درسگاه کې له اصلاحاتو پرته تر قیامت نه شي بریالی کېدای.

صدر اعظم په ډېرې توجه سره دا هر څه واورېدل او بیا یې وویل چې ایا تاسې له موږ سره په دې برخه کې مرسته کولای شئ، ما وویل چې په دې لاره کې خپله ټوله وړتیا او ځواک مصرفولای شم، نورو دوه کسانو هم ټینګار وکړ، اوس د ماښام وخت نژدې و، ځینې خلک ولاړل، ځینې بلې خونې ته د لمانځه د اداء کولو لپاره ولاړل، او دا هم باید ووايم چې ځینې خلک په خپلو ځایونو ناست وو.

له لمانځه وروسته شاه محمود خان د لاسلکي صندوق پرانیست، نو د ماسکو د کومې روسۍ سندرې اواز ورڅخه راغی، بیا د ایران کومه سنده واورېدل شوه، اواز یې صاف نه و، له همدې کبله یې تماشه بنده کړه، د تګ پر مهال سردار احمد شاه چې د دربار وزیر و، او د مرحوم شاه د تره زوی و، او څښې یې هم و، یعنی د اوسني پاچا ظاهر شاه خسر و، بلنه راکړه چې سبا ماښام پغمان ته ورشو، چې موږ ټولو قبوله کړه.

د ادبي ټولنې مابښامنی ویاړمنه بلنه

له سردار شاه محمود خان سره د خبرو لړۍ دومره وغزېده، چې د ماښام اوه بجې شوې، او اوه نیمې بجې د کابل ادبي ټولنې چې دلته ورته شاهي اکاډمي ویلی شو، نویو راغلو هندي میلمنو په اعزاز کې د شپې میلمنستیا بلنه کړې وه، په همدې اساس له دې ځایه نېغ په نېغه کابل هوټل ته روان کړای شوو، چرته چې دا میلمنستیا چمتو شوې وه، د کابل هوټل ودانۍ لوړه او پخه ده، ډېرې پراخه کوتې او تالارونه لري، لومړۍ په یوه اړخیزه خونه کې کېښول شوو، دې خونه کې هره خوا د میلمنو لپاره چوکۍ اچول شوې وې، ډیری میلمنه چې اکثره یې د دې ادبي ټولنې غړي و، له پخوا راغلي، او ځینې نور بیا وروسته راغلل.

دا ټولنه د حکومت له ادارو څخه ده، د هیواد ډیری علماء، لیکوالان او باسواده ځوانان یې غړي دي، شهزاده احمد علي خان درانی د دې ټولنې سکرتر دی، چې د لاهور اسلامي کالج څخه یې زده کړې کړي، د شاهي سکرتریت په دارالتحریر کې کار کوي، د دې ټولنې غړیتوب یو شاهي اعزاز دی، غړي ته د سلطنت له خوا معاش ورکول کیږي، تر څو په پوره خپلواکۍ، او لیوالتیا سره د علم او فن شعر او وینا خدمت وکړای شي، تر دې چې کله کوم دولتي کارمند ته د دې ټولنې غړیتوب ورکول کیږي، له خپل اصلي معاش څخه زیات د دې ټولنې د غړیتوب معاش هم ورکول کیږي. ځوانان، زارې، پخواني علماء او اوسني تعلیم یافته ځوانان، بې ډیرې او د اوږدې ډېرې لرونکي کسان، شاعران او لیکوالان، د عربي ژبې پوهان، د انگریزي، فرانسوي، او الماني ژبو ژباړن د دې ټولنې غړیتوب لري، هر کال د دې ټولنې له خوا د کابل په نوم یوه رساله په خورا شور او زور سره خپریږي.

د میلمنو له پوره کېدو وروسته د ټولنې مشر د ښه راغلاست وینا په فارسي ژبه کې وکړه.

د کابل ادبي ټولنې د ښاغلي رئیس د ښه راغلاست وینا (۲۷)

ښاغلو فاضلینو! اجازه راکړئ چې د افغانستان د ادیبانو او قلموالو دا ادبي ناسته د خپل خلوص او مینې په څرگندونو سره ستاسې ښاغلو مخ ته وړاندې کړم، او ستاسې راتگ ته د مننې څرگندونه او په ورین تندي تاسې ته ښه راغلاست ووايم.

هندوستان چې د تل لپاره د نومياليو فاضلانو او لویو ادیبانو زانگو ده، چا چې په خپله غېږه کې سترو سترو خلکو او پېژندل شویو وینوالو لکه بیدل صالح، اصفهاني، کلیم، سلیم، طالب، املي، فیضي فیاضي، او په وروستیو کې شبلي نعماني، او نن ورځ لوړ فکر څښتنان لکه مشهور ټولنیز فلسفي شاعر اقبال، او جلیل القدر د بېلگې په ډول سر راس مسعود، علامه سید سلیمان ندوي، او مشهور پروفیسر هادي حسن یې زېږولي، یقیناً چې دا پاکه خاوره د اسیا د علم او فضل زانگو ده، او موږ ورته د درناوي په سترگه گورو.

د هندوستان د افق روښانه ستورو د تل لپاره د نړۍ پر فضا روښنایي شیندلې، د اسیا او ختیځ خلکو د عزت او سرلوړۍ لپاره یې ډېر ستر او ارزښتمن خدمتونه او کوښښونه کړي دي.

په همدې اساس که موږ داسې لوی او بې بېلگې فضلاء په خپل هیواد کې وینو، نو دا روښانه خبره ده چې موږ خوښ او خوشاله یو، او د اسیا په لوړ صلاحیت او وړتیا ویاړو.

۲۷- همدا وینا بیا د دېسمبر کال ۱۹۳۳ د کابل په رساله کې په فارسي ژبه خپور شوی دی، دلته

موږ یادې رسالې څخه ترجمه کړی دی. (لیکوال)

تاريخي او لرغونې اسيا چې يو وخت د علم او تربيت زانگو، د فضل او ادب سرچينه وه، د کومې لرغونو زېرمو چې د اوسنۍ نړۍ ډيرې پرمختللي هيوادونه شتمن کړي دي، ممکنه وه چې دا هر څه د اسيا د اوسني وروسته پاتې والي له کبله له زړونو هېر شي، خو موږ وينو هغه قوم چې د دې خاورې د نوم، تاريخ او وياړونو په ژوندي او روښانه ساتلو کې بې پايه هڅې کوي، د هندوستان ريښتيني او نوميالي زامن دي.

د علي گره د لوړ شان او شوکت دار العلوم (پوهنتون) چې د اسيا د خلکو ډېر غوره علمي مرکز شمېرل کېږي، د هندوستان د يو سپيڅلي زوی سر سيد اعظم د همت، ځوانمردۍ، او ختيځ دوستۍ يادگار دی، د اقبال ارزښتمن اثار او تاليفات چې هر يو يې د اسيا د خلکو په جسمونو کې د اخلاقو، کونښن، کار، ټولنې، ختيځ دوستۍ جذباتو، او اسلام پرستۍ احساساتو روح پوکړی دی، دا ټول د هند د خلکو د همت او ځواکيو بېلگې دي.

هغه وخت چې د افغانستان علم دوسته او ادب پاله پاچايانو يعنی غزنوي او غوري له دې غره ايزو سيمو څخه د سفر بار وټاړه، علوم او ادبيات يې زموږ په هيواد کې يتيم پرېښودل، نو هغه وخت يوازې د هندوستان چمتو قوم و، چې زموږ د هيواد د شاعرانو او فاضلانو ارزښتمن اثار او قيمتي ملغلرې يې تر اوسه خوندي ساتلي دي، نن موږ وينو چې د بلخ او غزني د شاعرانو او فاضلانو، د افغانستان د نومياليو ارزښت پېژندونکي او د اسيا او اسلام د نوم او اثارو تازه کوونکي همدا د هندوستان لوی او حق پېژندونکي خلک دي.

اوس چې د الله په فضل او مرحمت سره زموږ افغانستان له سختو خونړيو او وېروونکو توپانونو څخه ژغورل شوی، او د افغانستان چارې د دې خاورې يو ادب پال زوی يعنی اعليحضرت محمد نادرشاه غازي د افغانستان لرغوني تاريخ راژوندي کوونکي پوه بادشاه لاسونو ته ورغلې دي، دا ستر سلطان د خپلو هڅو په

سيوري کې د علم او ادب او تاريخ تجديد غواړي، موږ وينو چې ډېره همدردي او پالنه د هند د فاضلانو له خوا کيږي، دا معنی چې د هندوستان شريف قوم او شريف احساس، او د اسلام درک، او د اسيا اړوند ټولو گټورو موخو تر ټولو د زيات اهميت دوی ته معلوم دی.

هندوستان، ايران او افغانستان چې د فارسي ادبياتو هيوادونه او لويو شاعرانو، او لوړ خيال درلودونکي هيوادونه دي، يو د بل مشرانو او شاعرانو ته د مينې په نظر گوري، او په همدې د نړۍ په وړاندې په مسلسل ډول وياړي.

په پای کې وایم چې: ای ښاغلو فاضلانو! يوازې هندوستان نه، بلکې ټوله اسيا ستاسې معنوي هيواد دی، او ستاسې لوړې هيلې او ارادې چې تاسې يې لرئ او ستاسې اصلي موخه د ختيځ خاوره ده، د ټولې اسيا خلک په ځانگړې ډول زموږ افغانستان ستاسې د لوړو هيلو يعنی د ختيځ د عظمت په لاره کې د الله تعالی څخه د توفيق غوښتنه کوي، په ضمن کې وایم اگر چې د افغانستان غرونه د اروپا د تکلفاتو څخه خالي دي، او دې خاورې تر اوسه له تکلف ډکې مادي خوښۍ موقع نه ده تر لاسه کړې، شونې ده چې د نورې نړۍ د هيوادونو لېدونکي د دې هېواد سفر او سياحت خوښ نه کړي، لکن زموږ باور دی چې د علم څښتنان ښه پوهيږي، چې دا د سلطان محمود غزنوي خاوره ده، د غوريانو او ابداليانو لرغونې سيمه، د بلخي ابن سينا، غزنوي سنایي، عنصری، مسجدي، دقيقی، فاريابي، او په پای کې د سيد جمال الدين افغاني د زېږېدو ځای دی، يقيناً ټول پوهيږي چې افغانستان هيواد د دوی ټولو د پناه ځای دی، چې عموماً ټول خلک يې د اسلاميت او اسيايت مخلص دوستان دي، او د يو شريف پاچا اعلحضرت محمد نادرشاه غازي پايتخت دی، چې د اسلام او اسيا د عزت او لوړوالي يوازينی غوښتونکی دی.

په پای کې عرض دا دی چې دا ناسته چې ستاسې په اعزاز کې جوړه شوې، یوازې یوه بېلگه ده، د افغانستان قوم او حکومت ادیبان او فاضلانو د احساساتو ښکارندوی ده، او موږ هیله لرو چې تاسې ښاغلي په خپل گران هیواد کې د دې ډالۍ استازي شئ، چې ورڅخه زموږ موخه خالصه مینه، او اخلاص دی، زموږ گرانو هندوستانی وروڼو ته په عام ډول زموږ سلام او دوستانه احترامات ورسوئ، له هغوی سره زموږ د دې معنوي او قلبي اړیکې یادونه وکړئ، چې له کلونو راهیسې زموږ په زړه کې د هندوستان د محترم قوم لپاره شته.

په پای کې دا چې تاسې د دې ادبي ټولنې بلنه ومنله او موږ ته مو عزت راوښلولو، منندوی او مشکور یو، تاسې او د هندوستان لوی قوم ښکمرغي او بریا له خدای څخه غواړو، په اخر کې وایم چې مشرقي باد عالم شرق، مسعود باد عالم اسلام له دې وروسته د افغانستان مشهور شاعر جناب قاري عبدالله خان صاحب د ښه راغلاست شعر د (خیر مقدم) په عنوان ولوست.^(۲۸)

له دې نظم وروسته د میلمنو له خوا پروفیسر هادي حسن په ایراني فارسي ژبه یو گټور تقریر وکړ، چې افغان ځوانان یې د شعر او خبرو پر ځای مغربي علومو او فنونو تر لاسه کولو ته وهڅول، او له هغه وروسته سید راس مسعود لاندې تقریر وکړ.

د نواب مسعود جنگ ډاکټر سید راس مسعود ځوابي وینا:

ښاغلو مشرانو او مهربانه کوربنو! زه په ډېر خلوص او خوښۍ سره مننه کوم، زه د دې پاملرنې فرض نه شم اداء کولای چې تاسو د دې خاکسار په حق کې وکړه، زه غواړم چې د هند د مسلمانانو د زړه جذبات او احساسات تاسې ته ورسوم، زموږ

^{۲۸}- دا نظم چې په دري ژبه کې دی، ځینې برخې یې شاید سمې نه وي لیکل شوي، له همدې امله په ژباړه کې ځای ور نه کړای شو.

په منځ کې د هند د علماو استازی عالم سید سلیمان ندوي دی، او زما ډېر قدرمن دوست علامه اقبال د هغې ډلې استازي دی، چا چې قدیم او جدید عناصر سره یو ځای کړي، او روح پالونکی معجون یې ځینې چمتو کړی دی. زه نه د علماوو له ډلې یم، او نه د شاعرانو له ټولې، بلکې ما د خپلې زده کړې زیاته برخه په اروپایي هیوادونو کې بشپړه کړې، خو زما زړه د دې دواړو ډلو د عظمت او احترام څخه سرشاره او ډک دی، زه تاسې ته باور درکوم چې ستاسې سره د هند مسلمانان غیر معمولي مینه او اړیکه لري، او موږ د زړه له کومي هيله لرو چې گران افغانستان په بشپړ ډول د امنیت، پرمختګ او سوکالۍ په حالت کې ووينو. او دا چې افغانستان د جغرافیوي نقطه نظره د اسیا او اروپا په منځ کې موقعیت لري، له همدې کبله زموږ هیله ده چې افغانستان د اسلامي تهذیب او اخلاقو د غوره بېلګې تر څنګ د اروپا د ټولو ګټورو عناصرو او ښکلاوو څخه ډک شي.

سره له دې چې زه ستاسې ښاغلو حضراتو د مهربانۍ ډېر زیات ممنون یم، خو په دې وخت کې چې زما په زړه د کوم چا غیر معمولي نیکبختي ده، هغه ستاسې پاچا دی، پر ما د هغه داسې اغیز غورځېدلی، چې زه یې بیانولی نه شم، زه به هغه وخت کله هم هېر نه کړم چې له نېکه مرغه زه د اعلحضرت خدمت ته ورسېدم، زه باور لرم کوم سلطنت چې ستاسې په څېر ولس پال پاچا لري، یقیناً چې هغه سلطنت به د پرمختګ لوړو پوړیو ته رسېږي، اوس دا ستاسې فرض دی چې په له هرې ممکنې لارې د هغه خدمت او اطاعت لپاره چمتو واست، او په دې برخه کې باور ورکړئ که چېرې زما په څېر د کم تعلیم درلودنکی په دې برخه کې ستاسې کوم خدمت کولای شي، نو د دې خدمتونو د تر سره کولو لپاره به زه هر وخت حاضر یم.

خو د یوې خبرې له کولو پرته زه مخکې نه شم تللای، د افغانستان د سلطنت ځوانانو ته پکار دي، چې هر وخت د سپین ږيرو عزت او درناوی وکړي، داسې نه شي چې د نظر د اختلاف له کبله د هغوی په وحدت کې درز پیدا شي، تاریخ شاهد دی چې د مسلمانانو د ټولو زیانونو علت د خپلمنځي نفاق او اختلاف له کبله رامنځ ته شوی، نو ځکه له ماضي څخه په عبرت اخستلو سره د اتحاد او اتفاق له لارې خپلو قومي موخو مرکز جوړ کړئ.

په پای کې بیا ستاسې له خلوص ډکو پیرزوینو شکر ادا کوم، او زه به کله هم ستاسې مخلصانه مهربانۍ هېرې نه کړم.

د سید راس مسعود له تقریر وروسته د یادولو وړ کوم تقریر ونه شو، خو د حاضرینو د ټینګار له کبله له ما هم د ادبي ناستې په مناسبت د څه ویلو غوښتنه وشوه.

د سید سلیمان ندوي ځوابي وینا:

د دین او هیواد وروڼو، د علم او فن ګرانو! ډېر خوښ یم چې ځان له تاسې سره په دې ټولنه کې ونیم، د اعلحضرت غازي له خوا د علم او ادب د څو خادمانو بلنه، او بیا د دې هیواد له علماوو او فضلاوو سره په ادبي ناسته کې یو ځای کېدل، زما په نزد د یوې ویاړلي تاریخي پړاو پیل دی.

ګرانو وروڼو! افغانستان او هندوستان دوه بیل بیل حکومتونه نه، بلکې یو و، ممکن دوه دوه نیم سوه کاله شوي وي چې د دې دواړو هیوادونو تر منځ تفرقه پیدا شوه، د پخوانیو بودايي حکمتونو په دورو کې دا دواړه هیوادونه یو ځای و، لکه چې ستاسې په هیواد کې په هر قدم کې د دې اتحاد ډبرین یادګارونه په ځمکو کې اوس هم شته، چې ستاسې په میوزیم کې هم لیدل کېږي.

د اسلامي پیر له پیل راهیسې یوازې تاسې وئ، چې نه یوازې ستاسې له لارې مذهب، بلکې علم او فن هم د هندوستان تر زړه رسېدلی دی، د غزني او غوري

سلاطین او شاهان دلتۀ اوسېدل، خو د هغوی د حکومت دایره تر هندوستان پورې غزېدلې وه، همدا شان د بابر کورنۍ په هندوستان کې میشت وه، خو د حکومت دایره یې تر افغانستان پورې وه، او دا دواړه حکومتونه د یو شاهینشاهی لپاره داسې وو، لکه د یو بدن دوه لاسونه.

اوس له دوه نیم سوه کلونو وروسته، دا لومړۍ فرصت دی، چې دا دواړه لاسونه د سیاسي اتحاد لپاره نه، خو د علمي او ادبي، او یو بل سره د مینې او ارامۍ لپاره په مخلصانه ډول یو بل ته اوږدېږي.

افغان وروڼو! ستاسې مشرانو په هندوستان کې یوازې جسماني او مادي حکمراني نه ده کړې، بلکې معنوي او ذهني حکومت یې هم جوړ کړی دی. فارسي ژبه د ډېر وخت لپاره د هندوستان ادبي او علمي ژبه وه، او اوس هم دا ژبه تر موږ یوازې ستاسې په واسطه را رسېدلې ده، ستاسې له علماوو څخه میر زاهد هیروي چې ستاسې د هرات اوسیدونکی و، له درې سوه کلونو راهیسې د هغه رسالې او تصنیفات د هندوستان په عربي مدرسو کې د فلسفې په برخه کې لوړ معیار دی. د فارسي ژبې مشهور او ستر شاعران چې دې هیواد کې زېږېدلي دي، په همدې ډول د زېږېدو د ځای په نسبت د افغانستان کوم ښار ته منسوب دي، خو د اوسېدو یا دفن له لحاظه د هندوستان کوم ښار ته منسوبیږي.

خومره شاعران شته چې د غزني، بلخ، بدخشان یا ستاسې له کومو نورو ښارونو او سیمې څخه و، او په لاهوري، او دهلوي مشهور شوي دي، چا چې د عوفي د باب الالباب مطالعه کړې وي، هغوی پوهیږي، چې دا شاعران د یووالي په یوه لیکه کې سره داسې منسلک و، چې تاریخ هم دا پریکړه په سختۍ سره کولای شي، چې هغوی لاهوریان که غزنویان وو.

دا دوه حکومتونه یو له بل سره داسې تړلي وو، که چېرې یو فاضل دلتۀ پیدا شوی و، نو د ژوند څه برخه به یې هلته تېروله، او که هلته زېږېدو، نو دلتۀ به یې یو څه

ژوند کاوه، د بېلگې په ډول مسعود سعد سلیمان، چې د شاعرانو له دویمې طبقې څخه دی، هغه ته هندي یا افغانستاني ویل او سره جلا کول یې پرستونزمن دي. ما د جلال اباد او کابل باغونه ولیدل، د غره ایزو چینو، نهرونو، ابشارونو نظاره مې وکړه، چې د دې خاورې په هره برخه کې شته، نو په دې باوري شوم، چې د بابر کورنۍ چې په کشمیر او هندوستان کې په ډېره کچه کوم باغونه جوړ کړي دي، یا یې ځای پر ځای مصنوعي چینې ایستلي دي، هغه ټول د افغانستان د قدرتي منظرونو نقل و.

په جلال اباد کې د امیر شهید باغونه، کابل کې د بابر باغ، پغمان کې باغونه همدا راز د افغانستان نور باغونه د لاهور د شالامار سره څومره قدرتي ورته والی لري.

د تیمور په کورنۍ کې د فطري منظرو دا وطني ذوق داسې و، چې هغه په هندوستان کې عملاً څرګند کړ، آن تر دې چې په عامو او خاصو دفترونو کې هم د ګنګا او جمنا د ګلکاری په واسطه راڅرګند شول.

د علم او فن وروڼو! هر څه چې اول شوي دي، اوس نه کیږي؟ د سیاسي اختلاف او جلا والي یادونه پرېږدئ، دا د نړۍ د بدلون برخلیک دی، کله یو شان او کله بل شان، سیاسي حالت هر وخت د بدلیدو په حال کې وي، سیاسي اړیکې جوړیږي، او ماتېږي، خو علمي او ادبي اړیکې تلپاتې وي.

موده وشوه چې د سلطان محمود غزنوي توره ماته شوې، پېړۍ وشوې چې د هغو سیاسي فتوحاتو پاڼې خورې ورې شوي دي؛ خو د حکیم سنایی غزنوي قلم اوس هم شته، د هغه د ادبي فتوحاتو د پاڼو شیرازه تر اوسه نه ده شپندلې.

راځئ، د سلطان محمود غزنوي، شهاب الدین غوري، او د بابر د کورنۍ نه، بلکې د سنایی غزنوي، مسعود سعد سلمان لاهوري، خسرو دهلوي، حسن

دهلوي، فيضي اکبرابادي، او بيدل عظيم ابادي په نوم يو بل ته د مينې لاسونه وغزوو.

افغانستان د تل لپاره د خپل جسماني زور او مادي توان په اړه له نړۍ څخه ستاينه تر لاسه کړې ده، اوس د دې وخت دی چې له نړۍ څخه د خپل دماغي توان او ذهني پهلوانۍ ستاينه تر لاسه کړي.

ستاسې ادبي ټولنه د ستاينې وړ ده، چې په دې لاره کې يې ګام پورته کړی، او هره مياشت په ډېر ښه ډول د خپل توان او زور څرګندونه کوي.

زه بې له وېرې او تردد څخه ويلای شم چې د کابل رساله، د هندوستان او اسيا له غوره علمي رسالو سره اوږده په اوږده سفر کوي، او له خوښۍ دې ډک پړاو کې د دې رسالې لاس زيات دی.

ګاونډيو وروڼو! ايا دا د حيرانتيا ځای نه دی چې موږ د انگلستان، فرانسې، او المان د يو يو شاعر او اديب څخه خبر يو، د هغوی شهکارونه پېژنو، خو د دې دوه ګاونډيو هيوادونو ادبيان او د قلم خاوندان په خپل منځ کې يو له بل څخه بې خبره او نا اشنا دي، حال دا چې د دې دواړو د پخوانيو مشرانو تر منځ نه يوازې هيوادنۍ اړيکې وې، بلکې شايد مذهبي، او نسلي اتحاد هم و.

مګر سربېره پر دې د دوی تر منځ يو نه ماتيدونکی علمي او ادبي يووالی و، څومره د افسوس خبره ده چې له دوه پېړيو راهيسې زموږ تر منځ دومره لريوالي راغلې، چې نه موږ ستاسې له ادبيانو او شاعرانو خبر يو او نه تاسې زموږ.

موږ بايد د کابل ادبي رسالې منندوی و اوسو، چې د دې ځای د پوهو قلم خاوندانو، شاعرانو او ادبيانو سره يې زموږ پېژندګلو وکړه، او موږ يو بل وپېژندل.

علمي او فني وروڼو! سياسيون په خپلو چالاکیو کې مصروف پرېږدئ، او راځئ چې موږ د علم او فن په نوم د مينې او دوستۍ تړون تازه کړو، د مفکرتيا او پېژندګلو

ژمنه لاپياوړې کړو، موږ په خپل خپل هیواد کې د اوسیدو سره د نوي ختیځ د جوړولو لپاره اوږده په اوږده کار وکړو، که د زړونو اتحاد هر شان وي، بدگمانۍ او غلط فهمۍ لرې کوي.

هندوستان د خپلو ځوانانو په مټ په خپل تعمیر بوخت دی، او افغانستان هم، اوس نو اړینه ده چې په دې تعمیر کې د دواړو هیوادونو ځوانان د بل هېواد ځوانانو ته په ښه نیت او ښه باور لاس ورکړي، که څه هم د دې یووالي په لاره کې به ډېرې ستونزې مخې ته راشي، خو د دې سترې موخې د ترلاسه کېدو لپاره موږ ته پکار ده له ګڼو ستونزو سره مقابله وکړو.

بهریک گل زحمت صد خار می باید کشید

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

تر ما وروسته ډاکټر اقبال په خپل فلسفي انداز کې لاندې تقرير وکړ، چې په دې ځای کې ډېر اغېزمن و.

د ډاکټر سر شیخ محمد اقبال وینا

د سید سلیمان ندوي، او ډاکټر سر راس مسعود له ویناوو وروسته، چې زموږ د جذباتو ډېره ښه ترجماني یې وکړه، اوس داسې څه نه دي پاتې چې زه یې ووايم، خو زه فکر کوم چې د کابل ادبي ټولنې غړي به له ما هم دا هیله لري، چې په کوم ښه انداز دوی زموږ ښه راغلاست وکړي، د هغې په ځواب کې زه هم څه ووايم، زه د کابل ادبي ټولنې مننه کوم چې په خپلې مهربانۍ سره یې زما په اړه په نظم او نثر کې ښه څرګندونې، او د جذباتو ښکارندويي وکړه.

زه هیله لرم چې یوازې او یوازې د کابل ادبي ټولنې د ځوانو غړیو د عملي اړخ (فعالیت) او کارونو په اړه بحث وکړم، شک نه شته چې ټولنه د خپل کار او اهمیت او مسئولیتونو څخه ښه خبره ده، زما باور دی چې هنر، ادبیات، انځورګري،

موسيقي، يا معماري هر څه چې وي، هر يو د ژوند مرستندوی او خدمتگار دی، په همدې اساس پکار ده چې زه هنر ته ايجاد ووايم، نه تفريح، شاعر د يو قوم د ژوند اساسات ابادولای يا بربادولای شي، اوس چې حکومت هڅه کوي، په اوسني وخت کې افغانستان د تاريخ د نوي ژوند په ډگر کې داخل کړي، نو د دې هيواد شاعرانو ته پکار ده چې راتلونکو ځوانانو ته ريښتيني رهنما وگرځي، د ژوند د عظمت او لويې پر ځای مرگ ډېر ستر ونه ښيي، ځکه کله چې هنر د مرگ نقشه جوړوي، او هغه ستر ښيي، دا وخت هغه سخت ويروونکی او ويجاړونکی گرځي، او که چېرې دا حالت د قوت له ښکلا څخه خالي وي نو يوازې د مرگ يو پيغام دی.

دلبری بی قاهرې جادگری است

دلبری با قاهرې پیغمبری است

زه غواړم ستاسې توجو يوي مرکزي نقطې ته راواړوم، د نبوي ژوند له پېښو يوه پېښه ده، روايت دی، چې يو ځل د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حضور کې د مشهور عرب شاعر امرأ القيس ځينې اشعار ولوستل شول، هغه حضرت وفرمايل اشعر الشعراء وقائدهم الى النار.

ژباړه: تر ټولو غوره شاعر به اور ته د هغوی مشري کوي.

له دې ارشاد څخه ښکاري، چې ځينې وخت د شعر کمال پر خلکو ناوړه اغېز کوي، د يو قوم د ژوند پورې اړوند شيان يوازې شکل او صورت نه دی، بلکې هغه څه چې په حقيقت کې د قوم له ژوند سره اړيکه لري، هغه (فکر) دی، کوم چې شاعر يې قوم ته وړاندې کوي، او هغه لوړ نظريات دي، چې شاعر يې په قوم کې د پيدا کولو هڅه کوي، قومونه د شاعرانو په لاسنيوي سره پيدا کيږي، او د سياسيونو په ثبات سره وده کوي، او بيا مړه کيږي، نو هيله لرم چې د ځوان افغانستان شاعران او ليکوالان په خپلو همعصرو کې داسې روح پو کړي، چې

کرار کړا خپل ځان وپېژني، هغه قوم چې د پرمختګ پر لار ځي، د هغې ځان غوښتنه د ځانګړې تربیت سره تړلې ده، خو هغه تربیت چې خیر یې له احتیاط سره مل وي، نو په دې اساس د ټولنې دنده دا ده چې د ځوانو نسلونو فکرونه د ادبیاتو له لارې جوړ کړي، او داسې روحاني روغتیا ورته وښيي، چې په پای کې خپله ځانغوښتنه پیدا کړي، وړتیا تر لاسه او غږ پورته کړي.

زه یوې بلې نکتې ته اشاره کول غواړم، "موسیلیني"^(۲۹) بڼه نظریه جوړه کړې ده، د هغه د نظریې مقصد دا دی چې ایتالیا ته پکار دي، د خپلې ژغورنې لپاره یو شتمن کس پیدا کړي، تر څو د ایتالیا ګریوان د اینګلو سیکسن^(۳۰) قومونو د پورونو له منګولو خلاص کړای شي، یا یو بل "دانتي"^(۳۱) پیدا کړي چې یو نوی جنت وړاندې کړي، یا یو نوی "کولمبس"^(۳۲) تر لاسه کړي، تر څو نوې لویه وچه پیدا کړي، نو که تاسې له ما څخه د افغانستان د نجات په اړه پوښتنه وکړئ، نوزه به ووايم چې افغانستان ته د یو داسې سړي اړتیا ده، چې دا هیواد د قبایلي ژوند څخه راوباسي، او د ملي یووالي له ژوند سره یې بلد کړي.

۲۹- موسیلیني (Benito Mussolini) ایتالوي دیکتاتور و، په ۱۸۸۳ کې زېږېدلی، په ۱۹۴۵ کې مړ شوی.

۳۰- Anglo-Saxon هغو خلکو ته اشاره کوي چې پېړۍ مخکې یې اروپا کې ځینې سیمې نیولې، او د اوسنۍ برتانیې او ویلز په ځینو برخو یې واکمني کړې ده.

۳۱- دانتي (Dante Alighieri) یو ایتالوي لیکوال، شاعر او فیلسوف و، په ۱۲۶۵ کې زېږېدلی، په ۱۳۲۱ کې مړ شوی.

۳۲- کرسټوفر کولمبس (Christopher Columbus) یو ایتالوي کشف و، په کې ۱۴۵۱ کې زېږېدلی او په ۱۵۰۶ کې مړ شوی، په لومړي ځل له امریکا لویې وچې سره د اروپا اړیکه پیدا کول هغه ته منسوب دي.

خو زه خوښ يم چې افغانستان ته يو داسې سړی په لاس ورغلی، چې له مودو يې انتظار کېدو، زه باور لرم چې د اعليحضرت نادرشاه ايجادوونکی شخصيت د دې لپاره پيدا کړای شوی، چې افغانستان په اسيا کې يو نوی قوم وگرځوي، او له نړۍ سره يې پېژندگلو پيدا کړي، د دې هيواد ځوانانو ته پکار ده چې دا ستر لارښود د خپلې زده کړې او تربیې د معلم په توگه وپېژني، ځکه چې د هغه ټول ژوند د قربانۍ او اخلاص او د خپل هيواد سره د صداقت او د اسلام سره د مينې څخه ډک دی.

له دې ويناوو وروسته خلک خوراک ته پورته شول، له خوراک وړاندې د لاس مينځلو سامان يعنی لويه چيليمچي موجود وو، خوراک د هوټل په منځنۍ خونه کې چمتو شوی و، څلورو خواوو ته د دايرې په شکل ميزونه او چوکۍ ايښودل شوي وو، له ميلمنو ډکې وې، زما په تخمين پنځوس شپېته تنه ميلمستيا ته رابلل شوي وو، د هندوستانی طرز مطابق خوراک له وړاندې په دسترخوانونو ايښودل شوی و، بيلا بيل ډول غوښه، کباب، چرگ، پلاو، او ځينې اروپايي ډوله خوراکونه هم په خوراک کې وو، خوراک کې د افغانستان ځانگړی څه خاص نه و، موږ پکې د هندوستان او افغانستان د دسترخوانونو تر منځ کوم ځانگړی توپير ونه ليد.

زما څنگ ته يو عمر خوړلی افغان ناست و، چې هندوستان کې يې کلونه تير کړي وو، له مرحوم سر سيد احمد خان سره يې ليدنه شوې وه، له حکيم اجمل خان مرحوم سره يې هم مينه او ملگرتيا وه، ښه اوږدو غږېدو، خو له دې عمر سره بيا هم د اشتها کومه گله يې نه وه. له خوراک وروسته بيا پخوانۍ خونې ته راغلو او مجلس پيل شو، خو د پخوا په شان باقاعده نه و، زه په يو اړخ کې کېناستم، چرته چې يو مصري عالم زيدان بدران (د دار التاليف د تعليم او تربیې غړی)، او يو بخاري فاضل چې د عربي ژبې شاعر او اديب و ناست وو، له هغوی سره مې تر

ډېره وخته په عربي خبرې وکړې، بخاري له بالشويک حکومت څخه تنبیدلی او دلته یې پناه اخستې وه، د خپل هیواد دردونکې کیسې یې کولې، او ویل یې چې ژر به هندوستان کې راسره وگوري، هغه په شام کې زده کړه کړې وه.

لکه چې هندوستان کې پان یا لایچي خوړل کیږي، دلته په کاسو کې بادام او پیسته ایښې وه، چې خلکو به د مشغولتیا لپاره خوړل، دلته پان نه شته، چیلیم مو هم ونه لید، خو په نویو خلکو کې د سیگرت او سیگار رواج زیات دی، د ډاکټر اقبال خوبنه مشغله چیلیم (حقه) دی، هغه له ځانه سره خپل چیلیم هم راوړی و، د چای په برخه کې دلته دا رواج دی، چې لومړۍ پیاله خوږه وي، خو نورې پیالې بې له بورې څخه تریخ څښل کیږي؟

میلمنو کې یو شینواری مولوي صاحب هم و، چې ډیلي او دیوبند کې یې زده کړه کړې وه، هغه وویل چې امان الله خان د اصلاحاتو په برخه کې له ما فتوا غوښتې وه، نو ما د دین او دولت دواړو د گټو په نظر کې نیولو سره خپل نظر ولیکلو، او د هغې مسئلې ځواب مې ولیکلو، او هغه ته مې ورکړ، خو شاه د دې په لوستلو سره ډېر خفه شو، او زه یې نظر بند کړم.

دا مجلس تر لسو بجو روان و، او بیا ټولو خدای پامانې وکړه، موږ په دارالامان کې خپل میشت ځای ته راغلو، شپه مو آرامه تېره کړه، یخني زموږ د سیمې د دیسمبر د میاشتې څخه زیاته نه وه، موجوده پرستني کفایت کاوه.

باغ بابر:

نن د اکتوبر میاشتې نولسمه نېټه وه، له سرورخان سره مو ژمنه وه چې نن به د کابل د ځینو مشهورو ځایونو لیدنه کوو، د سهار د چای څخه تر فراغت وروسته (چای هر چاته خپلې خونې ته وړل کېدو) د وتلو لپاره چمتو شوم، لومړی له سرورخان سره باغ بابر ته ولاړو، دا باغ د ښار له اوسنۍ ابادۍ څخه بهر د یو غره په

لمن کې پروت دی، لاندې باغ او فواري دي، او په لوړه برخه کې ودانۍ ده، له هغې څخه هم پورته د غر څخه بالکل لاندې په يوه احاطه کې د شهنشاه بابر مزار دی، موږ واورېدل چې د دې باغ په اخر کې ودانۍ امير عبدالرحمن خان جوړه کړې، د دې لوړې ودانۍ، ښکلي باغ او فوارو په ليدو سره مو د لاهور د شالامار باغ يوه کوچنۍ منظره په نظر راغله.

کابل ته زما تر رسېدو مخکې زما ملگرو ته په همدې باغ کې د کابل د ښاروالۍ له خوا يوه ميلمستيا ورکړل شوې وه، خو دا چې زه پکې شريک نه وم، ځکه د هغې ميلمستيا تفصيلات راته معلوم نه دي.

د دې ودانۍ او مزار تر منځ د هندوستان د مغل ودانيو په طرز يو کوچنی مسجد جوړ شوی، دا مسجد شاه جهان په يوزر شپږ پنځوسم ميلادي کال کې جوړ کړی، د مسجد د باندنۍ برخې د بام مخامخ د پاچا تاريخي ډبرليک د کال سره کيندل شوی دی، د مسجد څخه پورته بيا د بابر د مزار احاطه ده، له غر څخه يوه چينه راوتلې او لاندې بهيرې، د احاطې په داخل کې هم بې بامه برخه شته، د دې په منځ کې د شهنشاه بابر ساده ډبرين مزار دی، هغه چا چې د بابر د زامنو، او لمسيو مزارونه په ډيلي، اکره او لاهور کې ليدلي دي، هغوی به د دې ستر مشر ساده او بې گمبدي او ودانۍ مزار په ليدلو سره بې اختياره د عبرت او ښکې تويې کړي، خو ايا دا تسکين کم دی، چې د دولس زره کسانو په مرسته د دوه دېرش کروړه نفوس والا هندوستان په فتح کولو سره اوس هم د خپل قوم په ازاد هيواد په ازاده خاوره کې ارام کوي، د يو خپلواک سلطنت په جوړولو کې يې چې دولسو کلونو پورې له وچو غرونو سره سر وهلو، هغه له مرگ وروسته هم په يو غر کې ډبرو ته تکیه تکیه او ويده دی.

د جهانگير تر وخته دې مزار ډبرليک نه درلود، جهانگير ورباندې يو ډبرليک لگولی، چې څلور بيته فارسي شعر پرې ليکل شوی دی.

د بابر له مزار څخه لږ لري د هندال مرزا او همایون د ورور حکیم مرزا مزارونه دي، د هغوی په قبرونو هم جهانگیر ډبرلیکونه نصب کړي، او په بله برخه کې یې د ډیلي د دویم عالمگیر د لور گوهر النساء بیگم قبر دی. په مزار لاندې کتیبه لگول شوې ده:

مرقد گوهر النساء بیگم بنت عالمگیر ثاني بتاريخ ۲۷ شعبان ۱۲۰۲ هجري معلومه نه ده چې دا ارزښتمنه ملغلره له ډیلي کابل ته ولې انتقال شوې وه. د شهنشاه بابر د کورنۍ د دې بې وزله قبرونو لیدو مې په زړه ډېر اغېز وکړ، هغوی ته مو د مغفرت دعاء وکړه، د اوبسکو دوه گلان مې په شاهي مزار کینودل، اعلحضرت نادرخان مرحوم په خپل وخت کې دا مزار جوړ کړی دی، او د ډېرو قیمتي ډبرو گل یې پرې لگولی دی. له مزاره راووتو، د چینې سره تېر شوو، او لاندې بنسټه شوو، موټر د چوپتیا له بڼاره د ابادیو پر لور مخه کړه.

مکتب صنایع نفیسه:

افغانستان کې مدرسې یا ښوونځي ته مکتب ویل کېږي، د بابر له مزاره تر وتلو وروسته لومړی موږ مکتب صنایع نفیسه ته ولاړو، صنایع نفیسه معنی فنون لطیفه، دا مدرسه شاه امان الله جوړه کړې وه، د ډېرو ډېره بڼه دوه پوړیزه ودانۍ ده، مخ ته یې د هلکانو د لویو میدان دی، میدان احاطه هم لري، احاطه په یو پاتک بنده شوې ده، کله چې موټر ځنځیر ته ورسېد ودرید، ځینې ښونکي چې میدان کې ولاړ وو، اود ښوونځي مدیر ښاغلی غلام محمد خان صاحب موږ ته تود هرکلی ووايه، یو یو ټولگي ته یې بوتلو، د ټول ښوونځي لیدنه یې راباندې وکړه، دا وخت دې ښوونځي کې ټول پنځه سوه هلکان تر زده کړې لاندې وو، له فنون لطیفه څخه یې نقاشي، نجاري، قالین بافي، رنگ ريزي، او انځورگري او نور

زده کول، د نقاشۍ چې دلته ورته رسامي وايي، ښوونکي يو هندوستانی و، د قالین بافی استاد ایرانی و، او د نجاری په ټولگي کې مشر استاد الماني زده کړې ورکولې، زه هر يو ښوونځي ته ولاړم، د هلکانو کارونه مې وکتل، ما د لکهنو د هنرونو دولتي ښوونځی لیدلی دی، د دې ځای د صنایع نفیسه کار له هغه ځایه راته ښه وېرېښېد، موږ به چې هرې برخې ته رسېدو هلته به يو زده کوونکي د ښه راغلاست يو خاص غږ کولو، او د هغې په اورېدو سره به ټولو زده کوونکو په ادب سره سلام کولو، ما د دې نعرې د مفهوم او مطلب پوښتنه وکړه، نوراته وویل شول چې د دې معنی دا ده چې خبردار او هوښار اوسئ.

د انځورگرۍ په یو ټولگي کې یو زوړ پښتون د هلکانو په مخ کې په لوړ ځای چوپ پروت و، او طالبانو په پنسل د هغه د هر حرکت انځور کښلو.

د قالین او بدلو ټولگي مې ټول وکوت، وړۍ دلته رنګېږي، او همدلته ترې تار چمتو کېږي، او تر اخره یې ټول پړاوونه پوره کېږي، دا رنګ د اروپا جوړنه دی، دا رنګ همدلته په پخواني ډول له بوټو جوړېږي، او بیا یې په گرمو اوبو کې جوشوي، او بیا ډېر زلیدونکی پوخ رنګه تار تیارېږي، بیا ترې قالینې جوړېږي، ما تر ټولو لومړی همدا وکوت، د کوچنیو او سترو غالیو لرګین چوکاټونه په دیوالونو لګېدلي وي، او په هغې کې کوچني تارونه له پورته څخه لاندې تړل شوي وي، بیا د هر چوکاټ مخې ته څو هلکان ناست وي، او د هغې په ټکونو ډکولو بوخت وي، د قالینې له پیل مخکې یې نقشه او ډیزاین جوړېږي، نقشې له اول څخه چمتو شوې وي، د هغې هر رنګ او ځای او اندازه د گلانو په ډول داسې جوړ شوي وي، لکه د مصوری نقشه، دا د نقطو په شکل جوړه شوې وي، د استاد یا بل پوه شاگرد په لاس کې دا نقشه وي، او هغه په خاصه ژبه یا اصطلاح لارښوونې کوي، د هلکانو لاسونه د هغې سره سم د ماشین په ډول په تارونو حرکت کوي، او د لاسونو لاندې یې بیلا بیل ډول نقش او ښکلا جوړېږي، پوښتنه مې وکړه، راته

وویل شول چې دا د ترکی ژبې اصطلاحات دي، د دې ځای جوړې غالی له خپلې بنکلا، بنایست او د زیات وخت پاییدو کې له ایرانیو او ترکی قالینو سره سیالي کوي، خو افسوس چې دومره په زیاته اندازه نه جوړیږي، چې بازارونو او د نورو هیوادونو مارکیتونو ته ورسېږي.

د نجاری کارخانې په لیدو مې زړه خوشاله شو، دومره بنکلی لرگی چې ما په هندوستان کې هم نه دی لیدلی، هغه لرگی چې په ممبي او برما کې تر ټولو غوره لرگی بلل کیږي، د دې ځای لرگی له هغې هم ښه و، یعنی دومره پاڅه او د وزن والا او دومره ځلانده چې له رندې او خراډې پرته هم د رندې او خراډې په څېر معلومیږي، په لرگیو داسې بنکلی کرښې چې خپله د یو نقش په توګه معلومیږي، دلته د لرگی غوڅول، جوړول، او بیا جلا جلا کول او بېرته جوړول معمولي کار و، اخيري کار یې له دې څخه شیان جوړول او د هغې نقشبې او ډیزان جوړول دي، چې بیا ترې وسایل جوړ شي، د وروستي ټولګي استاد یو المانی و، د حکومت اثر دومره دی کله چې ما په ټولګي کې قدم کېښود، نو هغه اسلام علیکم په ویلو سره ښه راغلاست ووايه.

د صنایع نفیسه د ډیریو ټولګیو له لیدلو څخه وروسته مو بهر په میدان کې هغه ځای ولید چې اوسنی حکومت یې په دې مدرسه کې جوړوي، دا ودانۍ تر جوړېدو لاندې وې، چې په بشپړیدو سره به یې د دې مدرسې حیثیت نور هم لوړ شي، او مدرسه به هم پراخه شي.

دولتي موټرخانه

په ستندیدو سره مو موټر خرابه شو، چلونکي دولتي موټرخانې ته بوت، دا کوچنۍ ودانۍ ده چې ډېرې مستري خانې پکې دي، دلته خراب موټر ترمیم کیږي، د موټرخانې افسر په ډېرې توجه او پاملرنه له موټر سره مخ شو، د افسر خان په وینا

هغه دا موټر د ترميم لپاره واخيست او بل جوړ موټر يې راکړ، دا کارخانه هم اوسني حکومت جوړه کړې ده.

د نويو دوکانونو ودانۍ

له موټرخانې څخه د تگ پر مهال مو د نويو دوکانونو نوې ودانۍ ولېدې، دا د اروپايي دوکانونو په څېر جوړ شوي دي، په دروازو کې يې د دې لپاره پوره هندارې لگېدلي چې د دوکان په بنديدو سره بيا هم خلکو ته شيان ښکاره شي، دا ودانۍ هم اوسني حکومت د دوکانونو لپاره جوړې کړي دي، او تر کار لاندې دي، که دا دوکانونه جوړ شي، نو په کابل به د بمبي يا کوم اروپايي ښار شک پيدا شي.

هوايي ډگر

د دې دوکانونو مقابل لوري ته کوم بل سرک نه دی جوړ شوی، مخامخ ورته يو لوی ميدان دی، چې ښه هوار کړای شوی، دا ميدان د الوتکو د کېناستو لپاره خاص کړای شوی دی.

د بالاحصار حربي ښوونځی

به ښوونځي مخکې د بالاحصار غر او يو اوار ميدان پراته دي، دا د کابل تر ټولو لوړه سيمه ده، ورسره نږدې د جهيل يا ډنډ په ښه اوبه خپرې دي، دا په لومړي سر کې د کابل د اميرانو او واليانو د حاکم کېناستو کلا وه، د تاتاريانو د بريد پر مهال هم دا کلا موجوده وه، خو په اصل کې بابر نوره هم پياوړې کړه، کله چې همایون په خپل ورور بريد وکړ، هغه دا مهال په همدې کلا کې و، دا هماغه کلا ده چې کوچنی اکبر پکې خپل ظالم کاکا د خپل پلار د توپونو مخ ته ځکه کېنولی و، چې د همایون د توپونو ډزې په کلا ونه لگېږي، کله چې اکبر په تخت کېناست؛ نو هغه دا کلا له سره جوړه کړه، کله چې جهانگير پر تخت کېناست، هغه په کاشي کاريو

سره دا نوره هم ښکلې کړه، د شاه جهان په وخت کې علي مردان خان د کابل حاکم چې د شاه جهان مير عمارت هم و، دلته نورې ډېرې نوې ودانۍ جوړې کړې، او د کابل مشهوره چهار چته هم د همدې له خوا جوړه شوې ده، ورسره نږدې اورنگزيب مسجد گدري^{۳۳} جوړ کړ.

په هر حال تر پنځوس شپېتو کلونو مخکې پورې دا کلا د کابل د ټولو سدوزيو اميرانو، حاکمانو او سلاطينو دار الحکومت، او قيامگاه وه، په نولس سوه او شپږ نوي هجري، اتلس سوه نهه اويا ميلادي کې کله چې انگریزانو د خپل وژل شوي سفير (کيونياري)^{۳۴} په غچ کې پر کابل بريد وکړ، نو دا کلا يې په باروتو والوزوله، کلا په لوټو او اير و بدله شوه، او تر اوسه همداسې ويرانه پرته ده.

تېر کال مرحوم اعلحضرت نادرخان شهيد د دې ځای د تاريخي حيثيت د راژوندي کولو لپاره د حربي ښوونځي لپاره غوره وباله، تېر کال د ثور په اولسمه نېټه خپله شاه شهيد په دې تاريخي ځای کې د حربي ښوونځي د بنسټ ډبره کېښوده، د کابل ټولو دولتي مسئولينو، مشرانو او خلکو په خپلو لاسونو بيلچو ته لاس کړ، او دا ځای يې اوار کړ، گویا دا ورځ د کابل د قومي جوش او جذبې تر ټولو لويه تاريخي څرگندونه وه، کله چې زه دې ځای ته ورسېدم، زما ملگري سرور خان په ډېر وياړ سره دې ميدان ته اشاره وکړه، او په يو مخ يې د افغانانو د تېرو شپږ سوه کلونو روايات راته تکرار کړل، تر اوسه دا ودانۍ طرحه شوې نه ده، که د شاه د شهادت دا غمښت پېښه نه وه رامنځ ته شوې، نو شايد چې د ودانۍ د جوړېدو چارې ژر پيل شوې وې.

^{۳۳}-مسجد گدري يا مسجد گدري د کابل په زاړه ښار کې موقعيت لري، د افغانستان په کورنيو جگړو کې ورته يو څه زيان رسېدلی دی.

^{۳۴}-Pierre Louis Napoleon Cavagnari افغانستان لپاره د برتانيې د ديپلوماتيک ماموريت غړی و، او د ۱۸۷۹ز کال د سپتمبر په درېيمه نېټه د کابل په بالاحصار کې افغان مجاهدينو وواژه.

د دوه اصحابو مزار

موټر د بالاحصار له ودانۍ لاندې ولاړ، د بالاحصار بل اړخ ته ورسېد، چې شاید هلته پخوا ابادي وه؛ خو اوس ويران پروت و، مخکې د غره په لمنه کې يوې پخوانۍ هديرې ته ورسېدو، د دې هديرې په اړه مشهوره ده چې دلته د دوه صحابه وو مزارونه دي، د افغانانو منځ کې د هغوی نومونه هر يو حضرت تميم، او حضرت جبیر مشهور دي، په تاريخي لحاظ د دې دوه شخصيتونو په ثبوت رسېدل ستونزمن دي، خو د عام شهرت قطعي درواغ گڼل هم مشکل دي، په هر حال که هغوی صحابه دي، که تابعيان دي، خو د شهيد پاچا حکومت د هغوی په وړاندې د عوامو د عقيدت له کبله د دې دواړو قبرونه ترميم کړی دی، او کله چې زه هلته ورسېدم نو شا او خوا يې د ودانۍ کار روان و، په مخ کې يې د يوې فواري په جوړېدو کار روان و، هلته مو مسنونه دعاوې وکړې، او روان شوو.

د سفيرانو ځايونه

د ستنېدو پر مهال له هغه سرک څخه تېر شوو چرته چې د بهرنيو هيوادونو د سفيرانو ځايونه دي، زما ملگري راته وويل، نور هيوادونه چې له افغاني سفيرانو سره کوم چلند کوي، دلته د هغوی له سفيرانو سره هماغه شان چلند کيږي، يعنې که هغوی د ځايونو کرایه اخلي، نو افغان حکومت هم له دوی کرایه اخلي، او که وړيا ځای ورکوي، نو دلته ورته حکومت بې کرایه ځای برابروي، کله چې موږ د ايراني سفير له استوگنځای څخه تېرېدو، نو راته وويل شول دا چې ايران د افغان سفير څخه کرایه نه اخلي، نو ده ته هم دلته په دوستانه ډول بې کرایې ځای ورکړل شوی دی.

د امان الله خان له زمانې څخه د انگریزانو سفارت په یو داسې ځای کې دی، چې د کوه دامن او د حربي بنوونځي تر منځ واقع دی، ویل کېدای شي چې دا ځای د دواړو هیوادونو د سیاسي ګټې پر اساس مناسب دی.

دارالعلوم عربي

ما د عربي مدرسي د ليدنې غوښتنه وکړه، چې دارالعلوم يې نوم دی، دا د پخواني بنار په يوه کوڅه کې موقعيت لري، د کوڅې په سر کې موټر ودرېد، له لږ پلي مزل وروسته د يوې سترې ودانۍ پر دروازه د دارالعلوم لوحه لگېدلې وه، لويه دوه پوړيزه ودانۍ ده، دواړو کې د مدرسي ټولګي دي، د مدرسي د رئيس نوم قاري عبدالرسول خان دی، استادان يې اکثره هغه افغاني علماء دي، چې هندوستان کې يې زده کړې کړي دي، ټولو په فارسي ژبه ويناوې کولې، د طالبانو پر سرونو ګردې افغانۍ پکړې وې، ورپسې چينې يې اغوستې وې، په ادب سره يې د استادانو تقريرونه اورېدل.

لومړی ټولګی مو چې وليد د مشکات درس پکې ويل کېدو، هغه ځای لوستل کېدو چې اوقات ثلاثه (زوال، طلوع او غروب) کې د لمانځه د کولو ممناعت دی، ورسره هغه حديث و، چې دا بيان کوي که د لمر خاته نه مخکې د سهار يو رکعت اداء کړای شي، يا د لمر پريوتو څخه مخکې د مازديګر يو رکعت پوره شوی وي، نو دواړه لمونځونه کيږي، له دې کبله چې د امام ابو حنيفه مذهب په دې برخه کې دا دی چې د مازديګر لمونځ خو کيږي، خو د سهار نه کيږي، او استاد د احنافو علماوو په هغه مشهوره طريقه استدلال وکړ چې په دواړو حديثونو کې چې د لمانځه منع ده، او که يو رکعت يې ونيو، نو دواړه لمونځونه صحيح دي، نو په دې دواړو حديثونو کې تعارض دی، موږ قياس ته رجوع وکړه او دا پرېکړه وشوه، چې له دې کبله چې د مازديګر لمونځ په ناقص وخت کې پيل شوی دی، او په ناقص

وخت کې پوره شوی دی، له همدې کبله صحیح دی، او د سهار لمونځ په صحیح وخت کې پیل شوی دی، او په ناقص وخت کې بشپړ شوی دی، له دې کبله دا صحیح نه دی، زما زړه و چې عرض وکړم چې دواړو حدیثونو کې تعارض نه شته، د منع د حدیث منشا دا ده چې عین د زوال او طلوع او غروب په وخت کې لمونځ پیل نه شي، او د دویم حدیث مفاد دا دی چې که چا د طلوع یا غروب نه مخکې لمونځ پیل کړی وي، چې له لومړي رکعت وروسته په دویم رکعت کې لمر راوخوت یا پریوت، نو لمونځ دې نه ماتیري، بلکې پوره دې شي، او دا لمونځونه به صحیح وي، خو د افغان علماوو تشدد ته په کتنې سره مې دا جرأت ونه کړ، سرورخان وویل چې دا څه پوښتل غواړي، خو ما وویل چې نه اړتیا نه شته.

له دې ځایه دویم پوځ ته ولاړو، هلته د هدایې درس روان و، ورسره مخامخ خونه کې د هیئت قدیم شرح چغمني تدریسېده، د سبق تر ختمېدو وروسته مولانا په ښه خوی سره مصافحه وکړه، او خبرې یې وکړې، د دومره نرمۍ په لیدلو سره ورته ما وویل چې صاحبه لاتر اوسه خو اسمان هم ثابت نه دی، او تاسو د اسمانونو په ترتیب باندې استدلال کوئ، هغه وویل څه وکړو، دلته چې دا علوم ونه لوستل شي، هغه ته ملا نه ویل کیږي.

د مدرسې د نصاب نقشه مو وکتله، هغه کتابونه و چې د هندوستان په پخوانیو عربي مدرسو کې لوستل کېدل، طالبانو کې دوه خبرې عجیبه وې، لومړۍ دا چې هیڅ طالب د عمر په لحاظ له پنځه ویشټو، دېرشو او څلویښتو کلونو څخه کم نه و، د ټولو ښې لویې زېږې وې، او دویم دا چې په دې طالبانو کې مو د تېزۍ او ذهانت کوم ثبوت ونه لید، زموږ په مدرسو کې که چېرې له بهر څخه څوک راشي، نو ښه طالب د خپل ذهانت او تېزۍ د ښودلو لپاره له استاد څخه پوښتنې او اعتراضات او جوابات په پوره ځواک سره نمایش ته ږدي، د افغان عربي طالبانو د طبیعت دا سوږوالی اصلاً د هغوی د دماغي قوت کمزورۍ له کبله نه و، بلکې د

تعلیم د طریقې او کمزورۍ او تربیت د ډول خرابي ده، ځکه همدا افغان طالبان چې کله نوي علوم لولي، نو د هغوی فطري ذهانت او تيزي په پوره ډول څرگندېږي. د دې اړتیا ده چې د دې مدرسې په نظام تعلیم کې اصلاحات راوستل شي، او په نصاب کې یې نوي علوم داخل کړای شي، او د اړتیا سره سم د دې طالبانو د اوسېدو او ژوند او ژواک په طور او طریقو او پاکوالي او د خیال لوړوالي ته پاملرنه وشي، دلته عالمانو ته داسې کتل کیږي، چې یا خو دا یوه هنداره ده چې لږ لاس وروړل شي، نو ماتېږي، یا باروت دي، که په بې غورۍ تودوخه وروړسېږي؛ نو چاودنه کوي، او زلزله به پيدا کړي، دا خطر تر یو بریده صحیح هم دی، مگر که افغانستان ژوندی پاتې کېدل غواړي، نو د دې خطر سره یو ځل مخ کېدل لازمي دي، او د دې صحیح صورت دا دی چې د زده کړې طریقه د تعلیم نظام او نصاب کې وروړو ورو اصلاحات راوستل شي، او داسې علماء پیدا شي چې په نوې زده کړه کې د افغان ځوانانو رهبري وکړای شي، او په ګټورو اصلاحاتو په پرمختګ کې مرسته وکړي، د افغانستان علماوو په پخوانیو حکومتونو کې ستر کارونه کړي دي، داسې څه نه شته چې دوی دې بیا هغه کارونه ونه کړای شي، د نظم، دین او دانش د اصلاح څومره کارونه دي، چې د دوی د پاملرنې منتظر دي.

نوي مدرسې

د عربي مدرسې پرته دلته د نوي تعلیم مدرسې هم شته، چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

مکتب حبیبیه، مکتب نجات، مکتب استقلال، مکتب دار المعلمین، مکتب غازي، مکتب صنایع نفیسه، مکتب زراعت، مکتب طبي، دالحفاظ، یتیم خانه نادري، مکتب دواسازي، مکتب حربیه، مکتب قبایل، دا سترې مدرسې دي، له دې پرته په ښار کې درې نورې ابتدایي مدرسې هم شته.

په افغانستان کې د مکتب لفظ لیسې یا کالج ته کارول کېږي، چې له هندوستانی مکتبونو څخه په نوم کې توپیر لري.

په دې ښوونځیو کې تر ټولو پخوانی یې حبیبیه ده، چې امیر حبیب الله یادگار دی، د هغه په وخت کې جوړ شوی و، دلته پخوا او اوس هم ډیری یې هندوستانی مسلمان استادان دي، تعلیم یې انگریزي وي، حربي ښوونځی هم له پخوا څخه دی، امیر امان الله خان په خپله زمانه کې یو د فرانسوي او بل د الماني ژبې دوه ښوونځي جوړ کړي وو، چې د یو نوم امانیه او د بل نوم امانی ایښودل شوي و، خو اوس د الماني لیسې نوم مکتب نجات او د فرانسې لیسې نوم مکتب استقلال دی، په دار المعلمین کې استادان روزل کېږي، د صنایع نفیسه ښوونځي یادونه مخکې شوې ده، د زراعت مکتب د کروندګۍ او باغبانۍ د زده کړې لپاره دی، د کابل او پغمان تر منځ یې ودانۍ ده، طبي مکتب د نادرخان د وخت یادگار دی، دا په دار امان کې واقع دی، او د هغه دار الفنون یعنی د کابل پوهنتون فکر د مرحوم شاه سره و، د هغې د لومړي بنسټ په توګه همدا د کابل طبي لیسې څانګه جوړه شوې ده، اوس یې چارې روانې دي، تر څنګ یې د درمل جوړولو یوه مدرسه هم پرانیستل شوې، تر څو خپله افغانستان کې درمل جوړ شي.

دار الحفاظ ته زده کوونکي یوازې د قرآن حفظ لپاره ورځي، او حافظان ځینې جوړېږي، یتیم خانه مرحوم نادرخان جوړه کړې، دلته د ښار یتیمان اوسیږي او درس وایي، په مکتب صنایع کې صنعت او حرفه زده کېږي، په حربي ښوونځي کې پوځي زده کړه کېږي، او ډېره برخه یې جوړه شوې ده، استادان یې ترک، ایټالیايان، جاپانیان، او جرمنیان دي، نادرخان په خپله زمانه کې د مکتب قبایل په نوم یوه بله جنګي لیسې جوړه کړې وه، په دې کې د سرحد لویو لویو ملکاتو اولادونو ته وړیا پوځي تعلیم ورکول کېږي، سرورخان ګویا راته وویل چې اوس هلته درې سوه ماشومان زده کړې پر مخ وړي.

مکتب نجات او مکتب استقلال چې د هغې اولني نومونه امانیه او امانی دي، الماني او فرانسوي زده کړو لپاره ځانگړي دي، د استقلال څخه موخه د افغان انگریز وروستۍ جگړې څخه وروسته د امان الله خان له خوا د افغانستان استقلال دی، او د نجات څخه مطلب د بچه سقاو د فتنې له منځه تلل دي، د دې دوه مدرسو نوي نومونه د افغانستان د دوه تېرو شویو مهمو واقعو یادگار دی.

افغانستان کې تر اوسه د زده کړې کوم واحد نظام نه دی جاري شوی، حبیبیه، نجات او استقلال د درې ډوله درې بیلا بیلې درگاوې دي، چې په اول کې انگریزي، دویم کې الماني، او درېیم کې فرانسوي تعلیم ورکول کېږي، او دا ویل کېږي چې انگلستان، فرانس او المان درې هیوادونو کې چې کوم علوم او فنونو زده کړې غوره وي، د هغې لپاره دلته افغان بچیانو ته د انگریزي، الماني یا فرانسوي تعلیم ورکول کېږي، او بیا د لوړو زده کړو لپاره انگلستان، فرانسې یا المان ته استول کېږي، مطلب دا چې دلته د یادو درې هیوادونو د ابتدایي تعلیم مدرسې شته، او د دې زده کړو اصلي تکمیل یا په انگلستان، یا فرانسه او یا المان کې کېږي.

د تعلیم دې نظام په هیواد کې زیاته ستونزه پیدا کړې، د یو افغان زده کوونکي اروپا ته تگ راتگ او هلته تعلیم بیا په پاتې کېدلو چې څومره لگښت کېږي، په هغې لگښت افغانستان کې یوه کوچنۍ مدرسه چلېدای شي، سربېره پر دې په هیواد کې درې بیلا بیلې بهرنۍ ژبې، بهرنی ژوند، بهرنی سیاستونه، او بهرنی ذهنیتونه رینښې کوي، د کوم زیان که نن افغانستان ته نه رسیږي، خو سبا به داسې معلوم شي، لکه څنګه چې ترکیبې ته په تېر نړیوال جنگ کې معلوم شو، همدا هغه افکار دي چې پر اساس یې شاه نادر خان ته خپله په کابل کې د یو افغان پوهنتون (دار الفنون کابل) د جوړولو اړتیا احساس شوه. له مدرسو وروسته د اوسني تمدن دویمه ستنه مطبوعه ده.

دولتي عمومي مطبوعه:

له دار العلوم څخه تر وتلو وروسته عمومي مطبوعې ته ولاړو، که څه هم دلته د مطبوعو رواج د امير شيرعلي خان له زمانې پيل شوی، خو د دې چارې تکميل د اخبارونو او چاپ په ډول د امير حبيب الله خان له زمانې شوی، ځکه خو د سراج الاخبار د چاپ لپاره د يوې بڼې مطبوعې اړتيا محسوسه شوه، او تايپينگ پيل شو، د امير امان الله خان په زمانه کې لا زيات پرمختگ وشو، او د عمومي مطبوعې په نوم يوه لويه دولتي مطبوعه جوړه شوه، عجيبه دا ده چې د افغانستان په دې تبليغاتي دور او هر انقلاب چې رامنځته شوی، د حکومت نورې کارخانې خرابې شوي، خو د خپراوي د کارخانې له اړتيا هېچا انکار نه دی کړی، د امان الله خان په زمانه کې دلته امان افغان چاپېده، د بچه سقاو په فتنه کې دلته حبيب الاخبار چاپېدو، او د نادرشاه په زمانه کې بيا اصلاح چاپېدو، چې اوس هم په همدې نوم چاپېږي.

عمومي مطبوعه د شاهي ارگ سره نښتې موقعيت لري، د سرک لور ته دوه ودانۍ دي، او د دواړو منځ کې يوه کوچنۍ کوڅه ده، له موټر ښکته شوو، لومړی يوې ودانۍ ته ننوتو، دا يو پراخه تالار و، چې دلته په پښو د چلېدو د تايپينگ يو ماشين، او نور لوی لوی ماشينونه ايښي و، کار پرې کېدو، دا هر څه په برېښنا چلېدل، زما په فکر اته يا لس ماشينونه دلته و، دا بېخي پاک، او د نوي قسم ماشينونه و، دولتي پاڼو د راجستر کاغذ، د پوسته خانې ټيکټ، او له نورو دولتي کارونو سربېره دولتي کتابونه، د ادبي ټولنې تصنيفات، او رسالې، او هره ورځ چاپېدونکي اخبار اصلاح او نور دلته چاپېدل.

دا وخت په چاپخانه کې په يو ماشين د راجستر پاڼې، په بل د کابل رساله، او په درېيم قرآن کریم چاپېدو، دا قرآن کریم د افغانستان د حکومت له خوا د علماوو د

مجلس تر څار لاندې په ډېر اهتمام سره چاپېږي، تر اوسه يې دوه سپپاري چاپ شوي دي.

ورپسې د مطبعې دويمې ودانۍ ته ولاړو، دا د مطبعې د صنعت نفيسه څانگه وه، دلته زنکوگرافي^{۳۵}، فوټوگرافي (انځور اخيستل)، او ښکلو هنرونو (هنرهای زيبا) ډېر اعلیٰ او ښکلي چاپ روان و، دلته يوه خونه په تورو پردو پوښلې او د انځور اخيستلو لپاره چمتو شوې وه، او همدلته يې د بلاک جوړولو، او بيا د چاپ وسايل موجود وو.

د دې ځای ډيری عمه خپله افغان کار کوونکي دي، مشر افسر يې صوفي عبدالحميد خان دی، سره له دې چې ډنگر دی، خو بيا هم په خپل فن کې ډېر ماهر دی، دلته مو دوه الماني کار کوونکي هم ولېدل، او د زينکوگرافي استاد يو ترکي و.

په دې چاپ ځای کې ما درې ځانگړتياوې ولېدې:
اول، وسايل يې تر ټولو اعلیٰ، عمده او نوي وو.
دویم، د کار ډول يې ډېر صاف ستره و.

درېیم دا چې چاپ ځای او ټول کار کوونکي له بره تر ښکته ډېر صاف او پاک و، هيچرته داغ نه لېدل کېدو، نه په ځمکه خځلې پرتې وې، حتی چې چټل کاغذ هم په ځمکه ونه ليدل شو.

صوفي صاحب وويل چې نادرشاه د مطبعې لپاره له المان څخه نوي ماشينونه راغوښتي دي، چې ډېر ژر به راوړسېږي، او په رارسېدو سره به دې دا مطبعه دوه چنده ښه شي.

^{۳۵} - زينکوگرافي (Zincography) د جستو دپاسه د تورو د کيندلو او بيا چاپ يوه طريقه وه.

اخبارونه او رسالې

د دې مطبعې په مناسبت دلته د چاپیدونکو اخبارونو او رسالو یادونه هم اړینه ده، افغانستان کې تر ټولو لومړۍ اخبار د امیر شیرعلي خان په زمانه ۱۲۹۰ هجري کې د شمس النهار په نوم اونیزه چاپېده، بیا د سراج الدین و الملة امیر حبیب الله خان په زمانه کې سراج الاخبار چاپیدو، خو په حقیقت کې د امیر امان الله خان په زمانه کې د خلکو توجه اخبارونو ته زیاته شوه، له کابل څخه د امان افغان دولتي اخبار چاپېدل پیل شول، او په همدې زمانه کې جنرال نادر خان په ۱۳۳۸ هجري کال کې له جلال اباد څخه د اتحاد مشرقي په نوم دویم اخبار چاپول پیل کړل.

په هر حال، اوس چې دلته کوم اخبارونه او رسالې چاپیږي، په لاندې ډول دي:

اول: اصلاح کابل، کله چې نادرشاه د بچه سقاو د فتنې پر ضد په جهاد بوخت و، نو له خپل پوځي مرکز څخه یې په همدې نوم یو موقت اخبار چاپول پیل کړل، او له بریا وروسته یې دا د یو مستقل دولتي اخبار په توګه چاپول پیل کړل، دا اخبار په څلورو لویو صفحو کې په نسخ تایپ باندې چاپیږي، ژبه یې فارسي ده، ډیری پکې اخلاقي، ادبي، سوداګریز، مذهبي، قومي او سیاسي مقالې خپرېږي، او د نورې نړۍ خبرونه هم پکې چاپیږي، ورپسې سیمه ایز خبرونه دي، او د حکومت اعلانونه دي، بیا پکې مجله ده، د مدیر نوم یې برهان الدین کشککي دی، په هیواد کې یې نرخ دېرش افغانۍ او له هیواده بهر یې قیمت نیم پاونډ دی.

دویم: انیس کابل، له نن شپږ کاله مخکې په ۱۳۰۶ هجري کې په دولتي کچه د دې اخبار چاپ پیل شو، او تر اوسه چاپیږي، اوس یې حیثیت د دولتي پر ځای قومي دی، د اوسني مدیر نوم یې محمد امین خان خوریانی دی، په اونۍ کې یو ځل چاپیږي.

درېيم: اتفاق اسلام، هرات: د دې اخبار چاپ په ۱۲۹۹ شمسي کال کې پيل شوی و، او تر اوسه چې ۱۳۱۳ شمسي کال دی چاپېږي، په هندوستان کې د افغانستان اوسنی کونسل جنرال صلاح الدين خان سلجوقي هم د دې مسئول مدير پاتې شوی، اوسنی مدير يې مير محمد عثمان الحسيني دی.

خلورم: بيدار، مزارشريف: دا په ۱۳۰۰ شمسي کې چاپيدو، د پخواني خراسان اوسنی نوم مزارشريف دی، چې دلته د حضرت علي کرم الله وجهه راتلل مشهور دی، او له همدې کبله يې نوم مزارشريف مشهور شوی دی، دا د روسي ترکستان سره پر پوله پروت ښار دی، د اوسني مدير نوم يې مجاهد دی.

پنځم: طلوع افغان، کندهار: د دې اخبار هم په ۱۳۰۰ شمسي کې چاپ پيل شوی و، لومړی د دې ژبه هم فارسي وه، خو اوس يې ژبه پښتو ده، او اوسنی مدير يې عبدالحی خان دی، کندهار نن سبا د پښتو تحريک مرکز دی.

شپږم: اتحاد، خان اباد قطغن: د دې خپريدل په ۱۳۰۰ شمسي کې پيل شوي، او تر اوسه چاپېږي، اوسنی افتخاري مدير يې غلام جيلاني خان جلالی دی. پر دې اخبارونو سربېره له کابل څخه خاص ځينې رسالې هم خپريږي، چې په لاندې ډول دي:

اول: مجله کابل: دا د کابل د ادبي ټولنې رساله ده، ادبي، علمي او تاريخي مضامين پکې خپريږي، په مياشت کې يو ځل چاپېږي، په دې کې د افغانستان د ټولو سترو سترو ادیبانو او شاعرانو مضامين او شعرونه چاپ ته سپارل کيږي، د نورو ژبو تحقيقي مضامين هم ژباړه او بيا دې کې ځای ورکول کيږي، ښه انځورونه او نقشې هم پکې شته، له درې کلونو څخه خپريږي، قيمت يې نيم پاونډی دی.

دويم: اینه عرفان، دا رساله د امير امان الله خان په زمانه په کال ۱۳۰۳ شمسي کې پيل شوې؛ خو بيا بنده شوه، د نادر خان په زمانه کې يې بيا چاپ پيل شو، او تر

اوسه چاپېري، دا د افغانستان د پوهنې د وزارت رساله ده، په دې کې د مدرسو او بنوونځيو استادان خپل مضامين او ژباړې نشروي، د مدرسو حالات هم پکې نشريږي، د مدير نوم يې هاشم خان شايق دی، کابل کې يې قيمت نهه افغانۍ، ولايتونو کې لس افغانۍ، او هندوستان کې څلور نيمې روپۍ قيمت لري.

درېيم: مجله اقتصاد، په دې رساله کې سوداگريزې، کرهيزې، مالياتې، صنعتي او په لنډ ډول معاشي مضامين نشريږي، دا هم د نادرخان د حکومت د وخت يادگار دی، له درې کلونو راهيسې چاپېږي، په مياشت کې دوه ځل چاپ نه راوځي، مدير يې محمد نعمان ترکى دی، افغانستان کې يې په کابل کې قيمت شپږ افغانۍ، ولايتونو کې اوه افغانۍ، او له هيواده بهر لس شلنگه قيمت دی، دا رساله دلته د سوداگرۍ وزارت استازې بلل کيږي.

څلورم: مجموعه اردوى افغان، دا د افغانستان پوځي رساله ده، د امير امان الله خان په زمانه کې چاپېده، خوبيا بنده شوه، د نادرخان په زمانه کې يې بيا چاپ پيل شو، د افغانستان د نظامي برخې، يعنې د پوځ ځينې پوځي افسران پکې مضامين ليکي، د مدير نوم يې سيد اکبرخان دی.

پنځم: مجموعه صحيه: دا د افغانستان د روغتيا ادارې (حفظان صحت) له خوا چاپېږي، دا لومړى د امير امان الله خان په زمانه ۱۳۰۶ لمريز کې چاپېده، چې بيا بنده شوه، بيا د نادرخان په زمانه کال ۱۹۱۰ ميلادي کې پيل شوه، اوس هم چاپېږي، د مدير نوم يې رشيد لطيفي دی، کابل کې يې قيمت شپږ افغانۍ، ولايتونو کې اته افغانۍ، او له هيواده بهر څلور شلنگه دی.

شپږم: حي على الفلاح: دا د افغانستان د دنيا تو د ادارې يا د علماوو د مجلس استازولي کوي، مياشت کې يو ځل چاپېږي، مذهبي، او اخلاقي مضامين پکې چاپېږي، د مدير نوم يې مير غلام خان دی.

د ټولو رسالو ژبه فارسي ده، او په عمومي مطبعه کې تايپ او چاپېږي.

له کابل څخه بهر دوه نورې رسالې هم چاپېږي، چې يوه پښتو، او بله فارسي ده، فارسي له هرات ښاره چاپېږي، او پښتو له کندهار څخه، چې دا د کندهار د ادبي ټولنې استازولي کوي.

د سپه سالار شاه محمود خان د مخه ښې ليدنه

له مطبعې بېرته دار الامان ته راغلو، شيبه وروسته وزير حربيه سردار شاه محمود خان د ليدلو لپاره راغلو، د سر راس مسعود په خونه کې ټول ناست او د ادبياتو په اړه مو بحث کاوه، له سردار شاه محمود خان سره مو د خپام د کتاب يادونه کوله، او دا هم يادونه شوې وه، چې د هغې يوه نسخه ما له ځانه سره راوړې وه، سردار له هغې سره لېوالتيا وښوده، تصادفاً دا نسخه اوس د سر راس مسعود په مطالعه کې وه، هغه يې ډېره ستاينه وکړه، او د يادې نسخې په مخ پې دا وليکل چې «ما دا کتاب د مولوي سيد سلیمان صاحب ندوي نه پټ کړی، او سردار شاه محمود خان ته يې تقديموم» او کتاب يې هغه ته ورکړ، ما له همدې ليکنې لاندې داسې وليکل چې «زه د خپلې مينې او عقيدت د يادگار په توگه دا کتاب هغوی ته تقديموم» سردار دا کتاب په ډېر شوق سره واخيست، ورپسې يې بيا له هر يو سره په غېږه خدای پامانې وکړه، او ولاړ، حقيقت دا دی چې هغه کې د مينې ډېر څه شته، ډېره ښه اردو وايي، هغه د هندوستان د يولايق استاد مولوي نجف علي خان د ورور ډاکټر عبدالغني صاحب (پنجاب) شاگرد دی.

پغمان

مخکې مو يادونه وکړه چې د دربار وزير سردار احمد خان په بلنه د مازديگر په درې بجې بايد پغمان ته تللی وای، ډاکټر اقبال له اعلحضرت سره د مخه ښې ليدنه کوله، له همدې کبله هغه له موږ سره ونه شول کولای ولاړ شي، هغه ماښام د بهرنيو چارو وزير سردار فيض محمد خان سره دلکشا ته ولاړ، زه، سيد راس

مسعود، پروفیسر هادي، بیرستیر غلام رسول، او سرور خان گویا، په دوه موټرو کې پیغمان ته راوان شوو، دلته پیغمان داسې حیثیت لري، لکه هندوستان کې شمله او ناینیتال، یا بمبي یا پونه، دا د افغانستان شاهي او عمومي تفریح ځای دی، له کابل څخه اتلس میله لرې موقعیت لري، زر فوټه لوړ ځای دی، خو دا لوړوالی داسې په تدریج او کرار کرار مخې ته راځي داسې حال کې چې سفر کوونکي ته د لوړوالي اندازه نه کېږي، خو ښه خبره یې دا ده چې دا لوړوالی په غرونو نه دی، بلکې زمکه په لوړه ځي، د اب و هوا له پلوه دا د کابل تر ټولو غوره ځای دی، او شاید همدا لامل وي، چې د کابل او پغمان تر منځ نادر خان مرحوم خپله ځمکه وقف کړې، او هلته یې سنیتوریوم، د څارویو د روزلو ځای، او د کرهڼې مدرسه جوړه کړې ده.

له کابل څخه تر پغمان پورې نیمایي لارې سرکونه دومره ښه دي، لکه د هندوستان د لویو ښارونو، دوهمه برخه یې هم ښه ده، خو جوړېدو ته اړتیا لري، د کابل له حدودو سره د وتلو سره سم مو عجیبه پر کیفیت مناظر ولیدل، د سرک په دواړو خواوو د چینار ونې دي، او چرته بیا د الو بالو د سرو گلانو ونې لیدل کېږي، همدا راز د اغوز ونې، او ځای ځای چینې او ویالې، تر کومه چې نظر کار کاوه، ځای ځای د زیرو او سرو گلانو او پاڼو څادرونه خپاره شوي دي، دلته اوس د مني موسم و، د کوم ځای چې منی او خزان دومره ښکلی وي، نو پسرلی به یې څنگه وي، زما له گلستان څخه زما د پسرلي قیاس واخله.

له سنیتوریوم، د څارویو روزنځای، او کرنې له مدرسې تېر شوو، د ستنیدو پر مهال مو د دې ځایونو د لیدلو فکر و، ځکه مو اوس ونه کتې، څومره چې پغمان رانژدې کېدو ورسره ورسره د فضا رنگیني، د هوا یخوالی، او د ونو پسرلی زیاتېدو، تر ټولو لومړی د پغمان دروازې ته ورسېدو، چې خپله یوه کوچنۍ ودانۍ ده، بیا د شاهي قیامگاه ودانۍ وه، بیا عمومي باغ و، چې د عوامو د

چکر او تفریح ځای دی، او پایله کې د پغمان تر ټولو لوړ ځای ته ورسېدو، چې د دې جنت مقام لوړ فردوس بلل کېدای شي، دلته یوه کوچنۍ خو لوړه دوه پوړیزه ودانۍ ده، د دربار وزیر سردار احمد خان همدلته مقیم و، لاندې راغلو، او میلمانه یې له ځانه سره پاس پور ته بوتلل، داسې یوه خونه کې یې کېنولو چې هندارې پکې لگېدلې وې، له همدې کبله ورته شیش محل ویل پکار دي، موسم یخ او واوره هم پرته وه، له همدې کبله د شیشو دا ټولې دروازې بندې وې، خو دلته د ناستو کسانو لپاره سترگې له شیشو څخه بهر وتلې، او چرته چې یې نظر رسېدو لیدل یې کول، چرته چې د فضا په لوړوالي کې د لوړو او نېغ قامت ونو، ژپرو او سرو گلانو ونو کتارونو، او په ځمکه د رنگا رنگ میوو بڼکلي مرتب جوړې شوې شکلونو سترگو ته لارڼا او زړونو ته خوښي ورکوله، پروفیسر ایران لیدلی دی، هغه وویل چې دا بالکل د ایران په څېر منظر دی، چا چې کشمیر لیدلی و، هغوی ویل دا خو خاص کشمیر ته ورته زړه رابښکون لري.

په همدې شیش محل خونه کې باسلیقه میزبان د چای ترتیب نیولی و، په میز باندې پر کډو او میتايي سربېره د کابل تر ټولو ښې میوې پرتې وې، بیلا بیل رنگ انگور او میوې په بڼکلو لوبڼو کې په مناسب رنگونو پانې او گلانو داسې بڼکلي ایښودل شوې وې، چې میز د خولې پر خوند سربېره بڼکلی هم ښکارېدو.

هر چا د خپل ذوق سره سم چای او کافي وڅښل، سید راس مسعود د کشمیري چای غوښتنه وکړه، هغه هم تیار او راوړل شو، رنگ خو یې د کشمیري چای و، خو مزه یې زموږ د هندوستان د کشمیري وروڼو له چایه کمه وه، افغانستان کې د چایو څو پیالې څښل کېږي، مگر یوازې لومړۍ پایله خوږه وي، او پاتې یې ترڅې خو نیمه ترڅې وي، ماصوفي ته یې خوند رانه کړ.

په میز باندې تر ډېره حده د اروپا د ښارونو د منظرو په اړه خبرې کېدې، سردار احمد خان زیات وخت اروپا کې تېر کړی، ډېرو ښارونو کې یې څو میاشتې تېرې

کړي دي، هغه او راس مسعود د اروپايي ښارونو او د هغه په ډبرو هوټلونو خبرې وکړې.

له چایو وروسته ټول لاندې ولاړو، هلته یو عکاس راغونډتل شوی و، سردار د ټولو یو ګډ انځور د باغ په پاس او یو په لاندې زینه واخیست، همدې ځای ته مخامخ په لاس جوړ شوي څه لاندې او څه بره له ډبرو څخه قدرتي کمرونو ته ورته منظرې جوړې شوې، حاضرین هر یو جلا جلا په دې ډبرو په بې ترتیبه ډول کېناستل، او د دې بې تکلفه فطري ناستې بیا یو مصنوعي نقل (انځور) وایستل شو، له دې شاهي باغ څخه تر وتلو وروسته موږ عمومي باغ ته ولاړو، د پلي تګ پر مهال محسوسېده چې اوس له لوړې څخه لاندې ښکته کېږو، او باغ ته ورسېدو، د دې باغ په لیدلو سره مو زړه باغ باغ شو، الله اکبر څه یو باغ و، د تېرې زمانې څو معلومات نه شته، مګر اوس بې تکلفه ویل کېدای شي چې د دې باغ د سلیقې په څېر تیموریانو شاید هندوستان کې هم نه دی جوړ کړی، له ونو پرته دا له لطفه ډکې منظرې له کشمیر پرته په هندوستان کې له کومه ځایه راوړل کېدای شوای، اوس د مني موسم و، د ونو پاڼو کې د سور والي په ځای زیرې والی و، د سروی او چنار ونې، او د قسما قسم ونو پسرلی او د هغې جوړښت او ترتیب، څه څه به یې یادوم.

له غرونو هرې خوا ته قدرتي چینې بهېدې، د باغ په منځ کې په یو کتار پنځه فواري خوکېدې، چې بې مبالغې اوبه یې پنځوس شپېته فوټه لوړې ویشتل کېدې، او بیا میده میده څاڅکي په ځمکه غورځېدې. دلته مو هم په داسې حال کې چې پنځه واړه فواري مو شاته پاتې شوې، یو انځور واخیست.

د کابل سیند

له دې ځايه په وتلو سره د کابل سیند په لور ولاړو، له باغه بهر سرک او بیا د سرک څخه یو څه په څنډه د کابل نازنین سیند بهیدو، د کابل د سیند یادونه اول هم شوې ده، موږ هندوستانیان چې د گنگا او جمنا د لیدلو عادي یو، دا منل چې دا اوبه سیند دی، موږ ته فکر پکار دی، هر ځای مو چې دا سیند ولید نو سور یې هیڅ ځای کې له دوه درې کزو زیات نه دی، له دې سره بیا هم د دې د طول دا اندازه ده، چې دا له کابل څخه بهیري او د هندوستان د سند له سیند سره یو ځای کیږي، د ژمي په موسم کې واوره ایساریږي، او بیا ټول کال روان وي، موږ اوریدلي چې د واورو موسم کې افغانان دا واورې ماتوي او لاتدې د یخو اوبو څخه نه یوازې دا چې اودس بلکې غسل هم کوي، د هندوستان خلک یې که یوازې تصور وکړي، هم یخني به یې وشي، د سیند اوبه له غټو غټو ډبرو سره جنگېږي او بهیري، سیند ته د راتگ هدف هم د انځور اخستل و، خو دا چې سیند ژور او اوبه پکې روانې وې، هلته مو انځور اخستل ممکن نه شول، بالاخره سیند مو شاته پرېښود، د سرک په څنډه ودریدو، او ډله ایز انځور مو واخیست.

له دې وروسته په موټرو کې د کابل په لور روان شوو، په پام کې وه چې په لاره به سنیتوریم او نور ځایونه وگورو، خو په ستنیدو کې دومره ناوخته شو، چې هلته د بنکته کېدو فرصت پیدا نه شوه، بیرستېر غلام رسول خان هغه ځایونه لیدلي وو، له هغه مې چې څه اوریدلي، یا نورو د کابل خلکو راته څه ویلي هغه دلته لیکم.

دار الصحت، یا سيني توریم:

د انگریزانو او افغانانو تر منځ د وروستي بريالي جنگ په پایله کې امير امان الله خان جنرال نادر خان سپه سالار ته د هغه د بڼه خدمتونو په بدل کې د کابل او پغمان په منځ کې ځمکه ورکړه، چې د هغې نوم علي اباد دی، نادر خان په خپله زمانه کې

د ډاکټرانو په اتفاق دا ځای د دار الصحت (سني تهریم) لپاره مناسب وبله، او دلته یې د سل (ساه بندي) او جټکې د ناروغانو لپاره ځای جوړ کړ، د دې دار الصحت، د ودانۍ او نورو لگښتونو لپاره هم نادرخان له خپله جیبه پیسې ورکړې.

ودانۍ درې پوړیزه ده، د شپېته ناروغانو لپاره پکې بسترونه او نور وسایل چمتو کړای شوي دي، مخامخ یې بڼه باغ، ښکلی ځای، چمن او سرکونه دي.

د څارویو روزنځای:

دې سره نژدې د څارویو د روزنې او د عمده نسل د پالنې اداره ده، چې نوم یې "دایره تربیت حیوانات و نسل گیری" دی، د مسئول نوم یې محمد یوسف خان دی، زموږ ملگري غلام رسول خان چې دا ځای یې لیدلی، ماته د دې ځای ډېر صفت وکړ، هلته د څارویو علمي او ساینسي طریقې سره په بڼه ډول د پالنې وسایل او درلمنې سامان موجود دی، د بڼه نسل تر څاروي په واسطه هلته د نسل د زیاتوالي او ساتلو پوره اهتمام شوی دی.

د ځینو دوستانو لیدنه:

له پغمانه مخامخ دار الامان ته راغلو، ځینې دوستان مو لیدلو ته راغلل چې په هغوی کې د چمرقند د جمعیت مجاهدین مشر مولوي بشیر صاحب، مولانا محمد میا صاحب (المعروف منصور) دا د مولانا عبدالله صاحب انصاري مرحوم چې د مسلم یونیورسټۍ پخوانی د دینیاتو ناظم دی، د هغه خلف او د مولانا محمد قاسم صاحب د دیوبند د باني لمسی دی، یو افغان عالم دی، چې د حضرت شیخ الهند شاگرد دی، هغه دا خدمت ماته وسپاره چې مولانا حسین احمد او مولانا کفایت الله ته یې سلام ورسوم، چې ما یې سلام ورسولو، له دوی سره د انیس اخبار مدیر محمد امین خان خوږیانی هم و، لږ وروسته د منشي میر شمس الدین مرحوم د حمایت الاسلام لاهور پخوانی ناظم، (چې افسوس دې میاشت کې وفات

شو) زوی میر رحمت الله همایون او مقبول الحق چې دلته د دولتي گنډل ځای (خیاطی) مهتمم دی هم راوړسېدل.

سبا سهار به له کابل څخه غزني ته ځو، له همدې کبله ملگري د خدای پامانۍ لپاره راغلل.

د دوی له تگ وروسته ما او زما ملازم د سبا د سفر لپاره تیاری ونيو، له لمانځه وروسته په کابل کې وروستۍ شپې تېرولو لپاره په بستره ځملاستم.

د غزني سفر

د ۱۹۳۳ز د اکتوبر په دېرشمه سهار چې له خویه راپاڅېدم په دې فکر مې زړه خوشاله و، چې نن به د هغه غزني لیدنه کوم، د کوم نوم مې چې لسگونه ځله په قلم لیکلی، او زرگونه ځله مې په خوله اخستی دی، لکونه ځله مې لوستلی دی، غزني د سلطان محمود غزني دی، د چا نوم چې یو وخت په نړۍ رعب او هیبت کینولو، د چا په دربار چې د باکماله خلکو هجوم و، چا چې د پېړیو لپاره د اسلامي نړۍ لارښوونه او په هندوستان حکومت وکړ، د عنصري، فرخي، فردوسي، او سنایي غزني، چا چې زموږ د ادبیاتو په دنیا کې لافاني شهرت حاصل کړی دی، او د چا سیاسي تاریخ چې د اوږدې مودې لپاره د نړۍ د مورخینو د تحقیقاتو د بحث موضوع وه، د سهار له پاڅېدو وروسته موږ له خپلو دوستانو سره د رخصت پر مهال بیا بیا مصافحه وکړه، او د دې څو ورځو قیام د یاد لپاره موژمنې وکړې.

خادمانو ته انعام:

عموماً دا رواج دی، او اروپا کې خو دا رواج د قانون تر حده لوړ شوی، چې کله هم څوک له هوټل څخه وځي، یا کوم هستوگنځای ته ورسېږي، نو لومړی خادمانو ته انعام ورکوي، تر دې چې په چای خانو او رستورانونو کې هم د دې اخلاقي قانون

څخه مخالفت نه شي کېدای، همدې څيز ته په تركيه کې بخشيش ويل كيږي، اروپايانو به چې كله پخوانۍ تركيې ته سفر كولو، نو د بخشيش دا غوښتنه به يې په ډېر بد او ذليل رنگ كې وړاندې كوله، خو د خپل هيواد (ټيپ) به ورته بد نه ښكارېدو، د دې لامل يوازې يو دى، او هغه دا چې بخشيش په مشرقي انداز او نرمې لهجې سره غوښتل كيږي، او د اوږد عمر د مسلسل دعاوو سره د دې مننه كيږي، او (ټيپ) په اروپايي سپيره لهجه اخستل كيږي، سر ته لږ خوځښت وركوي، او د (تينك يو) په ويلو سره يې سمدستي قيمت اداء كيږي.

هندي ميلمنو دا پرېكړه كړې وه چې د دولتي ميلمستون خادمانو ته به چې د دوى د ميلمستيا فرايض يې ډېر ښه تر سره كړي دي، سل روپۍ په انعام كې وركول شي، خو د تگ پر مهال مو چې كله هغوى ته دا پيسې په خپله خوښه وركولې، نو هغوى په ډېرې خوشالۍ سره ځكه د دې انعام له اخستلو انكار وكړ، چې هغوى د خپلو ميلمنو فرض تر سره كړى دى، چې په بدل كې يې دوى د هيڅ انعام مستحق نه دي، د دوى دې پرېكړې څخه مو تعجب و كړ، او د هغوى د اخلاقي لوړتيا مهر د ميلمنو په زړونو ولگېد.

دا خادمان ډېر هوښيار، ډېر با ادبه، باسليقه، او خاموشه وو، په دې ټوله موده كې هيڅكله هم د هغوى د شور او غوغا اواز زموږ تر غوږونو ونه رسېد، ډوډۍ، د بسترو جوړول، او د خونو صفايي او نور كارونه يې په ډېر ښه انداز او چوپتيا سره تر سره كول، هغوى به په تور پتلون، تور كوټ، سپين قميص، په پښو بوتان او په سرو نو افغانۍ خولۍ وې.

له كابله روانېدل:

حكومت د خپلو ميلمنو د سفر چاره په ډېره ښه ډول چمتو كړې وه، شايد مخكې مو يادونه كړې وه، چې افغانستان كې د سفر پر مهال په لس دولس ميلونو كې د پړاو لپاره منزلونه دي، په هر پړاو كې د حكومت له خوا پوسته خانه، ودانۍ، يا

حکومتي هستوگنځايونه جوړ شوي، چرته چې د اوسېدو هر ډول اسباب او وسايل چمتو شوي وي، خو اوس د موټر تېز رفتار دا پړاوونه سره لرې کړي دي، اوس دا ودانۍ له سلو او اتيا ميلونو څخه وروسته راځي.

حکومت د ميلمنو د پاتې کېدو د انتظام لپاره له مخکې دې ځايونو ته خبر استولی او احکام جاري کړي وو، د دې چارې د سمبالښت او کوربه په توگه يې سرورخان گويا ټاکلی و، چې هغه د افغانستان تر وروستۍ پولې له ميلمنو سره ولاړ شي، او هلته له رسولو وروسته بېرته راستون شي.

حکومت د سفر لپاره د دوه ښو موټرو او دوه لاریو انتظام کړی و، په يو موټر کې زه، ډاکټر اقبال، بيريسټر غلام رسول او په دويم کې سر راس مسعود، پروفيسر هادي، سرورخان گويا، او عبدالمجيد صاحب چې په ډيلي کې د افغانستان د سفارتخاني استازي سپارل شول، يوه لاری د خوراک د سامان، پخلي او خوراک چمتو کولو ملازمينو لپاره وه، او دويمه لاری د ميلمنو د سامان الات لپاره وه، تر څنگ يې حکومت د ميلمنو د امنيت لپاره د لس دولس سرتېرو يو ټولی واستاوه، هغوی هم دې لاریو کې سپاره وو، د دې ټولي مشر چې غنډ مشر يې ورته ويل او د جلال اباد سره نږدې د گردیز له ساداتو څخه و (نوم مې اوس هېر دی) دا افسر هم له موږ سره موټر کې په مخکې سيمت کې کېناست.

زموږ په روانېدو کې د مخه ښې او ليدنو کتنو له کبله يو څه ځنډ راتلو له همدې کبله يې لاری مخکې روانې کړې، اته بجې موږ هم روان شوو.

له کابل څخه تر غزني پورې:

غزني له کابل څخه دوه اتيا ميله لرې دی، موټر له لوړو ژورو، دښتو او غرونو څخه تېرېدو، په دوږو کې مخکې روان وو، لاره تر ډېره حده صافه وه، سرکونه عموماً ښه حالت کې وو، ځمکه تر ډېره حده هواره وه، لرې لرې غرونه هم ښکارېدل، د غرونو لمنو کې پراخه ميدانونه او درې پرتې وې، په دې درو کې چينې بهېدې،

چې له کبله يې په پسرلي کې دا درې شنې کيږي، او کر کښت پکې کيږي، دا ټولې ځمکې کرنيزې وې، او د خوښۍ خبره دا ده چې افغان بزگر پکې پوره محنت کوي، له کبله تر غزني د کروندو سلسله خپره وه، خو اوس مهال پکې هيڅ نه و کرل شوي، دلته د کښت وخت په گرمۍ کې راځي، کله چې واوره ويلې، او ځمکه کر ته جوړه کړي.

دلته د کليو د اباديو اصول دا دي چې چرته چينې بهيږي، د چينو په څنډو لږ لږ لرې کلي اباد دي، خو کله چې په قدرتي ډول دا چينې هم وچې شي، دا کلي هم له منځه ځي، او بل ځای ته انتقالیږي، داسې مو هم وليدل چې چرته چينې د کلي د يو اړخ نه بل اړخ ته مخ گرځولی وي، نو د کلي خلکو هم خپلې ابادۍ له دې ځايه لرې، او د چينې هغې غاړې ته وړي دي، ديوالونه د خټو او چتونه هم عموماً د خټو دي، د باران د کمښت له کبله دا چتونه هم کلک وي.

د کوچنيو کوچنيو غرونو دا نه پرې کېدونکې لړۍ مو په مخ کې وه، د دې غرونو له کبله کله کله داسې معلومېده چې مخکې به لاره بنده وي، او په غر له ختلو پرته به د تگ بله لاره نه وي، خو چې څومره به مخې ته تلو، لاره به هم په درو کې تاو راتاوه ډېره صافه مخ ته تله.

د پېښور او کابل تر منځ چې د غرونو کومه ډاروونکې لاره پرته ده، د هغې په پرتله دې لارې ته صافه او ميدانې لاره ويلای شو، په ځينو ځايونو کې پيچومي هم و چې دواړو خواوو ته به يې لوړې ځمکې وې، ځينو ځايونو کې پلونه وو، خو داسې ځايونه مو هم مخې ته راغلل چې پول به هم نه و، يا به مات شوی و، ظاهراً به ستونزمنه ښکارېده چې دا لاره او پيچومي به څنگه موټر ووهي، خو د دې افغاني موټر چلونکو ستاينه بايد وشي، چې په ډېرې اسانۍ سره يې موټر ښکته او پورته بوتلل، داسې چې موږ هيڅ تکليف محسوس نه کړ.

لاره کې يو دوه داسې غرونه هم راغلل چې زموږ ملگري پوځي افسر وويل د دې غرونو پر سر افغاني کلاوې دي، او هلته افغان پوځ ميشت دی.

په لاره کې لارۍ مخې ته راتلې چې سوداگريز سامانونه پرې وړل کېدل، د پخوانيو قافلو په څېر اوبښان او خره هم مخې ته راتلل چې سامانونه پرې بار و، د کوچيانو قبيلې چې مېرمنې، نارينه او ماشومان به پکې پلي روان وو، يا به په خرو سپاره وو، او ورسره به ملگري سبي هم روان وو، چرته به په خرو ايښودل شوي چرگان هم لېدل کيدل، چې ډېر په زړه پورې ښکارېدل.

اوس ماسپښين و، خو لمر تود نه و، او ډېره يخني وه، د يخنۍ ټول لباس مو پر تن و، خو د هوا او گرد څخه د ساتنې لپاره مو د موټرو هندارې پورته کړې وې. عجيبه دا وه چې په ټوله لاره مو کوم الوتونکی ونه ليد، شونې ده علت يې دا و چې اوس په دې هيواد کې د کښت موسم نه و، سيمې له غلې خالې وې.

غزني:

شا او خوا يوه بجه د غزني ځمکه په نظر راغله، زموږ ليواله سترگو پورته کتل، خو هر ځل به بېرته رابښکته کېدې، زموږ په فکر د پخواني ډيلي د زړو ودانيو مناظر و، موږ فکر کاوه چې له کلاوو، مسجدونو، لوړو ودانيو منارونه او گمبدي به له لرې سيمې ووينو، خو زموږ د ليوالو سترگو په وړاندې له لرې څخه داسې هيڅ نه ښکارېدل.

موټر ورو ورو کرارېدل، تر څو ابادي راوړسېده، له ښاره بهر په يوه لوړه دولتي ميلمستون و، موټر يې انگرې ته ننوتل، او د لويې دروازې مخې ته ودرېدل، موږ په گرد کې له پټو موټرو راووتو، د ښه راغلاست لپاره د دولت له خوا يو قوماندان (دلته د پوځ او پوليسو لوړ پوړی افسر) او د ښار له اړخه د ښاروالۍ مشر موجود وو، هغوی مو هرکلی وکړ، او هيله يې څرگنده کړه، چې موږ لومړی په ښار کې وگرځو، د همدې ودانۍ لاندې يو سرک و، له هغې لاندې راغلو، او په سرک روان

شوو، يوه لاره د بازار شاته اوږده پرته وه، چې تر پايه غزېدلې وه، او دويمه لاره په لوړه ختلې وه، چې د بازار له منځه تېرېده، همدلته بازار ته له رسېدو مخکې د لارې پر سر يو خام مسجد و، او له مسجد لاندې د سرک په اوږدو کې نهر بهېدو.

بازار:

موږ له بنکته سرک څخه د مسجد تر څنگ تېر شوی سرک په مخه ونيو، او بازار ته داخل شوو، لومړی قوماندان صيب، ورپسې د ښاروالۍ رئيس، او بيا ميلمانه روان وو، له موږ سره سرتيري هم مله وو، له بازاره تېر شوو، ټول دوکانونه پرانيستي وو، کوچني دوکانونه، په ځينو دوکانونو کوچنۍ پردې څرېدلې، ډېر دوکانونه د پوستينونو و، کوچني پوستينونه چې شل وکړه ورته وايي په پنځلس روپۍ، او ستر يې بيا په شل پنځه وېشت روپۍ څرځېدل، د دې پوستينونو بره برخه به زېر رنگ وه، او په لستونو او غاړه يې بيا د ورېښمو تار شوی و.

موږ به چې د کوم دوکان مخې ته تېرېدو دوکاندار به ودرېدو، او اسلام عليکم څخه وروسته به يې وويل (مانده ښايي) ستړي مشی وويل، دا الفاظ دلته د ميلمنو لپاره د ښه راغلاست دي، عجيبه دا وه چې ځينې دوکانداران يې سيکه او هندو هم وو، چې په سرونو يې زېرې پگړۍ تړلې وې، معلومه نه ده چې دوی له کومه وخته دلته اباد دي.

اردو گراموفون^(۳۲):

بازار شا او خوا دوه فرلانگه غزېدلی دی، د پخوانيو بازارونو په څېر په دې هم چټ لگيدلی و، ټول بازار مو وکوت او بېرته په شاتني سرک راستانه شوو، دلته هم د بازار شاته يوازې په يو اړخ کې دوکانونه و، له يو دوکان څخه د گراموفون اواز

^{۳۲}- گراموفون (Gramophone) پخوا د ثبت شوي اواز د غږولو يوه اله وه، چې عموماً به پکې هر ډول اواز غږېدو خو ډېر د موسيقۍ لپاره کارېدو.

راغلو، چې غوړ مو ونيو ثبت سندرې غږېده، او په اردو ژبه وه، کابل کې خو اردو ژبه د دويمې ژبې حيثيت لري، هلته د ډېرو هندوستانيانو په اسېدو سره په دې سندرو تعجب نه و، خو په غزني کې چې شايد دلته کوم هندوستاني وي، د اردو په دې خپريدو حيران شو.

مسجد:

هغه مسجد ته ورسېدو چې مخکې مويادونه وکړه، د ماسپښين وخت و، غوښتل مو د ماسپښين لمونځ همدې مسجد کې اداء کړو، مسجد لږ لوړ و، په زينه وروختو، د ماسپښين لمونځ کېدو، خو عجيبه دا وه چې د اوداسه لپاره هيڅ انتظام نه و، پوښتنه مو وکړه، راته وويل چې د سرک په څنډه نهر بهيرې، هلته د مسجد حوض هم دی، له همدې کبله د نور سامان اړتيا نه شته، او موږ بېرته له مسجد راووتو.

دا مسجد له خټو او خام جوړ شوی، ديوالونه يې خام دی، چت او غولۍ يې هم خام دی.

دولتي ميلمستون:

د غزني دولتي ميلمستون له ښاره بهر په يو لوړ ځای جوړ شوی، پراخه ودانۍ، پراخې خونې، او په هره خونه کې کافي اندازه ميز چوکۍ، د ليدنو کتنو يو تالار او د خوراک خونه ده، څو خونې د ميلمنو لپاره ځانگړې کړای شوي، په خونو کې فرش، بستري، پردې او هر څه منظم دي.

ميلمستون ته په راتگ مو ډوډۍ وخوړه، چای مو چښو، د ميلمستيا دنده د ښاروالۍ د رئيس په غاړه وه چې په ښه طريقې يې تر سره کوله، له ډوډۍ وروسته مو يو څه ارام وکړ، بيا مو د غزني د مزارونو او نورو ودانيو د ليدنو چمتوالی ونيو، او څلور بجې بيا د ښار ليدلو لپاره ووتو.

پخوانی غزني:

موږ فکر کاوه چې غزني به د پخواني او زاړه ډيلي په شان وي، گومان مو و چې له مرگ وروسته به هم د غزني ښار ژوندی وي، خو خومره افسوس دی چې د پېړيو پخواني غزني اوس نوم او نښه هم نه ده پاتې، په تاريخونو کې مولوستي وو، چې علاو الدين غوري د غزنويانو په وروستيو کلونو کې دا ښار سوځولی او په اير و بدل کړی و، او له همدې کبله يې هغه ته جهان سوز ويل، خو دا فکر مو نه و چې دومره به له منځه وړل شوی وي، چې يوه خښته به يې هم په خپل ځای نه وي پاتې.

علاء الدين جهانسوز:

د شپږمې هجري پېړۍ په لومړيو کې د غزنويانو زوال او د غوريانو اقتدار پيل شوی و.

د دې کورنۍ په شپږم پښت کې د عباس په نوم يو خونړی خوزرور ځوان پيدا شوی و، چې د دې کورنۍ بنسټ يې کېښود، او په نهم پښت کې يې عزالدين حسين پيدا شو، چې د غور په غرونو کې يې يو کوچنی دولت جوړ کړ، له هغه سره يې نوميالي زامن و، چې يو يې قطب الدين محمد، بل يې سيف الدين سوري، او درېيم يې علاء الدين حسين و، د قطب الدين محمد لقب ملک الجبال و، دا قطب الدين له خپلو وروڼو خفه شو، او غزني ته ولاړ، چې غزني کې د خپلې سخا، ښه خوی او صورت له کبله په ټولو گران شو، دا د بهرام شاه غزنوي (۵۲۲ هجري ۴۷ ميلادي) کال او د هغه دور و، سلطان د حاسدانو په وينا په قطب الدين بدگومانه شو، او هغه يې وواژه، علاء الدين حسين د خپل ورور په غچ کې په غزني برید وکړ، او ويې نيو، بهرام شاه هندوستان ته وتښتيد، علاء الدين خپل کشر ورور سيف الدين سوري د غزني په تخت کېناوه، او بېرته غور ته ولاړ، خو بهرام شاه يو ځل بيا فرصت ترلاسه او غزني يې ونيو، سيف الدين يې ونيو، په ډېر ذلت سره يې وواژه، کله چې علاء الدين ته دا خبر ورسېد، زيات غوصه شو، له يو ستر لښکر

سره غزني ته ورسېد، دا مهال کال پنځه سوه اوه څلوېښت هجري بهرام شاه مړ شوی و، او زوی يې خسرو شاه په تخت ناست و، هغه د غوريانو د لښکر په وړاندې ماتې وخوړه، او خپله لاهور ته وتښتېد، علاء الدين غزني نیو، او هلته يې د قتل عام امر وکړ، ښار يې وسوځاوه، تر اوو ورځو په ښار لمبې بلې وې، د سلطان محمود، سلطان مسعود، او سلطان ابراهيم پرته يې د نورو ټولو سلاطینو قبرونه هم وکيندل، او هډونو ته يې اور ورته کړ، تاريخپوهان وايي چې:

علاء الدين په ډېر قهر سره د غزني ښار ونيو، تر اوه ورځو شپو يې په ښار اور بل کړ، او په بريدونو يې پيل وکړ، راويان وايي چې دې اوه ورځو شپو کې د زيات دود له کبله هوا دومره توره وه، چې ورځ شپه بلل کېده، او د شپې به د ښار د لمبو له کبله دومره روښانه وه، چې ورځ به برېښېده، په دې اوه شپو ورځو کې يې لوټ او وژنې او جگړې پيل کړې، او هر نارینه يې چې موند، هغه يې واژه، مېرمنې او ماشومان يې بنديان کړل، او امر يې صادر کړ، چې د ټولو محمودي سلطانانو جسدونه دې له خاورو را وايستل شي، او و سوځول شي، خو يوازې سلطان محمود، سلطان مسعود، او سلطان ابراهيم يې پرېښودل....، اوه ورځې وروسته کله چې اتمه شپه شوه، ښار ټول خراب او سوی و، خلک وژل شوي، او جلا شوي وو.

علاء الدين د تورزني تر څنگ يو ښه ژبور هم و، هغه پر غزني د بريا په جشن کې يوه وياړنه وويله، او په داسې حال کې چې له يوې خوا په ښار کې قتل عام روان و، ودانۍ سوځول کېدې، د غور دا مشر د خونۍ په مجلس کې ناست و، او د سندرغاړو له خولې يې خپله دا وياړنه اورېدله چې ويلې يې دي:

چراغ دوده عباسيانم	جهان داند که من شاه جهانم
که دايم باد فلک خاندانم	علاء الدين حسين بن حسينم
يکې باشد زمين و اسمانم	چو بر گلگون دولت برنشينم

همه عالم بگردم چون سکندر بهر شهری شه دیگر نشانم
بران بودم که ازادباش غزنین چورودنیل جوی خون برانم
ولیکن گنده پیرانند و طفلان شفاعت میکند بخت جوانم
به بخشیدم بدیشان جان ایشان که با واجان شان پیوند جانم

نړۍ علاء الدین ته د دې سخت زړۍ له کبله دا بدله ورکړه، چې تر اوسه په ژبو د جهان سوز په نوم یادېږي.

د پخواني غزني د تباهي او بربادۍ دا لنډ داستان دی چې د پنځه سوه اوه څلویښت او پنځه سوه اته څلویښت هجري کې رامنځته شوی دی.

نوی غزني:

پخوانی غزني د غوريانو، ورپسې د تاتاريانو او بیا د تیموريانو د حکومت په کلونو کې همداسې بې نوم او نښانه پاتې شو، ویل کېږي، کومه کمه تومه ابادي چې پاتې وه، هغه هم د یو کال زیاتې واورې ورېدو له کبله له منځه ولاړه، عبدالکریم علوي د احمد شاه دراني په تاریخ کې چې (چې ډېره برخه یې د امام الدین حسيني له تاریخ څخه چې په دولس سوه دولس میلادي کې لیکل شوی اخستل شوې ده) د غزني په اړه لیکي:

له قلعه شش گاو څخه د غزني تر ښاره رسیږي، چې دا پخوا د سلطان محمود غزنوي پلازمېنه وه، او په ماضي کې یې زیاته ابادي درلوده، یو ځل په دې ځای دومره واوره وورېده، چې ټول ښار یې تر لاندې خرابه شو، له یو څو کسو پرته څوک پاتې نه شول، له هغې زمانې بیا دا ښار اباد نه شو، اوس تاجیک او افغانان په کلاوو کې شا او خواو دوه درې زره کورونه اباد دي صفحه پنځه څلویښت).

د غزني اوسنی ښار د احمد شاه ابدالي ځای ناستي تیمور شاه المتوفی دولس سوه اوه اباد کې دی، د خاورو یوه لوړه کلا ده چې په داخل کې یې ښار اباد شوی دی، د افغانستان حکومت کې د دې ښار حیثیت په اول درجه ښارونو کې نه

راځي، نه دلته والي ژوند کوي، هغه دره چې دا ښار پکې اباد دی ډېره پراخه ده، چې يقيناً پکې يو لوی ښار ابادېدای شي، او له دې کبله چې د ډېرو ولايتونو په منځ کې پروت دی، د سوداګرۍ له کبله دې ښار ته لوړه درجه ورکولای شي.

ملا قربان:

د غزني له څنډو، کونجونو، شا او خوا او قبرونو څخه تر ټولو زيات معلومات ملا قربان نومی سپين ږيري لري، د سيمو د ليدلو څخه وړاندې سرور خان گویا د ملا قربان يادونه وکړه، او کله چې هغه راورسېد، نومعنی دا چې د غزني د کيسو او روايتونو يو ژوندی کتاب مو په لاس راوړ، عمر يې د اتيا، نوي کلونو په شا او خوا کې دی، په ملا کړوپ، غاښونه يې پوره نه دي په خوله کنډاس، په لاس کې امسا راغلو، او سم يې د غزني د بربادۍ، داستان پيل کړ، دلته يې د بزرگانو د نوم او نښام ښودل ويل پيل کړ، په هر حال د دې خضر په لارښوونه مو د زاړه غزني ليدل پيل کړل.

د غزني باقي اثار:

له اوسني ښاره څو ميله لرې هغه سيمه ده چې ويل کيږي، د محمودي سلاطينو پلازمېنه وه، او ورته مخامخ د غزني اوسني ښار بل اړخ ته د غزني پخوانۍ هديره ده، په پخوانيو اثارو کې دلته اوس يوازې څو اثار پاتې دي، حکيم سنایي، سلطان محمود، سلطان مسعود، سلطان ابراهيم مزارونه، له دې پرته د حکيم بهلول دانا ته منسوب يو مزار دی، او د ځينو نورو بزرگانو مزارونه دي، د شاهي ودانيو په سلسله کې يوازې څو منارې ولاړې ليدل کيږي.

د حکیم سنایي مزار:

اقبال چې شاعر دی، تر ټولو زیات د حکیم او شاعر سنایي د مزار د لیدلو هیله درلوده، له میلستونه پلي ووتو، او د حکیم سنایي مزار په لور ولاړو، دا مزار له ابادۍ څخه یو څه څنډې ته د عامو مسلمانانو په هدیره کې دی، له عمومي لارې څنډې ته د یو فرلانګ په اندازه یوه لاره تللې، له مزاره دباندې څو ډیرین قبرونه دي، په ځینو یې د وروستیو وختونو کتیبې لګېدلي دي، د حکیم سنایي قبر په یوه کوچنۍ احاطه کې دی، اول کوچنی غولی دی، دلته هم څو قبرونه شته، په یو قبر لیکلي دي، چې (دا د حکیم سنایي د خاص خادم قبر دی) له هغې وروسته بیا خپله د حکیم سنایي مزار ودانۍ ده، ګنبده پرې جوړه او لاندې قبر پوخ دی، مزار ته د اخلیدو یوازې یوه کوچنۍ دروازه ده، پوخ قبر، پرې دپاسه ډبره، چې په عربي لیک پرې د نوموړي د وفات تاریخ لیکل شوی دی، ما څو ټول عبارت ونه لیکه یوازې د یادگار په توګه مې لاندې کرښې ولیکلې:

کان وفات الشيخ العالم الفاضل العارف قطب المحققين طوطى شکرستان، فصاحت بلبل بوستان، بلاغت مظهر اسراسر معانى مطلع انوار... الشيخ... یعنی مجدد الدین اسنایي سنة خمسائة و خمس عشرين.

د تېر کال په معارف کې ما د حکیم سنایي د وفات تاریخ په مناسبت یو مضمون لیکلی و، چې پکې د هغه د وفات تاریخ پنځه سوه پنځه څلوېښت ثابت کړای شوی و، ځینې محققین اوس د هغه د وفات کال پنځه سوه څلور څلوېښت ښیي، د دې کتیبې پر بنسټ د حضرت جامي او نورو د عام روایت پر اساس پنځه سوه او پنځه ویش د هغه د وفات کال لیکل شوی دی، که دا ثابته شي، چې دا کتیبه د حکیم له وفات وروسته پخوانیو زمانو کې لیکل شوې ده، نو د دې وفات کال منل پکار دي، خو څومره چې ګومان کیږي، دا کتیبه ډېره وروسته لیکل شوې ده، او هماغه د حضرت جامي مشهور تاریخ پرې لیکل شوی دی.

مزار په داخل کې مو مسنونه دعا وکړه.

د حکیم سنایي د لوړ مقام څخه څوک خبر نه دي، موږ ټول له دې منظر څخه متاثره و، خوزیات اغیز یې پر اقبال کړی و، هغه د حکیم د قبر سر ته ودرید، بې اختیاره شو، او تر ډېره یې په زوره زوره وژړل، اللهم اغفر له و ارحمه.

دا خود فقیرانو کوډۍ وه، له دې ځایه د بادشاهانو د محلونو په لور روان شوو، په سرک موټرې ولاړې وې، تر موټرو پلي ولاړو، او په موټرو کې سپاره شوو.

د افغان سپرو ټولۍ:

سرک ته په رسېدو و، چې تصادفاً د افغان اسپ سپرو یو کوچنی ټولی په سرک روان و، د اسونو شکل او صورت، او شرارت، د سرتېرو ښه او پاکې دریشۍ، او د هغوی هیبتناکې خولۍ، د وسلو ځل ته په کتنې سره زموږ په جسم کې پوځي وینې جوش وکړ، دا مونیک شگون وباله چې د سلطان محمود مزار ته مو د تگ نیت دی، او دا د سلطان د خیالي جلوس سپرلۍ ده، دا کاروان هم راته دومره غنیمت وېرېښېده، چې په داسې حال کې چې د اسلامي نړۍ فاتحین سلاطین د بهرنيانو په تسلط کې په خپلو قبرونو کې د ذلت له کبله نا ارمه دي، یمین الدولة کف الاسلام سلطان محمود غزنوي د خپل ملي حکومت په سیوري کې په ارام خوب ویده دی.

په زاړه غزني کې:

ملا قربان له موږ سره په موټر کې سپور و، هغه په هر ځای کې خپل معلومات له موږ سره شریکول، اصلي او پخوانی غزني د اوسنۍ ابادې څخه یو څه لرې دی، زما په فکر له دې ځایه به دوه درې میله لرې وي، هر ځای کوچنۍ غونډۍ لیدل کېدې، په ځینو ځایونو کې خام کورونه اباد وو، لومړی مو سترگې په دوه یو بل ته مخامخ منارو ولگېدې، د دواړو تر منځ شاید یو یا یو نیم فرلانگ فاصله وه، ملا

قربان وویل، دا د سلطان محمود د وخت دوه منارې دي، کله به چې د سلطان کاروان وت، نو دلته به نغارې غږېدې، دا منارې د نړیو خښتوې جوړې وې. لږ مخکې د سرک څنډې ته په یوه غونډې د یو مزار گومبده ښکاره شوه، ملا وویل چې دا د بهلول دانا مزار دی، بل طرف بله گمبده وه، دا هم له سرک څخه څنډې ته وه، ملا وویل دا د سلطان ابراهیم غزنوي مزار دی، یوه بله گمبده ولیدل شوه، او خبر راکړل شو، چې دا د سلطان محمود د پلار سلطان سبکتگین مزار دی، دا هر څه په خپل پخواني حالت وو، او له خښتو جوړ وو.

د سلطان محمود مزار:

له اوسني غزني ښار څخه د سلطان محمود تر مقبرې پورې نېغ یو سرک تللی، لومړی یوه کوچنۍ ابادي ده، له هغې تېر شوو، او د مزار دروازې ته نږدې موټر ودرېدل، دروازې ته له رسېدو مخکې له یو غر چینه بهیرې، همدا چینه دې کوچنۍ ابادۍ ته د فطري اوبه خور کار ورکوي، لاندې د ډبرې جوړه شوې د زمري خولې ته ورته ځای دی، اوبه له همدې خولې لاندې غورځي، ملا وویل دا چینه ډبره پخوانۍ ده، د سلطان له زمانې بهیرې، سرورخان وویل دا هغه کاریز دی چې د فلاني شاعر په شعر کې یې یادونه شوې ده (ماته شعر یاد نه دی).

له دې نهر څو قدمه وړاندې د مزار ستره او لوړه دروازه ده، بیا یوه کوچنۍ چوټره ده، چې له هغې وروسته کوچنۍ باغ دی، د باغ یو لور ته د سلطان د مزار گمبده ده، دننه داخل شوو، د سلطان په مزار مو سترگې ولگېد، آه! دا د هغه سلطان قبر دی، چې د چین له دیواله د گجرات تر سومنات پورې یې حکومت و، د چا له هیبت او جلاله چې د غټو غټو سر پرې کوونکو د اطاعت سرونه ښکته کېدل، چا چې د نړۍ خزانې د غزني په کونج کونج کې خپرې کړې وې، د چا د لښکر د اسونو سومان چې د خیبر او کوهات درو په غرونو، د سندھ او راجپوتانه په بې اوبو بیدیاوو، او د عرب د بحیرې تر ساحلونو، د ترکستان او خوارزم په درو، د

ختن په میدانونو، او د ایران په کوڅو کې په یو وخت لگېدل، د چا عسکر چې د گرمۍ په موسم کې د ایران او ترکستان په فتوحاتو، او د یخنۍ ورځې هندوستان زېږوزبر کولو کې تېرولې، د چا په دربار کې به چې د شاعرانو هغه مجلس لگېدلی و، چې د خوږې ژبې له کبله یې اوس فارسي ژبه د نړۍ تلپاتې ژبه گرځېدلې ده، هغه سلطان اوس څنگه د بې کسی، او بې چاره گۍ په حالت کې په یو باغ کې یوازې په خاړو کې پروت دی.

د خیال په غوږونو کې مې اوس هم د دې مزار د حال په ژبه د فرخي مرثیه اورېدل کېږي چې ویلي یې دي:

شهر غزنین نه همان است که من دیدم پار
چه فتاده است که امسال دگرگون شد کار^(۳۷)

د مزار پر سر گمبده امیر حبیب الله خان په کال دیارلس سوه دروشت هجري کال کې مرحوم امیر حبیب الله خان جوړه کړې ده، چې کتیبه یې په فارسي نستعلیق خط د مرمر په یوه ډبره کې په دیوال لگول شوې ده، د سلطان قبر غالباً د پخوانۍ زمانې جوړ شوی دی، ځکه چې د سلطان د وفات تاریخ او د دعاء کلمې پرې په عربي ژبه کښل شوي دي، دا لیک کوفي لیک ته ورته دی، ژبه یې هم خالصه عربي ده، دا عبارت د قبر پر سر او څلورو خواوو ته په همدې خط لیکل شوی دی، چې اوس یې لوستل اسانه نه دي، ما یوازې په یو اړخ کې یو عبارت ولوستی شو، چې د سلطان د وفات تاریخ پرې کښل شوی وی.

توفی برحمة الله علیه و نور حضرت و اییض وجهه عشية يوم الخميس، لسبع بقین^(۳۸) من شهر ربیع الآخر، لسنة احدى و عشرين و اربع مائة.

^{۳۷}- دا د سلطان محمود د وفات په اړه د فرخي سيستانې يوه اوږده ویرنه (مرثیه) ده، چې لیکوال یې یو څو ګډوډ بیتونه را اخیستي دي، د لنډیز لپاره یې دلته یوازې مطلع راواخیستل شوه.

ترجمه: سلطان رحمة الله عليه الله دې د هغه قبر منور کړي، او د هغه خېره دې روښانه کړي، د پنجشنبې په ماښام، په هغه ورځ چې د ربیع الآخر او وړځې پاتې وي، وفات شوی دی، (یعنی د ربیع الآخر درویشتمه نېټه وه).
نېټه څلور سوه یو ویشتمه.

د غزنوي په ترټولو پخواني تاریخ زین الاخبار کې هم همدا تاریخ لیکلی دی:
وفات امیر محمود رحمة الله روز پنجشنبه بود بست و سوم ربیع الآخر سنة احدى و عشرين و اربع مائة (صفحة ۹۲)

د حضرت داتا گنج بخش لاهوري د والد مزار له دې شاهي مزارونو له کتنې وروسته ډاکټر صاحب د لاهور د حضرت داتا گنج بخش د والد د مزار په لټه کې شو، ملا قربان وویل چې دا مزار یې لیدلی دی، د هغه په لارښوونه مو د پخواني غزني په ویران او خاموشه ډاگونو کې سفر پیل کړ، یو ځای مخکې د موټر لاره نه وه، ملا صاحب، ډکټر صاحب او نور پلي شول، د زیارت تر لېدلو وروسته بېرته راستانه شول، زه د سینې د درد له کبله پاتې شوم.
د لای خوار مزار:

د حکیم سنایي د توبې د کیسې په سلسله کې د لای خوار په نوم د یو فقیر یاد راځي، چې هغه ویلي و (بکوری سنایي می خورم)^(۳۹) چې د سنایي نه به لوړ

^{۳۸}-خواجه حسن نظامي صاحب افغانستان ته په خپله سفرنامه کې دا کتیبه داسې لوستې ده "یوم الخميس سبع عشر من ربیع الآخر سنة احدى عشر و اربعمئة (روز پنجشنبه ۱۷ ربیع الآخر سنة ۴۲۱) د دې په لوستلو سره دې پایلې ته ورسېد، او خوشاله شوم چې د سلطان وفات په هغه تاریخ شوی دی، کوم چې خواجه نظام الدین اولیاء محبوب الهی د وفات تاریخ دی، (یعنی اولس) خود هغه دا خوشالي پر ځای نه ده، ځکه چې له هغه څخه د کتیبې په لوستلو کې تېروتنه شوې ده. (لیکوال)
^{۳۹}-لیکوال دا فارسي جمله ناسمه لیکلې ده، د لای خوار په کیسه کې د نوموړي الفاظ په څو ځایونو کې په دې ډول راغلي چې (پر کن قدحی به کوری)، او دا یې د شرابو غوښتنه کوله.

بیوقوف څوک وي، څوک چې د خپل ځان په څېر انسانانو په صفتونو کې خرافات
نظم وایي، او بیا یې هغوی ته اوروي، په حکیم سنایي د دې خبرې اثر وشو، او
توبه یې وکړه، ملا قربان د غزني د ښار له یوې کوڅې څخه تېر کړو، او یو مسجد
ته یې داخل کړو، اوراته یې وویل چې دا د هماغه لای خوار مزار دی.
د غزني شپه:

ماښام نژدې و چې له دې لیدنو کتنو وزگار شو، هوا په سپېدو وه، غزني له کابل
څخه زر فوټه لوړ دی، له همدې امله دلته له کابل څخه هم زیاته یخني وه، په ماښام
کېدو سره انګېټۍ بېلېدل پیل شول.

دولتي مامورینو ډوډۍ چمتو کړه، د شپې نږدې اته بجې په مېز خوراک کېښودل
شو، هماغه د کابل خوارکونه وو، غزني کې هوا هم یخه وه، له لمانځه، خوراک
څخه تر فراغت وورسته، د سلطان محمود په غزني کې د شپې تېرولو لپاره په
بسترو وغزېدو.

مقر، قلات غلځایي او کندهار.

پړاونه:

د یو دېرشم اکتوبر په سهار له غزني روان شوو، زموږ کوچنی کاروان نن هم په دوه
موټرو او دوه لاریو مشتمل دی، له غزني وروسته لومړی پړاو په مقر کې دی دویم
پړاو په قلات غلځایي کې دی، خو دا چې زموږ ملګري اوتر دي، نو نن باید د
قلات او مقر دواړه پړاونه په یوه ورځ کې ووهو.

له غزني تر مقره نږدې اویا میله لاره ده، تر دې مخکې دا لاره په اتو منزلونو کې
وېشل کېده، لومړی منزل قلعه نانی، دویم قره باغ، درېیم قلعه غوجان، څلورمه
قلعه مکوپ، پنځم سره چشمه، شپږم ترین کلا^{۴۰}، بیا قلات ته رسېدل دي، خو

^{۴۰} ترین د پښتنو یوه قبيله ده. (لیکوال)

موټر دا اوه منزلونه په څو ساعتونو کې و ټي، موږ سهار اته بجې له غزني روان شوو، ماسپينين يوه بجه مقر ته ورسېدو، لاره اواره وه، ځای ځای کلي اباد وو، پراخه کروندې او ځای ځای چينې بهېدې.^(۴۱)

مقر يعنی لرغونی بيهق:

بیهق د یو لرغوني تاريخي ښار نوم دی، دلته ستر ستر محدثین، تاریخ پوهان او د ادب خاوندان پیدا شوي، یا قوت په معجم البلدان کې بیهق یوه پراخه ولسوالۍ بللې ده چې د نیشاپور قوس او جوين په منځ کې پرته سیمه ده، هغه وایي چې له بیهق څخه تر نیشاپور پورې اتیا فرسنگه لاره ده (يعني اوس یو سل او دېرش میله ده)، پخوانی مرکز یې خسروگرد و، بیا یې مرکز سبزوار شو، له درې سوه او یو ویشت کلیو جوړ و، فارسي نوم یې (بیهه) دی، خو عربانو ترې بیهق جوړ کړ او همدې شهرت موندلی، ابو بکر احمد بن حسین چې په امام بیهقي شافعي شهرت لري، د هغه کتاب سنن بیهقي او دلائل النبوة مشهور کتابونه دي.

ځوان افغان ادعا کوي چې لرغونی بیهق همدا سیمه ده، خو زموږ د سفر افغان ملگري سرور خان گویا په ډېر باور سره ماته دا باور راکړ، له مقر سره نژدې یې د دوه قبرونو مزارونه راوښودل هغه وویل چې په دې دوه قبرونو کې یو د ابو الفضل بیهقي دی، او دویم د ابو نصر مشکاني د ابو الفضل بیهقي غزنوي د کورنۍ مشهور تاریخ لیکونکی دی چې په ۴۷۰ میلادي کې وفات شوی ابو نصر مشکاني هم د همدې زمانې مشهور اديب او تاریخ پوه دی، د کوم کتاب مقامات چې د پخوانیو لیکوالانو ماخذ دی.^(۴۲)

^{۴۱}-داسې برېښي چې لیکوال د ځینو کلاوو نومونه ناسم نقل کړي وي.

^{۴۲}-یو شمېر تاریخونه د ابو نصر مشکان د زېږېدو ځای غزني یا غور ښيي، خو په غزني کې وفات او دفن شوی دی، د البیهقي د زېږېدو ځای بیا سبزوار ښيي، چې په نیشاپور کې وفات شوی.

مقر ته داخلېدل او بيا د سفر پيل :

مقر په يو پراخه او ښکلي ميدان کې پرته سيمه ده، ابادي يې کمه ده، د يو افغان ډگروال تر قوماندې لاندې يو پوځي ټولي دلته مېشت دی.

سيمه ايزو دولتي مامورينو زموږ د راتلو خبر له وړاندې تر لاسه کړی و، څنگه چې موټر ودرېد، هلته له مخکې څخه ولاړ د سلامۍ کنډک ميلمنو ته د ښه راغلاست سلامي وکړه، زړه راته وويل چې په اسلامي هېواد کې که څه هم موږ مسلمانان بهرني مسلمانان يو بيا هم پردي نه پاتې کېږو، او د دې درناوي وپکړئ، هومره چې خپل وطن کې هم هومره عزت نه ورکول کېږي، د ازادۍ او غلامۍ تر منځ خومره ستر توپير دی.

دلته دولتي ودانۍ په ډېره ښه ښه په پاڅه ډول په دوه پوړونو کې جوړه شوې ده، پورته پوړ د ميلمنو لپاره دی، ډېرې خونې لري، ډېر ارام وسايل پکې پراته دي، بيت الخلاء يې په نوې ښه (فلش سيستم) سره سمه جوړه شوې، ودانۍ هم له خښتو جوړه شوې برېښي، ورسره نږدې کوچنۍ وياله بهېږي، مخامخ يې شنې ونې کتار ولاړې دي.

حيران شوم چې دومره ښه فضا او ارام ځای اوله ابادۍ خالي، که چېرې داسې ځای په هندوستان کې وای، نو د سترو سترو اميرانو له کورونو به ډک و، د زمانې د انقلاب دا څه ډول له عبرته ډک انځور دی، چې چېرته يوه ويرانه له رونق ډک ښار او چېرته يوه رونق ډک ښار په خرابې اوږي.

پورته پوړ ته له تگ وروسته موږ يو څه ارام وکړ، لومړی ميليمونه د تودو شېدو يو يو گيلاس وړاند کړای شو، بيا له شېدو پرته شين چای راوړل شو، وروسته د ډوډۍ مېز جوړ شو، له خوراک وروسته مخکې تگ ته چمتو شوو، د تگ پر مهال هم پوځي کنډک د درناوي سلامي وکړه، يوه بجه موټر د کلات پر لور روان شول بيا هم لاره اواره او صافه وه.

کلات غلځايي:

دوه کلاته دي، يو کلات د بلوچو او بل کلات غلځايي، لومړی په بلوچستان کې دی چې نن سبا د هندوستان برخه ده، او دویم د غزني او کندهار تر منځ موقعيت لري، په لومړي سر کې د افغانستان پولې تر بلوچستان پورې غزېدلې وې، او د بلوچ کلات امير د افغانستان د پاچا تر امر لاندې و، په ۱۸۸۹ ميلادي (۱۲۵۵ هجري) کې چې کله انگرېزي پوځ د سند او کندهار له لارې د افغانستان د پاچا په توگه د شجاع الملک د ټاکلو لپاره کابل ته تللی و، نو دوی د بلوچ کلات امير محراب خان د ميلمستيا په چل ول وواژه او بلوچ کلات يې ونيو، خو د هغه ځوانمړه زوی نصير خان په ډېرې اتلولۍ سره انگرېز پوځ ته ماتې وکړه، خو د افغانستان د پاچا مرسته يوازې همدا بهانه وه، چې سند او کلات يې د هندوستان تر ولکې لاندې راوست.

دا تفصيل مې له دې امله دلته وليکه چې اوسمهال يو مشهور ليکوال د بلوچ کلات امير محراب خان د غلځايي کلات حاکم بللی و. زما په باور د کلات ټکي اصلي منشا قلعات دی، چې د قلعه جمع ده اود زيات کارېدو له امله په کلات بدل شوی دی.

له مقر خڅه ماښام مهال کلات غلځايي ته ورسېدو، دا د غلځي او توخي افغانانو استوگنځای دی، خو خپله د کلات ابادې ډېره کمه ده، دولتي ميلمستون د خامو دېوالو جوړ دی، پراخه دی خو ډېر پخوا جوړ شوی دی، زموږ د راتگ خبر دوی ته هم ورکړل شوی و، خو په تصادفي ډول خادم نه و، لږ وروسته په منډه او سا نيولی راوړسېد، د ميلمستون دروازې يې پرانيستې، ډېرې خونې او پاک سامان يې درلودل، په خونو کې پرده لرونکي تختونه او د هغې دپاسه کمپلې پرتې وې، موږ هر يو يو کټ ونيو.

دا میللمستون په پراخه میدان کې موقعیت لري، نږدې ورسره ابادي نه شته، مخامخ یې غر دی، په هغې یوه کلا اباد ده، چې افغان پوځ پکې میشت دی، کلا مخامخ ښکاري، ورسره نږدې یو کلی اباد دی، دا له غزني څخه هم زر فوټه لوړ دی، له کابل څخه دوه زره فوټه لوړوالی لري، د مازدیگر څلور بجې وې، خو دومره تېز باد لگېدو او دومره یخني وه چې د اکتوبر په یو دېرشمه مو د مازدیگر د لمانځه لپاره په گرمو اوبو اودس وکړ.

له میللمستون دباندي په وېر میدان کې اواره ځمکه په رېږ پوښلې وه، له همدې برېښېده چې دلته اوبه بهېږي، همدا راز ومو لیدل چې دلته بیلا بیلو پښایسته او ځلانده ډېرې هاخوا دېخوا پرتې وې، د یادگار په ډول مو څو ډېرې له ځانه سره راواخستې، همدې ته ورته د ۱۹۲۵ کال د عربو د سفر پر مهال هم موږ د سوډان په ساحل کې داسې ډېرې موندلې وې، له هغه ځایه مو هم څو کوچنۍ ډېرې د یادگار په ډول راوړې وې.

له ماښام وروسته دومره یخني شوه، څومره چې زموږ په سیمه کې په دېسمبر او جنوري کې وي، په همدې سبب په بخاریو کې اور بل شو.

ایراني او افغاني فارسي.

په غزني کې د پروفیسر هادي او سرور خان گویا ترمنځ د ایراني او افغاني فارسي ترمنځ د غوراوي په اړه په زړه پورې بحث وشو، پروفیسر د ایراني فارسي ستاینه کوله، او سرور خان گویا خپله مورنۍ افغاني فارسي غوره بلله، تر ډېره بحث او خبرې وشوې، گویا ادعا کوله چې فارسي اصل کې زموږ ژبه ده، موږ په بخارا کې (د سامانیانو پر مهال) دا ژبه منځ ته راوړې ده، او په غزني کې د غزني د شاعرانو له خوا ورته وده ورکړل شوې ده، له رودکي نیولې بیا تر غضائري، مسجدی، اسدي، وفیقي، فردوسي، عنصری، سلمان او سنایي او داسې نور ټول د دې ځای

و، او د هغوی د ژبنيو هڅو نوم فارسي ادبیات دی، خو پروفیسر د منځنیو ادیبانو سعدی، حافظ او وروستیو نومونه اخستل.

سرور خان گویا د ایرانیانو د خبرو د ژبې هغه انځور وړاندې کړ چې موږ په خندا خدا سترې شوو، هغه وویل که موږ ستاسې څخه مننه کوو نو په ښکاره د شکریه او مننې الفاظ وایو، د ایرانیانو په څېر مصنوعي کلمې نه جوړوولکه (بجان شما، قربانت شوم، بسر شما) نه وایو، په ایران او افغانستان کې چې د فارسي کوم نوي ادبیات منځ ته راغلي، په دې اړوند یې وویل چې موږ د ادبیاتو جدي ډول موندلی دی، او هغوی یوازې ورته په تفریحي ادبي نظر گوري، وروسته د لهجې په اړه خبرې وشوې، ایرانیان هغه لفظ چې په اخر کې یې الف او نون وي په واو او نون لولي لکه همان "همون" وایي، او ان ته اون وایي، سرور خان وویل:

اقا درست است دوکان شما.... است و زبان شما زبون

په دې خبرې سره ټولو وخنډل.

د کلات شپه:

شپه پخه شوې وه، ټول په خپلو بسترو وغزېدل، ټوله شپه تېز باد چلېدو، خو دا چې په حاشدارو کې هندارې وې، هغه هم بندې وې، خونو کې اور بلېدو، یخني مو ونه شوه، خو زموږ ملگرو وویل افغان سرتېرو ته شاباسي ورکول پکار دي، ځکه چې هغوی بیا هم په دې تېز باد او یخني کې په دهلیزونو کې آرام په خوب ویده وو.

له کلاته روانېدل:

نن د نومبر لومړۍ نېټه ده، سهار مو چې سترگې پرانیستې گرمې اوبه موجودې وې، اودس او د سهار لمونځ مو وکړ، ملگرو مو مخونه ومینځل، وروسته چای او سهارنۍ راوړسېده، چای مو وخوړ او د تگ لپاره چمتو شوو.

د تگ پر مهال دلته هم پوځي کنډک د درناوي سلامي وکړه، او د اته بجو په شا اوخوا کې روان شو.

د کندهار لاره:

هماغه شان یخني وه، ډبلې جامې مو اغوستې او او کوټونه مو پر تن وو، د موټر هندارې بندې وې، خو بیا هم موټر ته باد او یخني رانتوتله.

د افغانستان په دې برخه کې تر کلات پورې مخ په لوړه روان وو، له کلات وروسته له نیمایي لارې مخ په څوړ روان شوو، یخني هم مخ په کمېدو شوه، او هوا مخ په گرمېدو شوه، تر دې چې کندهار ته په نږدې کېدو سره د پنجاب په څېر موسم ته نږدې شوي وو، په هندوستان کې د جنوري په وروستيو د ژمي په ورځو کې له ډيلي څخه تر بمبي پورې د تگ پر مهال باید ډبل لباس واغوستل شي، خو له بوپال وروسته د یخۍ زور کمېږي، له منانده وروسته باید دا گرم لباس و ایستل شي، تر دې چې کله بمبي ته رسېږي؛ نو په بدن به دې د گرمۍ لباس او په لاس کې پکې وي، په همدې ډول څنگه چې موږ له کلات لرې کېدو او کندهار ته نږدې کېدو، نو د ژمي لباس مو له ځانه لرې کاوه.

له کلاته تر کندهاره پورې لاره ښه نه ده، که څه هم لاره اواره وه، خو بیا هم په سرک کندي وې، په لاره کې مو یوه لویه کلا ولېده، لاره کې ځای ځای چینې هم روانې وې، دا سیمه هم زرڅېره او شنه وه، بیا هم لویې لویې درې په کروندو ابادې وې.

څېر ولې فتنې زېږوي؟

که د افغانستان په تېرو پېښو نظر واچول شي، نو تاسې ته به معلومه شي چې د څېر شا او خوا د هرې فتنې سرچینه ده، د دې شا او خوا سیمو قبیلې که په هندوستان کې دي که په افغانستان کې، هر وخت د بریدونو لپاره چمتو وي، له

همدې ځايه پاڅونونه او بغاوتونه راپورته کېږي، تاسې به کله د کندهار او غزني په شا او خوا کې د بغاوت کيسه نه وي اورېدلې، خو چې کله جگړه ونښلي نو بيا د دې ځايونو پښتانه هم پکې کم نه وي.

پر هندوستان د دراني د بريدونو سرتيري همدوی و، موږ چې له پېښوره تر کابلې او بيا له کابلې تر کندهاره د افغانستان کومې سيمې ولېدې، نو په دې مو باور شو چې د پايلو د دې اختلاف په بېخ کې د دې دوه بېلا بېلو سمتونو د ژوند د څرنگوالي اختلاف دی، خيبرستان ټول ډبرين دی، د کرنې ځمکه پکې ډېره کمه ده، له همدې امله د هغه ځای قبایل د خپل نس د ډکولو لپاره اړ دي چې فتنې پيدا کړي، بغاوتونه راپورته کړي، او لوټ مار وکړي، تر څو خپلې خېټې ډکې کړي، خو له بلې خوا له کابلې تر کندهاره ټولې سيمې ډېر شنې، ښېرازې او حاصلخېزې دي، خلک يې کروندگري او سوداگري کوي، ځان ته روزي پيدا کوي، هر وخت مصروف وي، له همدې امله د طبيعيت له لحاظه امن خوښونکي دي.

د کندهار پړاونه:

له کلاته تر کندهار پورې پړاونه په دې ډول دي:

اول: د کلات له کلا څخه تر تيرانداز سيمې پورې، چې د ترنگ په نوم د يوې ويالې په څنډه اباد کلی دی، له همدې ځايه د دراني قوم استوگنځای پيلېږي.

دويم: د تيرانداز له کلا څخه تر شهر صفا پورې، کوم ښار چې د احمدشاه ابدالي زوی تيمور شاه د چارو سمبالونکي فيض الله خان جوړ کړی و.

درېيم: له شهر صفا څخه تر کاريز علهډو پورې چې دا يوه چينه ده.

څلورم: له کاريز علهډو څخه تر کندهار پورې.^(۴۳)

^{۴۳} - داسې برېښي چې ليکوال په زابل کې د ځينو سيمو نومونه ناسم ليکلي وي.

هر پړاو له يوولس نيولې تر شپاړس ميله پورې لرې ابادۍ ته په کتنې سره جوړ شوی، د پخوا په نسبت اوس ځينې پاتې او ځينې يې له منځه وړل شوي دي، د بېلگې په ډول اوس له کلات څخه لومړی پړاو د جلدک کلا ده، دويم د تيزانداز، درېيم د شهر صفا، څلورم انجا، پنځم مومند دی، خو د چټکو موټرو له امله اوس دا پړاونه له منځه وړل شوي، يوازې هغه څوک چې پلي يا په څارويو سفر کوي، په دې پړاونو کې اړوي، موږ د سهار اته بجو څخه تر دولس بجو په څلورو ساعتونو کې کندهار ته ورسېدو.

کندهار ته ننوتل:

څنگه چې ښار ته نږدې شوو، نو د ښار ځينې منارې او گومبې مو ولېدې، فکر مو کاوه چې په کوم اباد ختيځ ښار ته ننوځو، که اروپا ته ولاړ شئ، تر ټولو دمخه د دود کش دريمڅې وينئ، له ښاره دباندې په يو پاڅه ميدان کې چې يو لور ته يې د بنگلې په څېر ځينې پوځي ودانۍ وې، ولېدل شوې، داسې ښکارېده چې دا ميدان هم د کومې پوځي موخې لپاره جوړ شوی، چې شونې ده د الوتکو لپاره يا د پوځ د تمرين ځای وي، له دې وروسته ښار ته داخل شوو، ومو ليدل چې دا ښار د افغانستان د ټولو نورو ښارونو څخه زيات متمدن، پر روتق او سوداگريز دی، پراخه سرکونه، منظم دوکانونه، د گمبدو بام لورنکې ودانۍ، مسجدونه چې گمبې او منارې پرې دنگې وې.

لومړی له يو بازاره تېر شوو، او يوې گمبده لورنکې څلور لارې ته ورسېدو، د دې څلي شا او خوا ته سرکونه او څلور خواوو ته يې بازار و، دا جوړښت راته د حيدرآباد ښار د دکن د څلور ميناري په څېر وېرېښېد، خو دا چې د دکن د څلور ميناري څخه بيا په داخلېدو سره سرکونه نه تېرېږيو او چې دلته راداخل شوو، نو ټولو خواوو ته لارې وتلې وې، په هغه سرک ولاړو چې شاهي و دانيو ته غزېدلې دی، نوم يې شاه بازار دی، غالباً له دې کبله دا نوم ورکول شوی دی چې د شاهي

ودانيو پر لور غزېدلی، خو معلومه شوه چې د ترمیم لپاره هغه سرک بند شوی دی، له همدې امله په بل سرک د ښار څخه د باندې د ودانيو شا لور ته ارگ يعنې شاهي کلا ته ورسېدو، دلته مو د يوې عاليشان او پراخه ودانۍ په دويم پوړ کې واړول.

د کندهار ارگ:

د کندهار دا شاهي ودانۍ د نورو ټولو ښارونو له ودانيو څخه پراخه، لوړه، ښايسته او ښه سمبال او له تکلف څخه ډکه ده، داسې برېښي چې کله دا ښار پلازمېنه وه، نو دا به شاهي دربار و، د ښار هغه کلا چې دا شاهي ارگ پکې جوړ شوی، له خامې خټې جوړ دی، خو د ديوالونو سور يې دومره دی چې دوه درې سپاره پرې تللی شي، ځای ځای يې په څنډو کې برجونه جوړ دي، په يو دوه ځايونو کې د باران د اوبو د بهېدو له امله ديوالونه غورځېدلي، ديوالونه يې دومره راڼه او ځلانده دي چې د سيمنت فکر ورته کېږي.

په همدې ارگ کې ټولې دولتي ودانۍ دي، په پای کې يې دوه پوړيزه ودانۍ ده چې زموږ استوګنځای هم دلته دی، همدلته دا ارگ پای مومي، شمالي لور ته يې په لوړو ديوالونو جوړ دويم پوړ دی، د همدې دويم پوړ شمالي لور ته لوړې لوړې ستنې دي او د پاسه پرې چټ جوړ شوی، د پاسه پرې د افغانستان شاهي بيرغ ريږي، مخه يې د شاه بازار لور ته ده، چې مخکې مو يادونه وکړه، د ارگ د ديوال لاندې همدې لور ته يو پراخه ميدان دي، چې باغ عمومي (عام باغ) ورته ويل کېږي او په جوړېدو دی، ښي او چپ لور ته يې دوه باغونه جوړېږي، په منځ کې يې يو سرک تېرېږي چې همدا بيا تر شاه بازار پورې غزېږي، په همدې ډول دوه سرکونه له ارگ لاندې د دواړو باغونو شاته په هلالې شکل کې تېر شوي دي، او تر شاه بازار پورې غزېدلي د، د همدې هلالې سرکونو په څنډو کې په يو کتار په پرله

پسې ډول دوکانونه جوړ شوي دي، ځينې يې بشپړ او ځينې ودانۍ يې بشپړه نه ده.

د ارگ په داخل کې:

زموږ د استوگنځای سويلي لور ته يو دالان دی، چې چمن پکې کرلی دی، په منځ کې يې داوبو فواره ده، او د همدې ميدان بل اړخ سويل لور ته بالمقابل نورې ودانۍ دي، دا معنا چې دا ميدان د دې دواړو ودانيو منځ کې دی، له همدې ميدان څخه د وتلو پر مهال صدر دروازه يعنې د تالاشۍ ځای لوېديځ لور ته واقع دی، کله چې د تالاشۍ له ځايه داخل شې؛ نو په ميدان کې شمالي او سويلي لور ته دواړه ودانۍ دي، زموږ استوگنځای په شمالي ودانۍ کې و.

دلته په زينه پورته ختل دي، پورته هغه ځای ته ورسېدو چېرته چې موږ ميشت و، د شمال لور ته د شاه بازار او باغ عمومي پراخه منظره ښکاري، داسې ښکاري لکه يوه څپره چې په هلالې شکل يا نيمې دايرې په بڼه وي، له څپرې څخه په داخلېدو سره، لومړی يو پراخه سالون دی، دوه درجې لري، لومړۍ درجه يې د شاهي دربار په څېر ښکاري، چې اوس دا ودانۍ د خوراک ځای دی، دلته د خوارک ميزونه خپاره دي، په ټوله خونه کې بهرنۍ قالينې خپرې دي، په دويمه برخه سالون کې چوکۍ او بېلا بيل ډولونه ميزونه پراته دي، له هغوی څخه هم چوکۍ چاپېرې پرته دي، د همدې سالون دواړو خواوو ته د خوب بېلا بېلې خونې شته، هره خونه کې هر ډول سامان او اروپايي جوړ په کمانې شکل کې لوړ تختونه دي، په ځمکه يې قالينې خپرې دي، په کټونو پاکې روجايي غوړول شوي، ختيځ لور ته يې چېرته چې زما خونه وه، دلته يوه بله په مستطيل شکل يوه خونه شته، هر خوا ته يې پردې زړېدلې، هلته يو اوږد ميز و، د ليکلو لوستلو سامان او تيلفون پرې پروت و، داسې برېښېده، چې دا د ځانگړې کار لپاره جوړه شوې.

د ستر سالون په دیوالونو د افغانستان او کندهار د بېلا بېلو پاچایانو او امیرانو انځورونه او د هغوی د دربارونو انځورونه، د جشنونو تابلوگانې څوړندې دي، په دې کې د امان الله خان د وخت انځورونه هم وو.

کندهار:

کندهار هم د افغانستان له پخوانیو ښارونو یو دی، د هندوانو په لرغونو کتابونو کې یې نوم "کندهار" لیکل شوی، په همدې نوم یو بل ښار په سویلي هند کې هم شته، کندهار د غلځایي پښتنو ځانګړی مرکز دی، دلته پښتانه په زیات شمېر کې اباد دي.

پښتون او راجپوت:

زما یوه پخوانۍ نظریه، چې اوس هم لازياتو دلايلو ته اړتيا لري، هغه دا چې د افغانستان راجپوت او د افغانستان پښتانه دواړه یو قوم دی یا د پښتنو ځینې چې هندوستان ته راغلل نو دوی د راجپوت نوم خپل کړ، دلته پاتې او له اسلام څخه وروسته مسلمانان شوي بیا پښتانه بلل کېږي، له دې ځایه چې کوم پښتانه د سلطان محمود او سلطان شهاب الدین تر بیرغونو لاندې د بریدونو پر مهال هندوستان ته راغل، دا د تاریخ کومه نوې پېښه نه وه، بلکې دا هندوستان ته له پخوا څخه د پښتنو د راتګ او پوځي مداخلو یوه برخه وه، چې همیشه به هندوستان ته داخلېدل، خو له دې امله چې دا برید کوونکي اوس د بودا په مذهب نه و، بلکې مسلمانان و، د یو قوم او منظم حکومت لاندې وو، له همدې امله پخوا راغلیو راجپوتانو په هر قدم د دوی مخه ونیوله.

تاریخ پوه مسعودي چې د ۳۰۴ هجري په شا اوخوا کې یې د سند څخه لېدنه کړې، هغه د کندهار په یادولو سره لیکي: (و القندهار يعرف ببلاد الرهبط لومړی جلد پاریس) یعنې کندهار د رهبط د هېواد په نوم پېژندل کېږي، زما په فکر چې د

رهېوړ مطلب «راجپوت» دی، امکان لري چې هغه په سند کې د کندهار د پښتنو نوم په راجپوت سره اورېدلی وي.

کندهار د سند په پای کې موقعیت لري، که بل لور ته غرونه منځ کې ځنډ نه شي نو د بنو (سرحد ایالت) او کندهار تر منځ ډېر کم واټن دی، له دې وروسته د سند دره او د سند سیند مخې ته راځي، کېدای شي همدا لامل وي، چې د کندهار واکمنو بیا بیا سند نیولی دی.

اوسنی کندهار:

که څه هم د کندهار ښار لرغونی دی، بیا هم د دې ښار د درو په څنډو کې د واکمنو او فاتحانو د واکمنۍ پر مهال یې بیا بیا ځای بدل شوی دی، لکه چې دا هغه کرې ته ورته دی چې هم په خپل ځای پاتې دی او هم بیا بیا په خوځښت کې دی، تر ټولو وروستی ځل د احمد شاه دراني د واکمنۍ پر مهال دا ښار ویران شو، هغه پخوانی ښار پټګر او نوی ښار یې اباد کړ، په همدې بنسټ اوسنی کندهار همدا احمدشاهي کندهار دی، کندهار د احمد شاه او د هغه ځای ناستو پلازمېنه وه، هغه مهال بلوچستان، سند او سرحد ایالت او د پنجاب یو شمېر سیمې، او کشمیر د افغانستان برخه وه، احمد شاه پر هندوستان بریدونه وکړل، په کوم جنگ کې چې هغه د مرهټیانو په وړاندې بری تر لاسه کړ، مرکز یې همدا کندهار ښار و.

د اوسني کندهار انځور اوس هم هماغه دی کوم چې کلونه وړاندې و، د احمد شاه دراني د تاریخ لیکوال ۱۲۶۴ د دې ښار نقشه په دې ډول انځور کړې ده: (د ممدوح پاچا د ښار په شا او خوا کې پخه کلا او له اوبو ډکې ویالې دي، د هر بازار لاندې دوکانونه دي، د ویالو په څنډو کې سیوری لرونکې د توت ونې دي، او بازار یې څلور خوا خپور دی، منځ کې یې لوړه گمبده جوړه شوې مخ ۴۵).

په شاهي ارگ کې استوگنه:

په ارگ کې له ارام وروسته ما او ځينو ملگرو د سفر لپاره غسل وکړ، ځکه چې اوس د هندوستان پر لور یو ورستی پړاو پاتې و، دا د حیرانتیا وړ وه چې په دومره ستر شاهي محل کې بیا هم د ضرورت دوه خونې (غسلخانه او بیت الخلاء) وي، د دې ماڼۍ له حیثیت څخه ډېرې کمې او معمولې بلکې تکلیف رسونکې وې، له پخوا راهیسې رواج دی چې غسلخانې له استوګنځایونو جلا د حمام په صورت کې جوړېږي، دلته هم لاندې یو جلا حمام و، یخې او ګرمې اوبه پکې او د غسل جلا جلا اړین سامان پکې موجود و، ځينو ملگرو هلته غسل وکړ، خو ما له حمام څخه ګرمې اوبه راوغوښتې او په ارگ کې مې غسل وکړ، د دې ځای موسم د ملتان له موسم سره ورته دی، غسل ډېر خوند وکړ، او اوس مو د هندوستان لباس هم پر تن کړ.

پښتو تحریک:

د ښار ځینې مشهورې څېرې زموږ لیدو ته راغلې، د یادولو وړ یې دوه تنه دي، د بهرنیو چارو وزارت استازی چې کندهار کې ټاکل شوی، او د دې ځای د ادبي ټولنې ناظم او د پښتو رسالې طلوع افغان مدیر عبدالحی خان، د بهرنیو چارو وزارت دې استازی پخوا په ترکیه کې د افغانستان په سفارت کې دنده ترسره کړې، او اوس دلته کار کوي، داسې ښکاري چې عبدالحی خان په هندوستان او د کراچۍ په بندر کې د څه وخت لپاره اوسېدلی، نوموړی د دې خوځښت مشر دی چې پښتو ژبه دې وده وکړي، تعلیمي او علمي او دولتي ژبه دې شي، د هغه په راتګ سره سم ډاکټر اقبال سره په همدې موضوع خبرې پیل کړې، ډاکټر د ژبو په وده او پرمختګ ځانګړې او اصولي بحث وکړ، او ټینګار یې وکړ چې ژبه د یو قوم د خلکو تر منځ د پیوستون لپاره ډېره اړینه او اغېزناکه لاره ده، خو که چېرې د داسې یو تحریک له امله د قوم د خلکو تر منځ د یووالي پر ځای د اختلاف منځ ته

وېره وي، نو بيا د تړون پر ځای د شخړو او اختلاف او جنگ وسیله گرځي، چې له امله يې د افغان قوم په اوسني منزل کې ډېر څه لاسه ورکوي. زما په اند نن سبا چې د محدود قوميت او ناسمې قومپالنې فکر په قومونو کې شته، له امله به يې د ځوانو افغانانو زړه او دماغ دواړه اغېزمن شي، سره له دې چې فارسي ژبه له زرو کلونو راهيسې د دې هېواد علمي، ادبي او دولتي ژبه ده، بيا هم د دې هېواد د عامو خلکو مورنۍ ژبه تر اوسه پښتو ده، دا د تعجب وړ نه ده چې پښتو تحريک به په راتلونکي کې لاپياوړی شي، او يوه ورځ به د افغان قوم د دولتي ژبې درجه خپله کي.

د کندهار والي او نور چارواکي:

موږ لا د افغان جنگياليو په ژبني جنگ اخته وو، چې د کندهار والي له خپلو ملکي او پوځي کارکوونکو سره راوړسېد، هغه په ملريا ناروغۍ اخته و، د تبې له شکېدو وروسته هم کمزوری برېښېدو، له همدې امله د ښار څخه بهر چېرته آرام ځای کې میشت و، خو يوازې له موږ سره د ليدنې لپاره د ناروغۍ او ضعف په حالت کې راغلو، هغه له موږ ټولو سره سلام او په لاس سترې مشې وکړه، بيا يې له يو مامور سره زموږ پېژندگلو وکړه، د دې ښار ښاروال هم ورسره و، په بېلا بېلو موضوعاتو مو خبرې وکړې، څلور بجې هغوی رخصت واخيست او موږ هم د ښار د ليدلو لپاره بهر ووتو.

دا سردار ډېر ښه خوييه، سنجيده او د ملگرتوب څښتن و، هغه هم د اوسنۍ واکمنې کورنۍ غړی دی، زما په اند د نادرشاه مرحوم خوريی دی، د ارگ تر دروازي يوځای ولاړو، هغه غوښتل نږدې ځايونو ته له موږ سره ولاړ شي، خو دا چې کمزوری و هغه مورخصت کړ، هغه په خپل ښکلي موټر کې سپور او ولاړو. خرڅه شريفه او د احمد شاه دراني مقبره نږدې وو، پلي روان شوو، او موټر مو د قبرې تر دروازي پورې واستول.

خرقه شریفه:

له ارگه د وتلو سره سم خرقې شریفې ودانۍ ده، داسې مشهوره ده چې دلته د رسول الله صلی الله علیه وسلم سپیڅلی لباس ایښی، لرغونی تاریخ یې معلوم نه دی، شونې ده چې دا مبارک لباس احمد شاه ابدالي له بخارا تر لاسه کړی وي، په ډېر ادب او احترام یې خپلې پلازمېنې ته راوړی، او په ۱۸۲۲ کال کې یې ورته له شاهي ماڼۍ سره نږدې یوه ودانۍ جوړه کړې، تاریخ یې په عربي ژبه کې په الف و مائه و ثمانین و اثنین لیکل شوی، د ودانۍ اوسنۍ بڼه یوه ستره گمبده لري، کله چې موږ هلته داخل شوو، فرش پکې اوار و، خو په راوتلو سره مو ولېدل چې سرتېرو بېرته ټول کړی دی، داسې ښکارېده چې دا فرش په ځانگړو موقعو خپرېږي.

اوسنۍ گمدي ودانۍ شهید امیر حبیب الله خان جوړه کړې ده، د دروازې په ښي او گین لور په ښکلي لیک لیکل شوي چې د امیر حبیب الله خان د واکمنۍ پر مهال سردار محمد عثمان خان نایب سالار نایب الحکومت کندهار په ۱۳۲۹ کال کې جوړه کړې ده، داخلي برخه کې ډېره ښکلې او په ښایسته نقش ښکلې شوې ده، د گمبډې په ټوله شا اوخوا کې په ښکلي لیک لیکنه شوې ده، گمبده یې خالي ده، په لوېدیځ اړخ کې یې یوه لوړه چوټره ده، په خنډه کې ورته زینه ختلې، د زینې په سر کې ښکلې کتاره لگېدلې، په همدې زینې بره وختو، دلته په یو پوښ کې یاده خرقه شریفه تاو شوې، دلته خیمې ته ورته کوټه ده، ورسره نږدې د خوشبویی لپاره بخوردان ایښي دی، هلته مو درود او سلام وکړ، او بېرته رانښکته شوو.

زما په فکر د داسې تبرکاتو نسبت چې تاریخ یې روښانه نه وي، د صحت لپاره یې دلایل هم نه شته، خو بیا یې هم ډېر خلک په صحت قایل دي، په همدې بنسټ له دې انکار لپاره هم کوم ډول پیاوړی دلیل نه شته، نو که چېرې موږ د نبوي حرمت

ساتنه وکړو، دا د مینې د قانون سره سم دی، خو باید دا ډول کیفیت له مشرکانه
طریقې سره ورته والی ونه لري.

د احمد شاه ابدالي مزار:

دا هماغه احمد شاه ابدالي درانی دی چې د هندوستان په وروستي تاریخ کې یې
بیا بیا یادونه شوې، چا چې په خپلو وروستیو شپږو بریدونو سره د هندوستان د
بد امنۍ د لرې کولو هڅه وکړه، په وروستي ځل هندوستان ته راغی، په شمالي
هندوستان کې یې د مرهټیانو بریدونو ته د پای ټکی کېښود.

د احمد شاه کورنۍ د سدوزی قبیلې اړوند ده، مشهوره ده چې د هغه په نیکونو
کې د ترین په نوم یو مشر تېر شوی، هغه د خواجه ابو احمد ابدال چشتي مرید و،
او بیا یې د ابدال لقب تر لاسه کړ، په همدې اساس احمد شاه ته هم ابدالي ویل
کېږي، د ترین ابدال په اولاد کې د یو نوم یې سدو و، د سدوزی قبیله هغه ته
منسوبه ده، د سدو د یو زوی نوم خضر و، چشتي ته د عقیدت او سپیڅلتیا پر
بنسټ په دې کورنۍ کې بزرګي پیدا شوه، خضر د خپلې دیندارۍ له امله په
خواجه خضر مشهور شو، افغانانو هغه ته عقیدت درلود له همدې امله هغه یو
مرکزي حیثیت درلود، احمد شاه د همدې پاک ښکته ښکمرغه لمسی دی، له
نادرشاه وروسته افغانانو احمد شاه خپل پاچا وټاکه، کندهار یې پلازمېنه شوه،
هغه مهال د دې افغان پاچا په حکومت کې پر افغانستان سربېره کشمیر، سرحد،
پنجاب، او د سند ایالت سیمې شاملې وې، کومې سیمې چې د هغه ځای ناستو
وخت په وخت له لاسه ورکړې.

سلطان احمد شاه ابدالي یو دیندار انصاف خوښونکی او پر جوش مجاهد و، او دا
مبالغه نه ده چې د اسلام په وروستي تاریخ کې له هغه پرته بل ستر اتل نه دی تېر
شوی، له دروېشت کاله حکومت وروسته په ۱۸۶۱ کال کې وفات شو، په کندهار
کې له شاهي ارګ سره نږدې خاورو ته وسپارل شو، له هغه وروسته یې مشر زوی

تیمور شاه په تخت کېناست، او د خپل پلار په قبر يې دا عظیم الشان مقبره جوړه کړه، افغانان ددې مقبرې دومره ادب او درناوی کوي چې که چېرې یو قاتل هم دې ځای کې پناه اخسته؛ هغه به په امن کې و.

دا مزار له څښتو او چونې جوړ دی، د پاسه پرې ستره گمبده ده، تر لاندې يې د پاچا قبر دی، دباندې هم پرې تزیني کار شوی، خو اوس له منځه تللی، د گمبډې داخلي برخه په طلايي رنگ سره بنایسته شوې، په ځمکه يې هېڅ فرش نه شته، کوم ځای کې چې د دیوالونو څوکې پای مومي، په ډېر ښکلي لیک پرې لاندې اشعار لیکل شوي:

شاه والاچاه احمد شاه دراني که بود	در قوانین امور سلطنت کسری منش
از نهیب قهریان سطوتش در عهد او	شیر اهو را بشیر خویش دادی پرورش
می رسید از هر طرف در گوش بدخواهان او	از زبان خنجرش هر دم هزاران سرزنش
چون روان شد جانب دار البقاء تاریخ بود	سال هجری یک هزار و بییکصد و هشتادوشش

مقبرې ته په ننوتلو سره مو د دې ستر پاچا هغه انځور مخې ته راغی، کوم چې په انگریزي تاریخونو کې کښل شوی، د هغه د کارنامو ستروالي د دې ځای لیدونکي بادبه کړي دي، هغه څه چې د خاورې لاندې و، هغه له څو هلوکو پرته هېڅ نه وو، خو د هغه د ژوند یو یو ټکی د اب حیات په سیاهۍ د عالم په پاڼو ثبت پاتې دی.

د قرآن کریم شاهي نسخه:

د سلطان د مقبرې په لوړه کې قرآن کریم ایښی و، کوم کې چې هغه خپله تلاوت کاوه، د مقبرې خادم هغه له پوښه راوویست، زموږ مخې ته يې کېښود، دا په چوب خط ترجمه شوی او حاشیې يې لرلې په قلم لیکل شوی و، په ځانگړي ډول لیکل شوی دی، داسې برېښي چې د پاچا په وروستي عمر کې د لیدلو د کمزورۍ او زړښت پر مهال په غټو تورو لیکل شوی و، تر څو يې پاچا په اسانۍ سره ولولي، د دوه لويشتو په اندازه اوږده دا نسخه، ډېره عمده او روښانه ده، فارسي ترجمه او

حاشیه یې په نستعلیق خط لیکل شوې، د فارسي تفسیرونه هم لري، په پای کې یې په فارسي ژبه یوه فالنامه ده، په پای کې یې د هغو خلکو نومونه دي چې دا نسخه یې پاچا ته چمتو کړې وه، د هغوی نومونه په لاندې ډول دي:

سلطان احمد شاه بادشاه غازي درانی خلدالله ملکه دهم شهر ربیع الثاني (۱۱۷۹) باهتمام بنده درگاه اضعف عبادالله علی اکبرخان ادلوکری حافظ عبدالوهاب متن نوشت و محمد هاشم و محمد تقی و عبدالصبور تفاسیر نوشت و محمد یوسف ترجمه نوشت، و به کار صحافی عبدالحکیم صحاف صورت اتمام پذیرفت.

ما وویل دا د قرآن هغه نسخه ده چې د دې تېز انسان د هېواد پراخونکي او د هندوستان د فاتح حکمران پاچا په زړه یې حکمراني کوله.

د دې نسخې د چمتو کولو کوم تاریخ (۱۱۷۹) لیکل شوی، نو داسې برېښي چې دا د مرحوم پاچا له وفاته اته کاله مخکې چمتو کړای شوې ده.

ارغنداب:

له مقبرې په راوتلو په سرک موټر ولاړ وو، د بهرنیو چارو وزارت اوس هم له موږ سره ملگری و او په نور چکر کې یې هم له موږ سره ملگریټیا وکړه، د کندهار تر ټولو ښکلی او طبیعي منظرې سیمې نوم ارغنداب دی، له مقبرې د ارغنداب پر لور روان شوو، د ښار له دیوالو بهر هم ښه سرکونه وو، مخامخ غرونه ښکارېدل، تر لاندې یې ډېر پراخه میدان و، مامور صیب (د افغانستان په اوسنۍ سلطنتي اصطلاح کې مامور ښکتنی افسر ته وايي) وویل چې اول لرغونی کندهار دلته اباد و، خو اوس په دې میدان کې د پخوانۍ ابادۍ هېڅ ښې نه شته.

له میدان ټبر او غره ته نږدې شوو، دلته یو رېونده سرک جوړ شوی، موټر کرار کرار مخ په لوړه تگ پیل کړ، د غر سر ته وختو، په تنگه لاره په لوړه کې یو لوړ خو تنگ ځای ته ورسېدو، موټر مخکې نه شول تللای، پلي روان شوو، او یو پراخه

ځای ته ورسېدو، ځمکه پنځوس شپېته فوټه لاندې وه، عجیبه منظر و، اوس موږ د کندهار په تر ټولو لوړه سیمه ولاړ وو، لاندې د ارغنداب سیند بهېدو، بیا په کم کم واټن کې ویالې روانې وې، لاندې په فطري ډول درې درې ویالې د نهرونو په بڼه بهېدې، د همدې ویالو په څنډو کې تر دېرش میله واټن پورې د انار ونې ولاړې وې، د باغونو یوه لړۍ برېښېده، داسې په زړه پورې فطري منظر تر اوسه زما سترگو نه و لیدلی، هر لوري ته مو چې کتل؛ نو د جنات تجری من تحتها الانهار حالت مو سترگو ته ودرېدو.

د بابا مزار:

د خدای د دوستانو څه حال دی؟ دوی به چې کله له ازدحام څخه په تېښته د یوې ورکې سیمې په لټه کې وو، نو بیا به یې هم د ټاکنې نظر د قدرت په داسې یو ساده خو په زړه پورې منظر غورځېدو، د ډېرو بزرگانو د چلې او عبادت ځایونه په همدې ځایونو کې دی، د سوډان ساحل اوس انگریزانو نیولی او هلته یې بندرگاه جوړه کړې ده، خو د حیرانتیا خبره دا ده چې خدای خبر له دې څخه څومره وخت مخکې د خدای یو ولي دا ځای د خپل عبادت او مدفن لپاره غوره کړی دی، ځکه چې د سورسمندر په افریقایي ساحل د سوډان له بندرگاه سره نږدې د هغه مزار دی، د ارغنداب دا په زړه پورې نظاره هم کله د قدرت د نظارې د کتونکي له لید څخه پټه پاتې کېده، یو بزرگ چې بابا ولي یې بولي، همدای ځای خوښ کړی دی، په همدې لوړه د هغه مزار دی، ورسره نږدې د یو کوچني مسجد پرانیستې برنډه ده، هر کال دلته یوه میله وي، پسونه قرباني کېږي، د ښار سیلانیان د تفریح او سیال لپاره دلته راځي دلته ډوډۍ پخوي او خوري یې.

د ستنېدو پر مهال مامور صیب موږ ته یو لوړ غر وښود، په قدرتي ډول داسې جوړ شوی و چې ښکارېده لکه یو غټ فیل چې لسگونه متره اړد او ناست وي. برېښنا کوټه:

د ارغنداب له رود څخه د باغونو د خړوبولو لپاره اوسني حکومت په ساينسي ډول گټه اخستلو هڅه کړې، د دې رودونو له بهېدو څخه چې کومه برېښنا توليدېږي په همدې بنسټ يې دلته يو برېښنا کوټ جوړ کړی، ځينې ماهرين پکې کار کوي، د سرکونو په څنډو د برېښنا ستنې ولاړې دي، مزي يې غزېدلي دي، خو تر اوسه يې کار نه دی پيل کړی، د دې ليکتنې پر مهال هيله لرم چې دې کارخانې به کورونه او سرکونه روښانه کړي وي.

چهل زينه:

له غره څخه په راکوزېدو د کندهار څخه دباندې بل لور ته ولاړو، يو غره ته ورسېدو، شهنشاه بابر د همدې غر پر سر په هندوستان کې د خپلو فتوحاتو ډبرليک نصب کړی، د غر په لمن کې له موټرو ښکته شوو، سرک تر دې ځايه جوړ دی، د غر له لمنې څخه ډبرې ماتې کړای شوي او زينه جوړه شوې، له ما او پروفيسر هادي پرته هېچا هم پورته ختلو ته زړه ښه نه کړ، په وينا خو دا څلوېښت زينې دي، خو په اصل کې يې شمېر شپږ څلوېښت دی، حکومت د زينو دواړو لوريو ته د وسپنې کتارې لگولي دي، تر څو ختل او کوزېدل اسانه او خوندي وي، له دې امله چې دا زينې د غر په توږلو سره جوړې شوي ځکه صافې نه دي، موږ پورته تگ پيل کړ، خو ډېر ژر مو په سينه کې درد پيدا او ستړي شوو، خو ما همت له لاسه ورنه کړ، او پورته وختم، هلته د غر په سر کېندنه شوې، د مسجد د محراب په څېر يو محراب جوړ شوی، په منځ کې يې يوه خونه ده، دلته د بابر په امر په څرگند ليک د هندوستان د هغو ښارونو نومونه په ترتيب سره د جغرافيه تر مخې کيندل شوي دي، کوم ښارونه چې ده د خپل مټ په زور فتح کړي وو، د پاسه پرې د پاچا نوم ليکل شوی دی، په دې ښارونو کې پټنا، حاجي پور، ترهت، سهسرام څخه نيولې بيا تر لکهنو او بيا له غه ځايه تر لاهور پورې د ښارونو نومونه شته، ورځ پای ته رسېدلې وه، ځکه مې ونه شول کولای ټول نومونه وليکم.

د کندهار نوی ښار:

له اوسني ښار څخه دباندي او له چهل زينه سره نږدې موږ نوي جوړ شوي سرکونه، لارې او د يو نوي ښار په څېر د پيل نښې ولېدې، راته وويل شول چې امان الله خان په دې سيمه کې د کندهار د نوي ښار جوړولو طرحه درلوده خو زمانې وفا ونه کړه. پوځي ميدان:

د ارغنداب او چهل زينه څخه د راتگ پر مهال يو ميدان دی، چېرته چې افغان سرتيري په ورزشونو او تمرينونو او پوځي لوبو او قومي اتن مصروف وو. د ښار حالت:

د ښار سرکونه عموماً ښه دي، له ښاره بهر هم سرکونه پاک او اوار جوړ شوي، تر ټولو ښه يې دا چې شنه او شاداب دي، ډېر ميدانونه لري، تر څنگ يې دومره ويالې بهېږي چې هر لور ته وگورې؛ نو د اوبو نرۍ ليکه به روانه وي، په ځانگړي ډول د سرک په څنگ څنگ کې نهرونه بهېږي، دباندي څخه ښار ته غزېدلي سرکونه او د شاه بازار سرکونه عموماً همدا کيفيت لري. د اسلامي ښار منظر:

له چهل زينه څخه د ستنيډو پر مهال ماښام و، د اسلاميت يو اغېزناک منظر مو وليد، هر مسافر، هر دوکاندار، هر چا ته چې چېرته وخت موندل شوی، د همدې روانو اوبو ويالو ته ناست دی، اودس کوي او څادر يې غوړولی، لمونځ اداء کوي، که جماعت نه و، نو يوازې د قبلې پر لور شوی او عبادت کوي، ځای ځای داسې چوترې هم وموندل شوې چې په جماعت لمونځ پرې کېدو، اباد مسجدونه و، بازارا کې مو وليدل چې دوکاندار او خريدار دواړه لمونځ کوي، يا په لمانځه ولاړ دي، دا روح پرور نظاره ما له کندهار پرته په بل هېڅ سيمه کې ونه لیده.

د ښار روښنایي:

د شاه بازار سرکونه پرانیستي وو، له همدې لارې ارگ ته راغلو، د ماښام لمانځه له اداء کولو وروسته شپه په پخېدو وه، خو بازارونو کې رڼا یې خپره وه، دلته دوکانونه ژر بندېږي، خو په شا بازار کې دوکانونه اوس هم پرانیستي وو، د شاهي ارگ هغه اړخ ته د درنگ ساعت لپاره ولاړ وم چې د شاه بازار پر لور دی، په سرکونو د روښنایۍ لپاره لوړې ډنډې ځوړندې وې چې ټول بازار یې روښانه کړی و.

د باغ عمومي د سرود ډله:

لکه چې ومو ویل چې د شاه بازار پر لور د ارگ مخې ته او د بازار په منځ کې یو عمومي باغ دی، دا مهال مو په دې باغ عمومي کې ولیدل چې د سرود د ډلې د مشر تر څارنې لاندې افغان پوځي کنډک په منظم ډول دورې وهلې او سرود یې غږاوه، د سرک له منځه راڅرگندېدل، د ارگ تر پایه درېدل او په څنگلوري سرک کې بېرته راتاوېدل، له هغه ځایه بیا د سرک تر نیمایي راتلل او همدا جریان روان و، د لارې په اوږدو کې یو نیم ځای کې درېدل، دا چاره تر یو ساعت روانه وه، دوی چې کله خپل وخت پای ته ورساوه د ارگ په مخ کې ودرېدل درناوی یې وکړ او په خپله مخه ولاړل.

دا له متمدنو ښارونو څخه نقل شوی حالت و، موږ ته وویل شول چې دا انتظام د دې ځای ښاروالۍ کړی دی، هر ماښام دلته راځي او پوځي سرود غږوي.

د راس مسعود شپې سفر

زموږ په ملگرو کې سید راس مسعود ستنیدو ته سخت په تلوار کې و، هغه غوښتل چې شپه شپه له دې ځایه رخصت او سهار چمن ته ورسېږي، له چمن څخه موټر واخلو او غرمه کویتې ته ورسېږي، له هغه ځایه په اورگاډي کې علي گره ته

روان شو، خو ستونزه دا وه چې د سيد د سپرلی موټر خرابه شوی و، د بل موټر پيدا کېدو کې وخت و، د بل وخت مطلب دا و چې تر څو په کندهار کې انگرېزي کونسلگيری په فورمې د موټر ټولې اړتياوې، وضعیت او څرنګوالی ونه ليکي، نو دا موټر نه شي تللای.

په کندهار کې برتانوي کونسلگيري:

په کندهار کې د انګريزانو يوه کونسلگيري هم شته چې له شاهي ارګ سره نښتې ده، کونسل يې زموږ د ملګري غلام بهيک ورور خان بهادر سيد صديق حسين دی، هغه مازديګر موږ سره د ليدلو لپاره هم راغلی و، نوموړي له ډاکټر اقبال سره مخکې هم کتلي او کليوال يې و، ډنګر، عمر خوړلی او د پنگۍ ډېرې څښتن دی، پنجابي خولۍ يې په سروي، با اخلاقه، او متواضع انسان دی، مخکې په عربي هېوادونو، شايد په بحرين کې د انګريزانو کونسل و، اوس په کندهار کې دی، د مسلم پوهنتون د فلسفې د پروفيسر ډاکټر ظفر الحسن سره يې نږدې خپلوي ده، سيد راس مسعود ورڅخه د خپل سفر د ستونزو په حل کې د مرستې غوښتنه وکړه، نوموړي خپل موټر چې چلوونکي ته يې لاره هم پوره معلومه وه او ټول قانوني مراحل يې بشپړ کړي وو، هغه ته وسپاره، د هغه د سامان الاتو لپاره افغان لاری چمتو شوې وه، سرور خان گویا او مامور صاحب خپلو مسئولیتونو ته په کتنې د سيد د دې سفر سخت مخالف و، خو هغه نه منله او مجبور شول چې رخصت يې کړي، له هغوی سره يې وسله وال ساتونکي ملګري کړل، په لاره کې يې د قلعه نو ساتونکو ته تلفون وکړ، خبر يې کړل چې کوم موټر اوس ځي بايد مخه يې ونه نيسي، مخکې د تګ اجازه ورکړي، د هرې پوستې افسر ته يې خبر ورکړ چې د دې موټرو د رسېدو خبر په کندهار کې مرکزي دفتر ته ورکړي، په دې سره سيد او پروفيسر هادي حسن له کندهاره رخصت شول، د شپې دولس بجې له دې

ځايه روان شوي وو او سهار لمر خاته معلومه شوه چې هغوی په خيريت سره له افغان پولې اوښتي او هندوستان په خاوره کې داخل شوي دي.

د شپې تېرول:

پاتې ملگرو په کندهار کې شپه تېره کړه، شپه یخه وه، سهار زه له خپل معمول سره سم پاڅېدم، له ارگه ووتم او په يواځې ځان د ښار پر لور روان شوم. له سرکونو لېدنه:

له ارگ څخه باغ عمومي ته راغلم، دواړو خواوو ته يې کوچنۍ ويالې بهېدې، د باغ په سر کې سرکونه هم جوړېدل، د ارگ مخې ته د دوکانونو کار هم نه و بشپړ شوی چې په نوي ډول جوړېدل، په داسې حال کې چې د شاه بازار پر لور روان وم، ومې ليدل چې په هر دوکان په ډېر ښه ليک سره په فارسي ژبه لوحې لگېدلې وې، د ټولو تختې تورې او حروف يې سپين و، په هر دوکان د مالک نوم او د هغه مسلک يا د دوکان کاروبار ليکل شوی و، د بېلگې په ډول يعقوب علي خان کتاب والا، احمد خان د غوړيو والا، سردار خان د بورې والا.

اردو د نړيوالې ژبې په توگه:

په جلال اباد، کابل او غزني کې مې اردو ژبه لېدلې وه، خو په کندهار کې مې وليدل چې د دوکانونو لوحو د اردو الفاظو څرگندونه کوله، او د (والا) ټکي چې بشپړ اردو دی د هر دوکان په لوحه ليکل شوی و، لکه فلانی د کتاب والا، د غوړيو والا، د بورې والا، په دې ليدلو سره مې بمبي په ياد شوه، چېرته چې بوتلي والا (بوتل والا) او ان د سټيشن والا ټکي هم اورېدل کېږي.

دوکانونه سهار وختي پرانیستل کېږي:

په دې ځای کې دوکانونه هم وختي بندېږي او هم وختي پرانیستل کېږي، له لمرخاته سره دوکانونه پرانیستي او ځای ځای د خوراک دوکانونه وو، کټ مټ د لکهنو او ډیلي د نانبايانو په څېر، ومې لېدل چې هر ځای کې یا کورکمند، یا رخت او یا غلې دانې پلورل کېږي.

د سرک بلې غاړې هغې گومبډې ته ورسېدم چې د حیدرآباد د څلور مینارو سره یې ورته والی ورکوم، د سرک په څنډه ځای ځای د شیدو، مستو او پیروي پلورونکي ناست وو، د دې ځای موږه مستې ډېرې مشهورې دي، چې په کوچنیو خټینو کټو کې وي او پلورل کېږي، تر یادې گومبډې لاندې د مستو دا پلورونکي خورا زیات وو.

د دوکانونو حالت:

دوکانونه چټونه لري، د ماهي د شا په څېر خام چټونه دود دي، دوکان یا یوازې یوه خونه یا کوچنۍ کوټگۍ وې، د بازار لور ته یې دروازې پرانیستي وي، سامانونو ته په کتنې سره دا ډېر معمولي وو، پاک دوکانونه وو؛ خو له دې امله چې توکي یې هومره بڼه نه و، نو دومره روښانه نه معلومېدل.

د شابازار مسجد:

د شابازار په منځ کې یو مسجد دی، زه ورغلم، عادي مسجد و، خو منبر یې د یوې ځانگړې ډبرې جوړ و، معلومه شوه چې دا د پخوانۍ زمانې یوه شاهي ودانۍ ده.

د ډبرو صنعت:

د کندهار یوه ځانگړتیا د ډبرو صنعت دی، د سنگ شاه مقصود په نوم یوه ډبره دلته شته، سپینه، ژېړه او شنه په درې رنگونو کې وي، ارزانه یې سپینه، بیا ژېړه

او گرانه او کمه موندل کېدونکې يې شنه چې عموماً ورڅخه تسبیح جوړېږي، د ځينو نورو شيانو لپاره هم کارول کېږي، لکه پر کاغذ د اېښودلو ډبره، د سگرت ډبې، د سگريت پيپ، د ميوو لوبڼي او د شمعې لوبڼي.

دوکانداران:

سر راس مسعود غوښتل د کور مېرمنو ته د دې ډبرې تسبیح واخلي، مامور صیب ځينې دوکاندارانو ته وویل چې له خپلو سامانونو سره ارگ ته راشي، هر چا په بکس کې توکي راوړي وو، په فارسي خبرې پیل شوې، الله اکبر، د قسم او ايماندارۍ سره سره د نرخ په اړه ډېرې خبرې وشوې، چې نابالده سړی خو په سم قیمت کله هم څه ونه پيري، نرخ له يو سل او پنځوسو روپيو پیل شو، خولس دولسو روپيو ته ورسېدل، د شني ډبرې تسبیحو دولس دانې په پنځلس روپيو وشوې، د تسبو د اوبدلو سامان هم و، سمدلاسه يې تار کې اچوي، او پيږودونکي ته ورسپاري.

مدرسي او علمي ادارې:

په دومره وخت کې مې دلته د کوم علمي مرکز يا مدرسي څخه ليدنه ونه شوه، د کابل په څېر دلته هم يوه علمي ټولنه شته خپل غړي لري، يو کوچنی کتابتون لري، دلته د فارسي پر ځای پښتو ته اهميت ورکول کېږي، دا ټولنه هره مياشت يوه پښتو مجله هم خپروي، يو کوچنی ميوزيم لري، چې موزيم جديد ورته وايي، د عربي يوه مدرسه ده چې مدرسه محمديه يې بولي، د نوي ډول دوه دولتي ښوونځي دي، د يو نوم مکتب شعله ماه او د دويم نوم مکتب توپخانه دی، هر ښوونځي کې پنځه سوه زده کوونکي دي، يو دار المساکين شته چې بې وزلو ته حکومت خوراک ورکوي، د ښار خلک او سيمو اوسېدونکي هم مدرسي لري چې سيمه ييز هلکان پکې درسونه وايي.

د کندهار مېوې:

د کندهار د سواګرۍ تر ټولو لوی توکي میوې دي، نورې میوې هم لري، خو تر ټولو مشهور یې انار دي، کوم کندهاري انار چې هندوستان ته راځي، هغه د میاشتو په تېرېدو سره وچېږي، خو په کندهار کې یو تازه انار له نیم کیلو کم نه وي، او دومره له اوبو ډک وي چې نیم ګلاس جوس ځینې په اسانۍ وتلای شي، خو دا چې یو څه تروشه وي، نو د انار په دانو یو څه مالګه دوړوي او بیا یې خوري، په دې ډول یوه ځانګړې مزه پیدا کوي.

هره ورځ له کندهاره چمن او کویتې ته د دې میوو له پنځه ویشو څخه تر دېرشو پورې لاری ځي، هلته ورته ځانګړې توکری جوړېږي، په هغې کې بیا یو خاص ډول اوږده وابنه څلور اړخونو ته اېښودل کېږي، په هغې کې انار اېښودل کېږي، تر څو په لاره کې مات نه شي.

نوي کلا او چمن د نومبر دویمه ۱۹۳۳

د کندهار د ښاروالۍ له بلنې څخه معذرت:

د کندهار د ځینو مشرانو باور و چې د دې ځای ښاروالۍ له اړخه موږ ته د چای بلنه راکړل شي، د دې لپاره اړینه وه چې لږ تر لږه یوه ورځ نور هم پاتې شو، خو هېواد ته د نږدې والي مینې موږ د یو چای بلنې له امله د یوې ورځې قرباني ورکولو سره موافق نه کړو، سرور خان گویا ډېر ټینګار وکړ، خو موږ بېننه وغوښته، او همدا پرېکړه وشوه چې نن د نومبر په دویمه نېټه له کندهاره روان شو. له کندهاره دباندې:

له کندهاره دباندې هم ځینې ودانۍ او شاهي او عمومي باغ شته، چې ځینې یې ډېر شهرت لري، خو د وخت د کمښت له امله مو ونه شول کولای له هغې لیدنه وکړو.

دفترونه:

دولتي دفترونو ته مو هم ونه شول کولای ولاړ شو، اولېدلي مو دي چې د دفترونو ودانۍ ښې دي، خو لا هم د اوسني متمدن نظام سره سمې نه دي جوړې شوي، او يواځې يو قاضي د هر ډول قضيو پرېکړه کوي.

عجيبه دا ده چې څومره د محاکمې طريقه ابتدايي وي، تر همدې بريده قضيه هم کمې او په طبيعي حالت کې وي، خو څومره چې ترتيب او تنظيم او قواعد او قوانين پېچلي لارې خپلوي، په همدې اندازه شخړې نورې هم پېچلې او زياتېږي، چې په هندوستان کې هر څوک دا ښه درک کولای شي.

د لارې د تگ تاييد:

هغه څوک چې له هندوستانه افغانستان ته د تگ پاسپورټ لري، اړينه ده چې د بېرته ستنېدو پر مهال د تگ اجازه او افغاني تصديق او برتانوي دفترونو کې يې تصديق کړي، موږ له دې امله چې په کابل کې د اپروسه اسانه وه په کابل کې پای ته رسولې وه، لومړی افغاني دفتر او بيا برتانوي سفارت د هغې تصديق په لاندې ډول کړی و:

(برای رفتن هندوستان از راه قلعه جديد قندهار)

له دې وروسته په هغې د (برتش ليگيشن کابل) په ليکلو سره د تصديق تاپه ولگوله، هغه څوک چې له کابل څخه دا تصديق له ځانه سره نه راوړي، هغه اړتيا لري چې په کندهار کې برتانوي کونسل او د کندهار د والي دفتر ته ولاړ شي او خپل پاسپورتونه تصديق کړي، که داسې ونه کړي نو هغوی ته له افغانستان څخه د وتلو او هندوستان ته د داخلېدو اجازه نه شي کېدای.

له کندهاره روانېدل:

د سهار اته بجې له چای او سباناري څخه له فراغت وروسته له کندهاره روانېدو ته چمتو شوو، موټر مو هماغه و چې له کابل څخه پکې زه او ډاکټر صيب راغلي وو، بڼه، لوی او آرام موټر و.

مخکې مې وويل چې له افغانستانه هندوستان ته د راتگ لپاره د برتانوي کونسل يوه فورمه په دې ډول ډکېږي او وړاندې کيږي چې د موټر لمبر د موټر د کارخانې نوم د استعمال وخت اوسنی کیفیت او د موټر د مالک نوم پکې وي، د چلونکي نوم او د اجازې سند او نور هم پکې موجود وي، هغه موټر چې موږ پکې سفر کاوه مخکې هم هندوستان ته تللی و، له همدې امله له مخکې څخه ورسره د دې موټر فورمه د برتانوي کونسل سره موجوده وه، ځکه کومه ستونزه پېښه نه شوه او هغه لازي چې سامانونه مو پکې بار و پورته پړاو يې بشپړ کړی و، ويل کېږي دا احتياط له دې امله کېږي چې د لازي د خرابۍ له امله کومه ستونزه پېښه نه شي. له روانېدو مخکې د کندهار د والي له خوا په يوه بوجۍ کې څه وچه ميوه او کندهاري انارو دوه ټوکړۍ د ډالۍ په توگه راوړل شول، دا ټوکړۍ په لازي کې راوڅرول شوې، تر څو د څه شي لاندې خرابې نه شي.

سهار نهه بجې شا او خوا زموږ موټر د کندهار شاهي ارگ څخه حرکت وکړ، په لازي کې پر سامان سربېره هغه امنيتي ځواکونه هم موجود و چې له کابل له موږ سره راغلي وو، سرورخان گويا چې تراوسه زموږ د سفر ملگری و، له دې کبله چې هغه نور تکليف نه کړو، غوښتل مو هغه کندهار کې پاتې شي او له موږ سره مخکې لاړ نه شي، خو د هغه ميلمه پالنې دا ونه منله او کېدای شي همدا ورته شاهي حکم و، هغه هم له موږ سره روان شو.

لاره:

له کندهاره تر یوې فاصلې سرک ښه و، پلونه یې هم درلودل، خو خومره چې مخکې تلو لاره خرابېده او تکلیف ورکونکې وه، ډېر پلونه مات شوي و، په داسې ځایونو کې موټر له پول څخه کوزېدو او بیا په په لوړ ځای ختلو، داسې برېښېده چې د زړورو افغانانو سره د هغوی موټر هم زړور دي، چې دا وېرونکې لارې یې وېرې وهي، د افغان موټر چلونکو د بهادری هم باید ستاینه وشي، چې په داسې سختو لارو په ښې طریقې سره موټر چلوي.

تخته پل:

له کندهاره څو میله لېرې یو منزل راغلو چې نوم یې تخته پل و، شاید د نوم اصلیت یې دا و چې دلته د تختو کوم پول جوړ شوی وي. دلته د محصول یو دولتي ودانۍ شته، چې خامه ده او دلته د کندهار څخه د تلونکو او راتلونکو مالونو کتنه کېږي، او د محصول شیانو څخه گمرک اخیستل کېږي، موږ سره د ډالیو څو قالینې وې، په دې د کابل څخه یو دولتي مهر لگیدلی و، چې په یو تار تړل شوی و، شاید دا د کابل د گمرک ښه وه، یا کېدای شي په هغه سامان لگول کېږي، چې د محصول څخه معاف وي. د قانون سره سم زموږ موټر هم دلته ودرېدل، د گمرک مسئولینو سرسري کتنه وکړه او بیایې د مخکې تگ اجازه راکړه. د سند او بلوچستان دښته:

خومره چې مخکې تلو، لاره لاپسې خرابېده، بلکې داسې ویلای شو چې له لویه سره لاره نه وه، یوه شگلنه دښته وه، په کومه کې چې هر موټر خپله لاره لټوله، د موټرو د تگ راتگ له امله هر ځای کندي پاتې کېدې، او بیا به د هوا څپو په لږ وخت کې بېرته له شگو ډکولې، د موټر نیم تایرونه په ریگ کې خښېدل، کله به

چې د یو موټر یا لارې د تگ له امله یوه لیکه خرابېده، نو بل موټر به ځان لپاره بله لاره جوړوله، تر څو له کندو څخه په بله لاره لاړ شي، په دې ډول هره ورځ د لسگونو موټرو د تگ راتگ له امله نښې پاتې او ویرانېدې، چېرته به چې خاوره یو څه کلکه هم وه؛ نو د درندو موټرو له امله به هغه هم کنده کېده، خو له دې ټولو سره سره موږ د رېگ د دې خدنگ څخه لسگونه تېرېدونکي موټر ولیدل چې تېرېدل او تگ راتگ یې کاوه.

لیدونکو تر ټولو زیات خطرناک حالت دا لیدو چې د موټر یو لوري ته ټایرونه خو په رېگ کې خښ شوي دي، خو دویم لوري ته ټایرونه یې د ځمکې د پاسه وو، په دې ډول به موټر یو لور ته دومره کورې ښکارېدو چې وېره راسره وه موټر چپه نه شي، د دې دویم لاسم موټرو په حالت مو دومره افسوس وکړ چې موږ ته ځای ځای بې فایدې ښکارېدل، او چلونکي به یې په دې بې نومه سارا کې د څو ساعتونو لپاره په جوړولو بوخت وو.

په دې لاره غرونه ډېر کم دي، بلکې داسې ښکاري چې هېڅ غرنه شته، که څه هم لاره خرابه او ریگزاره ده، سخته ده، خو د خیبر د درې په څېر وېرونکې او خطرناکه نه ده.

دا ریگزاره لاره د افغانستان او هندوستان بلکې په ټوله منځنۍ اسیا او هندوستان کې تر ټولو لرغونې او تاریخي لاره ده، څومره چې تاریخ موجود دی، هومره په دې لاره سوداګریز کاروانونه تگ او راتګ کوي او په همدې سوداګریو ابادې ده، د هندوستان ډېر فاتحین له همدې لارې هندوستان ته داخل شوي دي، تیمور په همدې لاره هندوستان ته راغلی و، همایون هم له همدې لارې له هندوستانه ووت او ایران ته داخل شو، عجیبه نه ده چې محمد بن قاسم الثقفي هم له همدې لارې سند ته راغلی دی.

دا ريگزاره سارا د کندهار له حدودو څخه وروسته پيل کېږي او بيا د بلوچستان او سند له سيمو څخه تېرېږي او د هند د بحر تر څنډو پورې رسېږي، د دې سارا او هندوستان تر منځ يوه غره ييزه لړۍ له لرې ښکاري چې د سارا سره په اوږدو کې غزېدلې ده، او په همدې کې د بولان مشهوره دره پرته ده، له کومې څخه چې هماغه تورزن فاتحین د سند درې ته کوزېدل او بيا هندوستان ته داخلېدل، احمد شاه ابدالي هم څو ځلې له همدې درې تېر شوی او هندوستان ته راغلی دی.

نوي کلا (قلعه جديد)

له کندهاره اته بجې روان شوو، او شاوخوا له دولس بجو وروسته نوې کلا ته ورسېدو، دا د افغانستان وروستۍ پوله ده، دلته مو يوه زړه کلا ولېده، چې اوس تر ډېره بريده ورانه شوې، دلته يوه نوې کلا هم شته چې افغاني سرحدې پوسته او گمرک پکې دي، د لويې لازې د پالنې او ساتنې دفترونه هم پکې شته، د افغانستان د عام رواج په څېر دا کلا هم له خامې خټې جوړه وه، بامونه يې هم د خټو او خام دي، ډېرې کوچني بامونه يې د گمبډې په څېر وو، د کلا په څنډو کې د سرتېرو مېشت ځايونه موجود وو.

هندوستان ته د تگ راتگ پر مهال ډېرې موټر او مسافر دلته راځي، ميوې او خوراکونه او د مېوو دوکانونه هم موجود وو، يو پخلنځای هم و چې کليوال هوتل يې بللای شو.

څنگه چې زموږ موټر ودرېدل، نو سرتيري په يو کتار ودرېدل او د ميلمنو د هرکلي فرض يې اداء کړل، مامور صيب چې د دې ځای افسرو، له زينې راکوز شو، لاندې راغی او د ميلمنو ښه راغلاست يې ووايه، دا ځوان، منظم او انگرېزي لباس يې اغوستی و، په سر يې عسکري خولۍ وه، همدا راز په ښي لاس کې يې د شاه مقصود ډبرې د سترو ژيرو دانو تسبيح هم وې.

د تسبیح رواج:

په افغانستان کې د دا ډول تسبیح په لاس کې درلودل یو ډول رواج (فیشن) دی، دا عموماً د سترو سترو دري دېرش دانو تسبیح وي، چې منصبداران او امیران یې په لاس کې له ځانه لري، کله یې دانې اړوي او کله ورسره لوبېږي. په نوې کلا کې استوگنه:

مامور صاحب موږ د کلا پورته برخې ته بوتلو، په بام یې یوه څپره او څو خونې وې، یوه یې د لیدنو یا خوراک کوټه وه، په بله کې د مامور صاحب دفتر و. له موږ سره له کابل د خوراک سامان، اشپز او نوکران راغلي وو، هر چرته چې به به تم کېدو، اشپز به خوراک پخولو او نوکرانو به په منظم ډول میز جوړولو، بیا مو خوراک خوړو، دلته هم هغوی ژر ژر د خوراک سامان برابر کړي، او په همدې خونو کې په یو مېز خوراک کېښودل شو، د ماسپینین وخت نږدې و، د ماسپینین لمونځ مو اداء کړي، او په دې خونې شوو چې د کلا د دیوال لاندې یوه چوټره وه چې د لمانځه لپاره ځانگړې شوې وه، سرتیري په خپل لباس کې راتلل او د ماسپینین لمونځ یې اداء کاوه، له موږ سره راغلیو سرتېرو هم همداسې لمونځ اداء کړي، او په دې مو شکر اداء کړ چې دا انگریزي یونیفارم تنگ لباس زموږ د هندوستانی سرتېرو په څېر دا افغان سرتیري د لمانځه د پرېښودلو عذر ته نه دي پرېښي. دا د حیرانتیا خبره وه چې پنجاب او سرحد د کلیو په څېر دلته هم د خونې په پورته برخه کې بیت الخلاء او د استنجاء د ځای لپاره کارول کېده. دلته زموږ د تگ راتگ د پانو یو ځل بیا تصدیق وشو، او داسې پرې ولیکل شول "تحت نمبر ۱۰/۸/۱۲۵ موقع خروج سرحد ملا حظه شد"، او بیا ټاپه شو. تر هغه وخته چې دا دفتری کارونه بشپړېدل، موږ ډوډۍ خوړلې وه، او د هندوستان د پولې پر لور مخکې تگ ته چمتو وو.

د مخه ښې حالت:

اوس موږ د افغانستان په وروستۍ پوله کې وو، او د خپلو کورینو څخه د تل لپاره جلا کېدو، د یو اسلامي حکومت مناظر مو په مړو سترگو نه و لیدلي، چې د پسرلي دا موسم پای ته ورسېد، د کلا ټولو افسرانو او کارمندانو له موږ سره د مخه ښې لاس راکړې، زموږ د سفر ملګری سرور خان گویا چې په دې ټولو ورځو کې زموږ ملګری و، موږ ته یې د افسوس څخه په ډکو سترگو کتل، او موږ له هغه روان وو:

روی گل سیر نه دیدیم و بهار اخر شد

گویا تر اوسه د پنجري د بلبل په څېر له افغانستانه بهر نه دی تللی، او بهرنۍ نړۍ یې یواځې د کتابونو له سترگو لیدلې ده، دې سرحد ته په رسېدلو سره یې د حال ژبې دا ویل چې:

اگر یک سر موی برتر پرم فروغ تجلی بسوزد پرم

تر ټولو زیات اغېزناک حالت له هغو افغان سرتېرو څخه رخصېدل و چې له موږ سره ملګري وو، دوی د موټر مخې ته ولاړ و، د تګ پر مهال هغوی د پوځي نظم سره سم د رخصتۍ سلام وکړ، خوزه چې نه نظامي وم او نه ملکي وم، له پوځي نظام څخه بې پروا له یو یو سرتیري سره مې په غېږ او لاس مخه ښه وکړه، روان شوم، او یواځې همدومره مې ورته وویل چې "تاسې د افغانستان کلا یاست".

د افغانستان دا چغېدنکې بللې اوس غلې وې، د مخه ښې څخه وروسته مو د لیک استولو په ژمنې سره دا څو ورځنۍ ملاقات پای ته ورسېدو، موټر مخکې روان شول، او له څو دقیقو وروسته مو د افغانستان سرحد شاته پرېښود او د انګریز په سیمه کې داخل شولو.

چمن:

د هندوستان د لومړۍ سرحدي ابادۍ نوم چمن دی، که وکتل شي هلته یوازې ریگ او وچ غرونه دي، خو هڅه شوې چې د دې ځای معنوي خشکي د لفظي لمدو په مټ لېرې شي، یو وخت چمن هم د افغانستان یوه سیمه وه، خو د باغوان او ښکاري ترمنځ د کشمکش له امله دا سیمه له لاسه ووتله.

څنگه چې د افغانستان سیمه پای ته ورسېده، نو هغه توره تخته مو لیده چې د هندوستان سرحد اعلان پرې شوی و، او د لارې د کاغذونو له شتون پرته په دې لاره د مخکې تګ څخه خلک منع شوي وو، له سرحد څخه واوښتو، د چمن سیمه مخې ته راغله، دلته د انگریزي کارخانو ستنې او پوستې او لوړې ودانۍ ولیدل شوې، دا په اصل کې ټول پوځي مرکزونه دي، هر ځای کې د پوځي ابادۍ ښې ښکاري، پوځي عمارتونه دي، چېرته د اسونو د ځغل میدانونه دي، چېرته د لوبو او ورزش سیمې دي.

څنگه چې ابادۍ ته ورسېدو؛ نو کېدای شي چې افغان د سوداګرۍ مامور له خوا زموږ د راتګ خبر ورکړل شوی وي، یا سهار سید راس مسعود له خوا خلکو ته په دې وخت کې زموږ د رسېدو خبر ورکړل شوی وي، د ښار په دروازه کې مسلمانانو زموږ ښه راغلاست وایه، یو رستوران ته راغلو هلته مو واړول، غوښتنه وشوه چې سفر وځنډوو، شپه دلته وکړو، دلته مسلمانو ټولنو کې څه تقریرونه وکړو، خو له یوې خوا د دې اوږد سفر له امله ستړي وو، او بل دا چې د هندوستان سرحد ته په رسېدو سره مو خپله هېودانۍ مینه په لمبو وه، ښښه مو وغوښته، خو خلکو مسلسل ټینګار کاوه، او زموږ پاتې کېدو ته یې ډول ډول لارې چارې لټولې.

دلته په رسېدو سره لومړی کار باید دا وشي چې په پاسپورټ د پولیسو د مشر لاسلیک وشي، له دې پرته مخکې تګ ناممکن دی، پاسپورټ مو لاسلیک ته واستاوه، خو بېرته راتګ کې یې ځنډ وشو، زموږ اندېښنه هم زیاته ده، او شک

مو پیدا شو چې کېدای شي زموږ د پاتې کېدو لپاره ملګرو دا لاره کتلې وي، تر څو په کوم ډول نن تګ وځنډېږي، موږ پرېکړه وکړه چې باید خپله د پولیسو افسر ته ولاړ شو، کله چې د دفتر دروازې ته ورسېدو، هغه بهر راووت، او لاسلیک شوي پاسپورټونه یې راګرل.

په رستورانټ (چایخانه) کې د ډول ډول افکارو مسلمانان راټول شوي وو، هغوی د سیاست د بېلابېلو لارو سره بلد وو، له ما او ډاکټر اقبال څخه یې ډول ډول پوښتنې کولې، خو ټولو په سرونو کې د افغانستان د پرمختګ او خبر غوښتنې جذبات موجود وو، د ډاکټر اقبال د ښوونځي د وخت یو ټولګیوال مو ولید چې هغه هندو او دلته ډاکټر و، له ډاکټر سره یې پېژندګلو وکړه، د خبرو پر مهال یې افغانستان په اړه له خولې څخه داسې یوه خرابه خبره ووته چې مسلمانان ورباندې سخت خفه شول، خو څرګنده شوه چې هندو وروڼه له دې امله د افغانستان له اوسني حکومت څخه کرکه کوي چې هغوی متعصب مسلمانان بولي، او له امیر امان الله خان سره یې له دې امله همدردي ده، چې هغه له اسلام څخه باغي بولي، حال دا چې د هغوی دا دواړه نظریات غلط دي.

دلته د افغانستان د حکومت د سوداګرۍ یو مامور اوسېږي، په ډیلي کې د افغانستان د کونسلګیرۍ کاتب چې له موږ سره یو ځای و، باید له دې مامور څخه زموږ د سفر لپاره لګښت اخیستی وای، کله مو چې مامور صاحب ته خبر ورکړ، نو هغه هم پوره ځنډ وکړ، د بیابیا خلکو له لیرلو وروسته په پای کې په داسې حال کې راغلو چې هغه خپله مخکې روان و، ورپسې یې پوره سینګار شوي زامن وو، له پېژندګلو وروسته مو د زیات وخت لپاره له کاتب صاحب سره وخت تېر کړ.

له دې ټول سردردي وروسته له چمن څخه مخکې روان شوو، سرک دومره ښه وو، چې خامخا یې د انګریز حکومت په ستاینه مجبور کړو، زموږ اسلامي او ختیځ

سلطنتونه بې شکه چې د اصلاحاتو لپاره لېوال دي، خو اوس وخت د اصلاح معنا یوازې روپۍ دي، خو تر هغه وخته چې د دوی اقتصادي حالت ښه شوی نه وي، دوی اصلاحات نه شي راوستلای، هر مسافر چې د افغانستان له سرکونو څخه د هندوستان سرکونو ته راځي، نو روښانه ده چې له کوم دلیل او لامل پرته به د مشرقي سلطنتونو وروسته پاتې والی او د انگریزي حکومت برتری خیال په ذهن پیدا کوي، له همدې امله زموږ د مشرقي سلطنتونو فرض دی چې د دې ظاهري نیمګړتیاوو لور ته پورته پاملرنه وکړي.

که پر تله وشي نو د هندوستان سرکونه هسې هم ښه دي، او له بلې خوا انگریزانو د پوځي موخو لپاره که د چمن ښار نه وي؛ نو د چمن سرکونه یې بې شکه چې چمن ګرځولي دي، سرکونه دومره پاک او اوار ښکاري چې د موټر تایرونه خپله پرې روان وو.

له چمن څخه اورګاډی پیل کېږي، خو موږ د یوې ورځې د سپما په موخه له چمن څخه تر کویتې پورې په اورګاډي کې د سفر پر ځای، په موټرو کې سفر کول غوره وبلل، له چمن څخه اورګاډی یوازې یو وخت او هغه هم سهار ځي، که په اورګاډي کې تلو؛ نو اړینه وه چې شپه دلته تېره کړو، بیا به سهار تلو، له بلې خوا له کویتې څخه ډاک موټر د ورځې په یوولس بجې ځي، نو موږ به تر ماښامه پورې کویتې ته رسېدو، بله شپه مو هلته تېروله، یوولس بجې به له هغه ځایه روانېدو، له کندهاره مو دا پرېکړه کړې وه چې له چمن څخه تر کویتې پورې په همدې موټرو کې ولاړ شو، او له کویتې څخه به بیا په اورګاډي کې ځو.

زما په گومان د ماښام څلور بجې له چمن څخه روان شوو، غالباً د چمن او کویتې تر منځ شپېته اویا میله واټن دی، اورګاډی دا سفر په پنځه ساعتونو کې وهي، سهار اته بجې په روانېدو سره د ماسپینین یوې بجې کویتې ته رسېږي، په موټر کې سفر هم له څلورو ساعتونو زیات وخت واخیست، چې لامل یې په لوړو ژورو

تگ و، لارې مارپیچ وې، له چمن څخه لږ واټن په سفر سره یو پول مخې ته راغی، په دې پول درانده ځنځیرونه ځوړوند و، چې د هغې له لیرې کولو پرته بل لور ته اوښتل او له هغې خوا دلته راتگ ناممکن دی، هلته مامور پیره دار د چمن د پولیسو د افسر د تصدیق په لیدلو سره دا ځنځیر لبرې کړ او موټر مخ په وړاندې روان شول.

کویتیه او ملتان

غره ییز سرک:

ماښام و، یو لوی پېچومی پاتې و، او دا هماغه اوږده غره ییزه لړۍ ده چې افغانستان له هندوستان څخه جلا کوي، د چمن او کویتې په منځ کې دا د سد سکندر په څېر دی، چې هاخوا ورڅخه کویتیه مخې ته راځي، اورگاډی د همدې غر لاندې د یو تونل څخه تېرېږي، خو موټر او پلي مسافر دا سرک په سور سره پرې کوي او له دې اوښتلو څخه وروسته بلې غاړې ته اوږي، په دې غر د ختلو لپاره انگریز حکومت دا غر غوڅ کړی او ځای ځای یې لوړې ژورې اوارې کړي دي، د موټرو او پليو مسافرو لپاره یې ډېر ښه سرک جوړ کړی دی، ځای ځای کرلیچونه راځي، په ځنډو کې یې غارونه او خنډونه وو، د موټر چلونکي لږه تېروتنه د مرگ پیغام و، په ستونزمنو لارو په انگریزې کې لارښونې هم لیکل شوې وې. موټر کرار کرار پورته شو، سرک ښه و، او موټر په تېزۍ سره لاړه پرې کوله، له ښه بخته له مقابل لوري کوم بل موټر مخې ته رانه غی، له همدې امله موټر چلونکي له دې وېرې خپل موټر تېز روان کړی و چې د شپې له تیاري خپرېدو مخکې له دې ستونزمنو خطرناکو لارو ووځي، خو په دې بېره کې بیا هم ماښام شو.

د روحانياتو ذکر:

عجيبه تصادف و چې لاره خو ډېره خطرناکه وه، خو ډاکټر اقبال د روحانياتو په خپله ليدلو پېښو او تجربو او د يو ريښتيني پير د لټون په اړه خبرې پيل کړې، ډېرې په زړه پورې خبرې مو وکړې، د دې زمانې د مختلفو شيوخانو او بزرگانو په سلسلو مو بحث وکړ، او په دې لړ کې ډاکټر اقبال د خپل ژوند د پيل او د زده کړيالۍ د وخت يادونه وکړه، بيا يې د خپل پلار يادونه وکړه، چې هغه خپله يو صوفي و، او د دينداره علماوو سره يې ملگرتيا وه، دلته زه پوه شوم چې زموږ د دې اسلامي شاعر په حس کې چې کومو تارونو حرکت پيدا کړی دی، هغه خپله د ده ښاغلی او برکتی پلار و.

د خبرو پر مهال اقبال د خپلې زده کړيالۍ د وخت يوې کيسې په لړ کې د خپل پلار يوه داسې خبره راته وکړه چې زما په زړه يې ډېر اغېز وکړ، هغه وويل چې زموږ په خپل ځای سيالکوټ کې يې د سهار له لمانځه وروسته د قرآن کریم تلاوت کاوه، يو سهار له لمانځه وروسته زه په تلاوت مشغول وم، چې پلار مې راغی او ويې ويل چې څه کوي؟ ما ورته وويل چې ته پوهېږې زه دا وخت تلاوت کوم، هغه وويل تر هغه وخته چې ته پوه نه شې چې قرآن ستا په زړه هم دومره پروت دی، څومره چې د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په زړه مبارک نازل شوی و، نو د تلاوت هېڅ مزه نه وي، ډاکټر وپوښتل چې دا څنگه کېږي؟ هغه وويل کله چې لسانس دوره بشپړه کړې بيا درته وايم، کله چې هغه لسانس بشپړ کړ، نو د دې زيري په بدل کې د هغه ورځې د بحث پر بسنټ ما د هغه مقام تر لاسه کولو لاره وپوښتله، نو پلار يې هغه ته ځينې دعاوې او طريقې وروښودې، او له خپل زلمي زوی څخه يې ژمنه واخيسته چې په خپله ژبه او قلم به د محمد صلی الله عليه وسلم د امت خدمت کوي.

د ډاکټر اقبال شاعري د هغه د والد په ژوند کې خپل اوج ته رسېدلې وه، او د هغه په نغمو يوه نړۍ سرشاره او مسته وه، په مسلمانانو کې يې پاڅون کونکې اغېز پيدا کړی و، او پلار يې د خپل زوی په دې پرمختګ خوشاله له نړۍ وکوچېد. اوس غره ييزه لاره پای ته رسېدلې وه، اواره سيمه رانېکاره شوه، ماښام نږدې د غر په بېخ کې ميدان مخې ته راغی، د ابادۍ نښې مو ولېدې، سرک مستقيم و، مخکې يو کوچنی ښارگوټی دی، په کوچني بازار کې يې سرک غزېدلی دی، دلته په رسېدو سره موټر ودرېد، د پوليسو يو سرتيري مخکې راغی يو راجستر يې راکړ، په کوم چې د بيرستېر غلام رسول خان (د ډاکټر اقبال ملګری) لاسليک وکړ، له دې وروسته مخکې روان شوو، پوه شوو چې له دې ځايه د هر تېرېدونکي مسافر نوم ثبت کېږي.

د ماښام او ماسختن تر منځ چې تياره ښه په خپرېدو وه، له لېرې مو کتار کتار خراغونو رڼا ولېده، دا کويټه وه، په تياره کې د رڼا دا منظر په اسمان کې د ځلېدونو ستورو په څېر و، ښار په نږدې کېدو و، په ډيلي کې د افغان سفارت استازي زموږ لپاره په ډاګ بنگله کې درې خونې نيولې وې، هلته مو واړول. ټول سامان مو په موټر کې و، هغه شاته پاتې و، کويټه کې يځني وه، د ډاکټر صاحب په خونه کې بخارۍ لګېدلې وه، موږ يې شا او خوا ناست و، د لارۍ د راتګ انتظار مو کاوه، د شپې تياره او يځني مخ په زياتېدو وو، د لارۍ انتظار زموږ د روح او روان لپاره په سختېدو و، وېره دا وه چې د شپې په تياره کې چېرته لارۍ له کومې پېښې سره نه وي مخ شوې، ځکه ډېر اندېښمن و، وخت تېرېدو او زموږ اندېښنه هم زياتېده، بالاخره د شپې لس بجې لارۍ راوړسېده، چې لاره يې په خيرت سره وهلې وه، کوم بکسونه او بستري مو چې په کابل کې په موټر کې ايښي وې، په لومړي ځل له موټر ښکته کېدل، د لارې د خرابوالي، لوړو ژورو له امله د دې بکسونو حالت خراب و، د څرمنې بکسونو څنډې خو له لارۍ سره سولېدلې او

پرې شوې وې، بستري او لباسونه مو درانده شوي وو، خو دا هم شکر چې خپل منزل ته ورسېدل.

ډوډۍ مو د ډاگ بنگلې په خوړنځي کې وخوړه، انگرېزي خوراک و، خو ډېره ساده او ښه نه وه پخه شوې، په ناچاره مو په ډوډۍ او کوچو گوزاره وکړه.

موږ ټول د لاريو په رسېدو خوشاله وو، د بخارۍ څنډې ته ناست وم، د لارۍ د رسېدو په خوشالۍ کې ناڅاپي په يخ کې دباندې ووتم، له همدې امله ټوله شپه نرۍ تبې نيولې او لږ زېږدم، سهار پاڅېدم طبيعيت مې ښه و، لمونځ مې وکړ، لږ وروسته مو چای وڅښو، يواځې د ښار ليدلو لپاره پلي ووتم، تر سټيشن پورې ولاړم.

کويته:

دا د برتانوي بلوچستان مرکز دی، د سمندر له سطحې څخه پنځه زره کزه لوړ دی، ويل کېږي چې د دې ځای پخوانی نوم کوټ کوټ او يو کوچنی کلی و، په ۱۸۷۶ کال کې سر رابرټ سينډيمين^(۴۴) چې کله دا سيمه ونيوله او دلته يې يوه کلا جوړه کړه چې نوم يې د سينډيمين کلا دی او د هغه نوم ته منسوبه ده، نو بيا يې نوم د کويته په نوم عام شو، دا د هندوستان تر ټولو ستر سويلي پوځي مرکز دی، له دې ځايه د ايران تر سرحد دوزاپ پورې د اورگاډي پټلۍ غزېدلې ده، او بل سرک تر کندهار پورې رسېدلی دی، له کومه ځايه چې موږ راغلي وو، د اورگاډي درېيمه پټلۍ تر کراچۍ پورې رسېږي، چې له دې ځايه پنځه سوه ميله ليرې ده، څلورمه ليکه له ښکارپورې څخه تېرېږي بهاولپور ته رسېږي او بيا د ملتان له لارې لاهور ته رسېږي.

^{۴۴} Sir Robert Groves Sandeman- په هندوستان کې د برتانوي پوځ يو افسر و چې په بلوچستان کې د خپلو فعاليتونو له امله شهرت لري.

دا د منځنۍ اسيا، ايران، افغانستان او هندوستان د سوداگرۍ لپاره مرکزي منډي ده، تازه مېوې پکې زياتې موندل کېږي، خو دلته د وچوو ميوو نرخونه د هندوستان له نورو ښارونو څخه ښکته نه دي، زه يې يوازې د بادامو تجربه لرم، ملگرو ويل چې کابل کې يې رانيول ښه نه دي، په همدې نرخ په کويته کې هم پيدا کېږي، خو دا نظر غلط و، په کابل کې يو سیر بادام په دولسو کاليو انو و، په پېښور کې په هندوستانې دولسو انو پيدا کېدل، خو په کويته کې يو سیر بادام په يوه نيمه روپۍ تر لاسه شول، انگور او انار بيا ارزانه وو. ودانۍ يې بنگلوته ورته دي، بامونه يې د لرگي او کړکو دي، سرکونه يې پراخه او پاک دي، مسلمانان پکې زيات معلومېږي.

د شپې له مخې مو کويته سرسري ولېدله، خو سهار وختي سرک ته ووتم، د اورگاډي تم ځای ته ورسېدم، د سرکونو په دواړو خواوو بنگلې وې، د اورگاډي مرکز ډېر ستر او ډېر عاليشان دی، د پوځي مرکز له امله هر ځای پوځيان لېدل کېدل، هلته کارکوونکو مزدورانو پښتو، بلوچي، سنډي، فارسي، اردو ټولې ژبې ويلې.

کله چې له تم ځايه بېرته راتلم له شا څخه يو تن چې خولۍ، پگړۍ، کوټ او کالي يې پر تن و، له شا يې د مولانا مولانا غې کاوه او زما د ورېدو کوښښ يې کاوه، زه ودرېدم، هغه په منډه نږدې راغی، اول يې د دې غږونو معافي وغوښته، بيا يې د پاسپورټ کتل وغوښتل، د سفر د وخت پوښتنه يې وکړه، د سفر لوري پوښتنه وکړه، او بيا يې وويل چې زه په استخباراتي پوليسو کې افسر یم، بايد خپله دنده ترسره کړم، راته يې وويل چې سهار سر راس مسعود له دې امله خفه شوی دی، ما وويل هره پوښتنه چې لرې ويې کړه، ما ټول معلومات ورکړل، او د هغه پوښتنې مې ځواب کړې، هغه مننه وکړه او لاړ.

ملتان په لاره کې راځي، زما يو ملگری مولوي سيد عبدالباري صاحب له يوې مودې په ملتان کې ژوند کوي، د اورگاډي په دفتر کې دنده ترسره کوي، له کلونو مې ارزو وه چې کله ملتان ته ولاړ شم، دا وخت هم راغی، هغه ته مې ليک واستاوه چې سبا غرمه به زه راوړسېږم.

نږدې لس بجې موږ له ډاگ بنگله څخه د اورگاډي تم ځای ته ورغلو، پلټونکي هم هلته موجود و، هغه د شيانو په تول او ټکټ اخیستلو کې مرسته وکړه، يوولس بجې موټر راغی او موږ په موټر کې سپاره او روان شوو، لاره ډېره ښه وه، ځای ځای غرونه وو، يو څه مزل وروسته اوار شگلین ډاگ و، له ريگ او گرد سره مخ شوو، د پټنا^(۴۵) له لارې له پېښور څخه تر کلکتې چې کومه لاره تللې، څومره چې هغه لاره اباد ده، هومره دا لاره ویرانه وه، ساعتونه ساعتونه وروسته هم ابادي نه وه، طبيعت دا سيمه له ابادۍ او سرسبزۍ محرومه کړې وه، له دې وروسته د سند سارا پيل شوه، د اورگاډي مرکزونو کې يوازې ابادي وه، خو په دې خوشاله وم چې په خپل عمر کې په لومړي ځل له هغې لارې تېرېږم چې د اسلام فاتحانو کاروانونه په دې لاره له پېړيو څخه تللي راغلي دي.

بهاولپور:

اورگاډي شپه ورځ همداسې روان وو، جيکب اباد او شکار پور په دې لاره مشهور ځايونه دي، دويمه ورځ بهاولپور^(۴۶) راوړسېد، د بهاولپور نوابانو او په ځانگړي ډول ښاغلي مرحومې د بهاولپور د نواب نيا د تل لپاره د ندوة العلماء مالي مرسته کړې ده، له همدې امله مې دا سيمه په ډېر شوق سره وکتله، دا ځای راته خپل او له مينې ډک معلوم شو، د دې رياست حاکم د عباسي کورنۍ سره اړه

^{۴۵}- پټنا يا پټنه د هندوستان د بهار ايالت تر ټولو ستر ښار دی.

^{۴۶}- بهاولپور د اوسني پاکستان د پنجاب ايالت يو له لويو او مشهورو ښارونو څخه دی.

لري، د احمد شاه ابدالي د واکمنۍ پر مهال هغه د سند په دې سیمه کې خپل حکومت درلود، رنجیت سنگ^{۴۷} په پنجاب د خپلې واکمنۍ پر مهال د دې سیمې د نیولو کوښښ وکړ، په ۱۸۱۶ کال کې یې له هغه څخه په زور اویا زره مالیه تر لاسه کړه، خو ډېر ژر له هغه څخه ازاد او له انگریزانو سره یو ځای شو، اوسمهال عباسیه جامعه د دې ایالت د علمي پرمختګ تر ټولو ستر دلیل دی، د سند تر ټولو مشهور ښار (اچ) په همدې ایالت کې دی، د ناصر الدین قباچه په زمانه کې په دې ځای کې فیروزي مدرسه واقع وه، چېرته چې د طبقات ناصري لیکوال قاضي منهاج السراج د ښوونکي په توګه مقرر شوی و.

ملتان:

نږدې دولس بجې ملتان ته ورسېدو، سید عبدالباري، د ملتان د پوځي مرکز اجرائیه افسر کپتان محمد عظیم، د پوځي ګارنیزون مرستیال سید عبدالغني د ملتان رئیس سید میر حسن او نور د اورګاډي تم ځای کې موجود وو، ښځ په ښځه د سید عبدالباري استوګنځای ته ولاړو، دلته مو پرله پسې له مینه والو سره لیدنې کېدې، په دوی ټولو کې په زړه پورې شخص سید میر حسن د ملتان د پوځي مرکز رئیس و، عمر یې د شپېتو او اویا کلونو تر منځ دی، د سترګو دید یې کم شوی دی، بیا یې هم له کتابونو سره د کلونو مینه پر ځای ده، خپله اوس څه نه شي لوستلای خو نورو ته وایي چې ورته ولولي، د سر سید له افکارو ډېر اغېزمن دی، خو هیله ده چې اوس به له هغه غبرګون څخه اغېزمن شي چې د مرحوم سر سید د فطرت خوښۍ په اړه منځ ته راغلی دی.

^{۴۷} - رنجیت سنگ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) د اوسني پاکستان د پنجاب په ایالت کې راپورته شوی یو سیک واکمن و، چې خپله واکمني یې جوړه کړې وه، په پنجاب او پېښور کې یې افغانانو سره سختې جګړې راغلې وې.

دلته مو د جامع مسجد له خطيب او امام مولانا سيد اشفاق علي چې د ديوبند فاضل دی سره وليدل، خوښ شوو، دا روښان فکړه او روښان ضميره انسان دی، په ملتان کې د درې ورځو تم کېدو پر مهال له هغه سره ناستې ولاړې دېرې په زړه پورې وې.

زموږ ځوان ملگری پروفیسر اکبر منیر چې له اوږدې مودې مو سره لیکونه تبادله کول، د ایران له سفر څخه یې موږ ته د نوي فارسي شاعرۍ ډالۍ راوړې وې، چې د "ماه نو" په نوم دیوان یې هم خپور شوی، د همدې دیوان د نظمونو په مټ د معارف لیدونکي هم له هغه سره اشنا وو، له نېکه مرغه نن سبا په ملتان کې دولتي کالج کې د فارسي پروفیسر و، لومړی مو ورسره په لاهور کې لیدنه شوې وه، دلته مو بیا وليدل، منیر د نوې فارسي او اردو نازک خیاله شاعر دی، ډېر د متواضع او خاکساری اخلاقو لرونکی دی.

ملتان زموږ د اسلامي تاریخ ډېر لرغونی او ډېر مشهور ښار دی، دا هماغه ښار دی چې کله مسلمانانو د محمد بن قاسم په مشرۍ په لومړۍ هجري پېړۍ کې فتح کړ، نو له هماغه وخته د سکانو تر زمانې پورې دا د تل لپاره د اسلامي حکومت یو مهم مرکز و، د غزنویانو له فتوحاتو پېړۍ مخکې دلته مسلمانان اباد وو، او اسلامي حکومت قايم و، د شپږمۍ پېړۍ په وروستیو کې دلته د مصر د فاطمیه تر سیوري لاندې عربي حکومت په اسماعيليت بدل شوی و، او اسماعلي واکمنو دلته حکومت کاوه، د دوی نوم د هندوستان په تاریخونو کې د ملاحدو او باطنیه په توګه یادېږي، محمود غزنوي دا ښار د باطنيانو له لاسو واخیست، او خپل سلطنت سره یې وصل کړ، د غزنویانو له کمزورۍ وروسته بیا دا ښار اسماعيليانو ونيو، او بالاخره شهاب الدین غوري له هغوی بېرته واخیست.

د غزنویانو له راتګ مخکې پورې دا ښار د عربانو د تهذيب او تمدن مرکز و، د غزنویانو له فتحې وروسته یې اړیکې د مصر پر ځای له غزني سره جوړې شوې،

خوبیا هم په هر دور کې د اسلامي علومو او فنونو ستر مرکز و، علامه بیروني چې به ۴۰ کې وفات شوی، هم دلته ژوند کړی دی، تر شا یې خلک پرېښودل، د تصوف دویمه کورنۍ چې هندوستان کې تر ټولو زیاته خپره ده، هغه سهروردي وه، چې بنسټګر یې حضرت شیخ ابو النجیب شهاب الدین سهروردي و، څوک چې په ۵۶۳ کې وفات شوی دی، د سهروردي کورنۍ د فیوضو او برکتونو سرچینه همدا ښار دی، شیخ الاسلام بهاو الدین زکریا ملتاني (زېږد ۵۷۸ وفات ۶۶۶) په ترکستان، خراسان، عراق او حرمینو کې دیني علم کړی و، ابو حفص عمر شهاب الدین سهروردي چې په ۶۳۳ کې وفات شوی، د ابو النجیب شهاب الدین سهروردي خوری او مرید و، له هغه یې د تصوف پانګه تر لاسه کړه، او هغه یې له عراق څخه ملتان ته راولېږدوله، مشهور صوفي شاعر عراقي هم ل همدې چينې خړوبه شوی و.

د غزنویانو په اړه خو معلومات نه شته؛ خو د غوریانو په واکمنۍ کې ناصر الدین قباچه چې د سلطان التمش همعصره و، او د سند واکمن و، دلته لومړۍ علمي درسګاه جوړه کړې وه، چېرته چې مولانا قطب الدین کاشاني له ماوراء النهر څخه راغی او دلته یې د درس او تدریس تګر خپور کړ، دا د شیخ الاسلام بهاء الدین د زمانې پیل و، هغه هم دلته تګ راتګ لاره، شیخ فرید الدین گنج شکر (زېږد ۵۸۴ وفات ۶۷۹) هم له مولانا تاج الدین ترمذي څخه همدلته د فقهې تعلیم وکړ. له خراسان او ایران څخه چې کوم علماء او د کمال خاوندان له دې لارې هندوستان ته راغلي، د هغوی لومړی پړاو همدا د ملتان ښار و، ځکه دلته د علماوو او فاضلانو یوه ستره ډله اوسېده.

د علاء الدین خلجي په زمانه کې چې کوم علماء د وخت مشران و، په هغوی کې څلور مشران د ملتان څخه و چې مولانا محب ملتاني، مولانا حمید الدین ملتاني، مولانا شهاب الدین ملتاني او مولانا علیم الدین نبیره شیخ السالم ملتاني، دا به

ډيلي ته راتلو او د عقلي او نقلي علومو درس به يې ورکاوه، په هندوستان کې د معقولانو په درس کې داخلېدل هم د ملتان په برکت دی، د ملتان له ويجاړۍ وروسته د سلطان سکندر لودي په زمانه کې شيخ عبدالله او شيخ عزيز الله له ملتان څخه راغلل، لومړی يې په ډيلي کې او دويم يې په سنبل (مراد اباد) کې په درس بوخت شول.

که ملتان ته وکتل شي نو له کندهار سره ډېر ورته والی لري، هماغه خامې ودانۍ، ريگستانونه، هماغه د باران کمښت، خلک وايي که ملتان کې د هندوستان په څېر يو باران هم وشي، نو ډېرې ودانۍ به ونړېږي، د ملتان په اړه يو شعر ډېر مشهور دی چې:

چهار چيز است تحفه ملتان گرد و گرما، گدا و گورستان

چېرته چې رېگ وي او باران کم وي، هلته نو گرمي زياته وي، او گرد او غبار خو له ريگ پيدا کېږي، د سوالگرو زور له مخکې څخه و، خو اوس که نه هم وي دلته داسې درويشان شته چې د بزرگانو په نيالۍ ناست دي، خو ژوند يې د اميرانو په څېر دی، غالباً چې دا چاره د شيخ الاسلام زکريا سهروردي څخه وروسته پيل شوې ده، ځکه چې د شيخ الاسلام لمسی حضرت رکن عالم د ډيلي د سلطانانو سره نږدې و، او د ابن بطوطه په وينا هغه به د ملتان د حاکم له تاييد پرته چاته ميلستيا هم نه کوله، هډېرې هم پکې زياتې دي، د دې پخواني ښار هره لويشت د اسلامي عظمت يو مدفن دی.

چپه چپه په هې يا گوهر يکتا تهه خاک دفن هوگا نه کهين ايساخزانه هرگز
د سترو علماوو او بزرگانو قبرونه او مزارونه دي، خو د هغوی قبرونه چې مالدار دي پاتې دي، نور يې ټول بې ښې پراته دي، له مدفن څخه مولد رايايد شو، ويل کېږي چې ملتان يو بل دا وياړ لري چې دا خاوره د درې سترو پاچايانو زېږدځای دی، سلطان محمود تغلق (ناصر الدين محمد شاه)، سلطان بهلول لودي او سلطان

احمد شاه ابدالي، د دې درې پاچايانو د زېږېدو ځای هم خلک وايي چې ملتان دی، ويل کېږي چې سلطان محمود تغلق د لاهورۍ دروازې څخه د محکمې پر لور غزېدلي سرک په يوه محله کې چې د کوتله توله خان په نوم يادېږي زېږېدلی و، د سلطان بهلول لودي ولادت په حسين اگاهي کې شوی و، او د سلطان احمد شاه ابدالي زېږېدنه د کميشنر له کور سره نږدې د سرک په غاړه يو کور کې شوې وه، چې اوس يې نښې نه شته، خو شايد چې دا پېښې د تاريخ له مخې سمې نه وي.

د مازديگر له لمانځه وروسته له ملگرو سره د ملتان د ليدو وړ سيمو په چکر ووتو، په عربي تاريخونو کې د ملتان د يو مشهور مندر (د هندوانو عبادتځای) يادونه شوې ده، له کوم څخه چې د عرب فاتح محمد بن قاسم ثقفي لاس ته د سختې اړتيا پر مهال ډېر سره زر لاس ته ورغلي وو، هغه دا مندر مات نه کړ، او په خپل حالت يې پرېښود، ورسره نږدې يې يو مسجد جوړ کړ، له هغې وروسته چې دلته کوم عرب رياستونه جوړ شول، هغوی هم مندر ته لاس ورنه وړ، خو په عبادتگرو يې ماليه وضع کړه، چې ښه عايد يې درلود، کله به چې دوی کمزوري شول، او کوم هندو راجه به ورباندې بريد کول غوښتل، نو هغه به يې په دې وېرلو چې که زموږ خوا ته لږ هم سترگې پورته کړې، نو موږ به دا مندر ړنگ کړو، له دې گواښ به هغه وېرېدو او په ملتان به يې بريد نه کاوه.

بيروني په کتاب الهند کې ليکلي، ورسته چې کله باطنيانو ملتان ونيو، حلم بن شيبان اسماعيلي د ثقفي مسجد بند کړ، مندر يې ړنگ کړ، هغه يې په جامع مسجد بدل کړ، وروسته چې کله سلطان محمود باطنيانو ته ماتې ورکړه، او ملتان يې ونيو، نو د مندر مسجد يې بېرته ړنگ کړ، او پخوانی مسجد يې بېرته پرانيست.

د بيروني د سترگو ليدلی حال دی چې دا مندر په لوړه جوړ شوی و، له خښتو جوړ و، خو په هغه زمانه کې يې ډېرې برخې اوارې شوې وې، د چکر لپاره وتلو پر مهال

همدا خبره زما ياده شوه، خلکو ويل چې دا مندر اوس هم شته او اوس يې نوم پرهلاد پوري دی.

د پرهلاد پوري مندر:

دا مندر له اوسني ښاره دبانډې د پخوانۍ کلا په څنگ کې شمال لور ته په يوه لوړه جوړ شوی، د شيخ الاسلام بهاء الدين زکريا پخوانۍ خانقا ورسره نښتې ده، اوسنۍ ودانۍ له خښتو جوړه ده، له دخولي دروازې وروسته يې پراخه انگړې دی، څلور خواوو ته يې څپرې دي، په دې کې د پرهلاد نرسنگ بهگت او لکشمي مهاراج تندیسونه (مجسمې) ايښي، مسلمانانو ته اجازه نه ورکوي چې مندر ته داخل شي، ځکه پوه نه شوم چې داخل يې کوم ډول جوړ شوی دی.

د دې مندر په اړه سيمه ييز روايت دا دی چې له نن څخه دېرش لکه کاله مخکې د هرنیه کشيپو په نوم يو راجه واکمني کوله، دې راجه د خدايي دعوا درلوده، ټولو اتباعو بايد د راجه عبادت کړی وای، د سرغړونکي سزا مرگ و، د راجه يوزوی وزېږېد، د هغه نوم پرهلاد کېښودل شو، کله چې هغه ځوان شو، د خپل پلار له خدايي منکر شو، هغه ته ډول ډول سزاوې ورکړل شوې، خو هغه له خپلې خبرې وانه وښت، بالاخره تنگ شو، هرنیه کشيپو يوه وسپنه په اور سره کړه او بيا يې پرهلاد ته امر وکړ چې د وسپنې دې ستنې ته غاړه ورکړي، کله چې هغه وغوښتل له ستنې سره ونښلي، نو ناڅاپي دا ستنه له بېخه وچاودېده، يو کس ورڅخه راڅرگند شو، هغه راجه مړ کړ، د همدې پېښې په يادگار کې څه موده وورسته دا مندر اباد شو.

علامه بيروني ويلي چې دا مندر د لمر د خدای و، ځکه يې نوم "ادت" اېښودل شوی و، له لرگي جوړ شوی و، په دواړو سترگو کې يې دوه سره ياقوت اېښودل شوي وو، په بدن يې سور پوستکی خپور و، خو اوس دا شيان نه شته.

د ۱۸۴۸ کال د انگریزانو په جگړه کې دې مندر ته د پام وړ زیان ورسېد، وروسته بېرته ترمیم شو، د مندر سمه پالنه کېږي، د مندر سمبالښت د نرسنگ مندر کمیټې له خوا کېږي.

د حضرت بهاء الدین زکریا مزار او خانقاه:

دا خانقاه اوس د مزار په شکل کې ده، له مندر سره بیخي نښتې ده، د مندر په لوېدیځ کې موقعیت لري، زما په گومان که دا پر هلاک مندر هماغه پخوانی د "ادت" دیوتا پخوانی مندر وي، نو دا به لرې نه وي چې دا خانقاه به لومړی هغه ځای وي چې مسجد پرې جوړ شوی و، په ملتان کې دا خانقا د خانقاه بهاء الحق په نوم شهرت لري، ویل کېږي چې دا خپله حضرت بهاء الدین زکریا جوړه کړې وه، دلته یې څلوېښت کاله د حدیثو درس ورکړی دی، خانقاه ډېره پراخه ده، دوه سترې لارې لري، شا اوخوا یې ودانۍ جوړې شوي دي.

له لومړۍ دروازې وروسته یو انگرې دی، له انگرې وروسته کوڅې ته ورته برخه ده، له هغې وروسته اصلي مزار راځي، مزا د اوږدې خونې په شکل کې دی، د پاسه گمبده لري، د مزار په داخل کې د حضرت شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا ملتاني سهروردي پوخ قبر دی، د قبر د پاسه تور څادر خپور دی، د دې مزار په هر لور په ترتیب سره د هغه د اولاد او لمسیانو قبرونه دي، باندې یې پالونکي او منجاوران ناست دي، له زایرینو څخه نذرونه تر لاسه کوي، زه د حضرت مزار ته ولاړم، مسنون دعاوې مې ولوستې، داخل کې یې تیاره وه، خو چې سترگې مې پټې کړې یونور راته وځلېد، د سهروردي کورنۍ د سر تاج دلته ارام کړی دی، نه پوهېږم چې ولې خوزړه مې یو اغېز محسوس کړ، او له سترگو مې اوښکې روانې شوې.

هر کاله د شیخ الاسلام سهروردي عرس کېږي، باچایانو دې ځای لپاره ډېر څه وقف کړي وو، خو اوس ډېر کم کلي پاتې دي، د بهادر شیخ مرید حسین قریشي کورنۍ د دې مزار متولیان دي، او غالبا د همدوی په کورنۍ کې تولیت محدود

دی، د شیخ الاسلام د مزار سره مخامخ د هغه د مشر زوی او ځای ناستي حضرت صدر الدین چې په ۷۷۶ کې وفات شوی، قبر دی، دا هماغه بزرگ دی چې د سلطان غیاث الدین بلبن په زمانه کې د هغه نومیالي زوی محمد سلطان خان شهید د ملتان حاکم و، چا چې د تاتاري حملې د سیلاب مخه نیولې، د کوم سیلاب په څپو کې چې د بغداد د خلافت کښتۍ ډوبه شوې وه، په همدې پېښه کې په شهادت رسېدلی، او د خان شهید لقب یې خپل کړی و، په دې نښته کې حضرت امیر خسرو دهلوي هم له دې شهزاده سره په ملتان کې وو.

له ملتان څخه تر لکهنو

یادونه: د چمن او کویتې تر منځ چې کومه غره ییزه لړۍ پرته ده، په سور سره د دې غره ییزې لړۍ په اوږدو کې په سفر سره له چمن څخه کویتې ته لاره رسېږي، زموږ ملگري غلام رسول خان وویل چې د دې نوم خوجک دی، او له کومې درې څخه چې انگریزانو دا سرک ایستلی دی، هغې ته خوجک دره وایي، مخکې مې وویل چې دا لاره څومره له پیچ و خم څخه ډکه ده، کله چې خان صاحب د دې نوم خوجک وویل نو ما ورته وویل چې تر دې خو یې گنجلک نوم ښه دی، لوړوالی یې تقریباً اوه زره فوټه او د درې اوږدوالی نږدې شل میله دی.

رکن عالم:

په ملتان کې د حضرت شیخ الاسلام زکریا ملتاني په مزار کې مې خپل بیان نیمگړی پرېښی و، له هغه ځایه د مزار په دویمه دروازه ووتو، موټر په سرک ولاړ و، مخامخ لوېدیځ لور ته د شیخ الاسلام د لمسي حضرت رکن الدین رکن عالم (مړ ۷۳۷ هجري) د مزار گمبده په نظر راغله، خو هلته مو تگ ته زړه ښه نه کړ.

د سلطان محمد تغلق په دریا کې حضرت رکن عالم د درناوي مقام دلود، ابن بطوطه د همدې بزرگ په زمانه کې هندوستان ته راغلی و، حضرت برهان الدین

سکندري چې ابن بطوطه^(۴۸) د اسکندريه کې د استوگنې پر مهال د کومو درې مشهورو بزرگانو د ليدنې زيری ورکړی و، په هغوی کې يو همدا و، ابن بطوطه د بنار د حاکم په اجازه د هغه په خانقا کې مېشت شوی و، چې له بناره دباندې ده. د حضرت رکن عالم دا روضه د سلطان محمد تغلق له خوا جوړه شوې، ليدونکي وايي چې ودانۍ يې ډېره ښکلې ده، په زړه پورې نقاشي پکې شوې، يو شمېر پالونکي او ساتونکي لري، او متولي يې شيخ مريد حسين دی.

د شمس تبريز مزار:

د شمس تبريز په نوم د حضرت مولانا جلال الدين رومي د مرشد په توگه مشهور دی، چې د شمس تبريز ديوان هغه ته منصوب دی، په ملتان کې په همدې نوم يو مزار هم له شهرت څخه برخمن دی، د تاريخ پوهانو په وينا دا خو ثابته ده چې دا هغه شمس تبريز نه دی چې د مولانا رومي پير و، نو دا بيا څوک دی؟ په ځواب کې داسې ويل کېږي چې دا د اسماعيلي مذهب يو داعي و، په يو کوچني انگر او برنده او کوټه کې د هغه مزار دی، په مزار گومبده جوړه ده، په ديوالونو يې د چيني ډبرو کار شوی، کله چې زه ورغلم ځينې خلکو هلته قرآن کریم لوست، خو تگ مې زړه ونه غوښت او بېرته ژر راغلم.

د هغه په اړه سيمه کې ويل کېږي چې نوم يې شمس الدين و، ۱۱۴۶ ميلادي (۵۳۰ هجري) کې د سبزدار په سيمه کې زېږېدلی و، د خپل پير په لارښوونه ملتان ته راغلی و، داسې مشهوره ده چې د شيخ الاسلام بهاء الدين زکريا همعصره و، د

۴۸- ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن محمد اللواتي الطنجي په ابن بطوطه مشهور و (۷۰۳-۷۷۹هـ). د المغرب د طنجة اوسېدونکی يو مسلمان سياح و، چې خورا زيات سفرونه يې کړي، او خپل يونليک يې د يو ډبل کتاب په شکل ليکلی چې د "تحفة النظار في غرائب الأمصار و عجائب الأسفار" په نوم ده.

حضرت په وينا د ملتان خلکو له هغه سره پرېکون کړی و، تر دې چې چا به هغه ته د پخلي لپاره اور هم نه ورکاوه، هغه په ناچاری کې دا کرامت وښود چې له دریاب څخه یې کب راوایست، لمر ته یې ونيو، او ویې ویل چې ای لمره ته زما همښم (شمس) یې، نږدې شه چې کب پوخ کړم، لمر رانږدې شو، او کب وړیت شو، ویل کېږي چې له هماغه وخته په ملتان کې گرمي هم زیاته شوې ده. ۱۲۷۴ میلادي ۶۷۳ هجري د هغه د وفات تاریخ ویل کېږي، او ویل کېږي چې په ۱۲۳۰ میلادي کال کې د هغه لمسي دا ودانۍ جوړه کړه، متولیان یې شیعه گان دي، اوسنی متولي او سجاده نشین یې سید ضمیر حسن شاه دی.

عیدگاه:

اوسمهال د ملتان تر ټولو د یادولو وړ ودانۍ د عیدگاه مسجد دی، دا د ښار شمال ختیځ لور ته د یو میل په واټن کې موقعیت لري، دروازه یې ریونده لور ته یو اړخ ته ده، د ننوتلو پر مهال مسجد ټول نه ښکاري، له دروازې څخه په دننه کېدو سره چپ لور ته د مسجد ودانۍ ته، انگرې یې ډېر پراخه دی، تقریباً زر تنه پکې ځایېدای شي، د مسجد دالان ښه اوږد دی، گمبده او مناره لري، دیوالونه یې له کاشي جوړ دي، ډېر په زړه پوري جوړ شوي دي.

پروفیسر منیر چې د ایران او عراق سیاحت یې کړې، اوس له موږ سره ملگری و، هغه وویل چې د معمارۍ دا ډول یې له ایران پرته بل هیڅ ځای کې نه دی لیدلی، دا مسجد د لاهور صوبه دار او د ملتان ناظم نواب عبدالصمد خان جوړ کړی و، د جوړېدو چارې یې په ۱۲۲۵ میلادي کې بشپړې شوې وې.

د نواب عبدالصمد خان لقب سيف الدولة دلیر جنگ و، په مائر الأمراء کې په همدې لقب سره د هغه یادونه شوې ده، د سلطان محمد فرخ سیر په زمانه کې د پنجاب صوبه دار مقرر شوی و، هغه مهال دلته د سیکانو سخت شورش موجود و، عبدالصمد خان په خپله زمانه کې په بریالیتوب سره د هغوی اصلي مزکر

محاصره کړې، د هغوی مشران یې بنديان کړل، ډيلي ته یې واستول، بیا د ملتان ناظم وټاکل شو، او په ۱۱۵۰ میلادي کې وفات شوی دی.

په ۱۸۱۶ میلادي کال کې سیکانو ملتان ونيو، ویل کېږي چې د هغوی په واکمنۍ کې دا مسجد په اصطبل (د اسونو غوډل) بدل شو، کله چې په ۱۸۴۸ میلادي کال کې مستر اګنیو او انډرسن د لاهور ریاست د انگریز والي د استازي په توګه د ملتان له ناظمۍ څخه د دیوان مولراج د لېږې کولو لپاره راغلي وو، همدلته نیول شوي، او بیا همدلته د مولراج د سکانو افسرانو له خوا وژل شوي وو، د ودانۍ په چپ لوري اخيري مناره په انگریزي ژبه داسې لیکل شوي دي.

دلته د ۱۸۴۸ میلادي کال د اپریل په ۲۹ نېټه پیټرک وان اګینو د بنگال د ملکي خدماتو او لفټیننټ ولیم انډرسن سیکند کمپنۍ فیوز لیټر چې د لاهور مرستیال والي و، په ډېرې بې رحمۍ سره وژل شوي وو.^(۴۹)

له دې پېښې وروسته نښته وشوه، له جګړې وروسته د امن په وخت کې انگریزانو د مرستیال کمیشنر دفتر جوړ کړ، په ۱۸۶۳ میلادي کال کې د مسلمانانو په غوښتنه هغه بېرته هغوی ته ورکړل شو، دا مهال په ډېر خرابه حالت کې و، مسلمانانو په چنډې سره هغه ورغولو، اوسمهال د سیمه ییز اسلامي انجمن تر نظم لاندې دی، د ځمکې یو څه برخه ورته وقف شوې ده، او دومره عاید لري، چې د ساتونکي معاش یې ورڅخه پوره کېږي، اړتیا ده چې ښاریان د خپل دې تاریخي مسجد د بقا او پرمختګ ته توجه وکړي.

علي محمد خان مسجد:

کله چې د ډيلي مرکزي حکومت کمزوری شو، نو په پنجاب او سند کې ځای ځای افغان سردارانو او سکھانو مثل دارانو^(۵۰) (جهته دار) خپل کوچني کوچني

^{۴۹}-مولراج چوپړه د ملتان سیک والي وو، مستر اګنیو او انډرسن د انگریزانو استازي وو.

خپلواک ریاستونه جوړ کړل، راجه رنجیټ سنگ چې خپله د یو مثل دار (جټه دار) زوی و، کرار کرار دا ټول سیک سرداری ماتې کړې، او یو مرکزي سیک دولت یې جوړ کړ، له دې مرکزیت څخه پیاوړی شو، ورپسې یې یو پر بل پسې اسلامي ریاستونه ونيول، د هغه وخت یوازینی بهاولپور اسلامي ریاست پاتې شو، هغه مهال په ملتان کې هم یو اسلامي ریاست قایم و، چې باني یې د درانی سلسلې سدوزی افغان و، نواب علي محمد خان، شجاع خان او مظفر خان بهادر صفر جنگ د دې کورنۍ مشهور افراد دي، رنجیت سینگ د همدې کورنۍ څخه دا هېواد ونيو، او د دیوان مول راج پلار ته یې ورکړ، او بیا په ۱۸۴۹ میلادي کې انگریزانو له دیوان مول راج څخه ونيو.

د همدې افغان سدوزي ریاست یادگار همدا مسجد دی چې په ۱۱۷۱ میلادي کې جوړ شوی و، د سیکانو په زمانه کې دلته د سیکانو د ملتان ناظم محکمه وه، او په داخل کې یې د سیکانو مذهبي کتاب گرنټ صاحب اېښودل شوی و، د انگریزانو له نیولو وروسته بېرته مسلمانانو ته ورکړل شو، د مسجد اړوند څو دوکانونه دي، د هغې له عاید څخه د مسجد لگښت پوره کېږي.

عام و خاص باغ:

دا باغ د ډیلي له دروازې د باندې د شمس تبریز له خانقا څخه سویل لور ته موقعیت لري، ویل کېږي چې دلته د شاه جهان پاچا زوی شاهزاده مراد د عامو خلکو عریضې اوږېدې، او دلته به یې مجلس جوړاوه، دلته به یې خاص دربار هم جوړاوه، له همدې امله د باغ خاص و عام په نوم شهرت لري، د سیکانو په زمانه کې د مولراج پلار سانول مل، چې د رنجیت سینگ له خوا دلته د صویدار په توګه ټاکل شوی، په دې ځای کې مجلس کاوه.

۵۰- سکانو د خپلو جټه دارانو لپاره دا اصطلاح جوړه کړې وه. (لیکوال)

دلته له دې شاهي باغ څخه پرته يو حضوري باغ هم شته، چېرته چې يوه ودانۍ اوس هم ودانه ده، دا هم شاهزاده مراد جوړه کړې ده.
پخوانۍ کلا:

دا په يوه لوړه او پراخه غونډۍ موقعيت لري، کله چې ابادو وه نو مساحت يې پام وړ باندې يو ميل و، يو لورته يې د راوي سيند بهېدو، په دې کلا کې د مسلمانانو او هندوانو د عبادتخايونو نښې اوس هم پاتې دي، له دې امله چې دا سيمه لوړه ده، د ماښام په وخت کې دلته د يخې هوا خپې زياتې راځي، له همدې امله د ښار اوسېدونکي له ماښام کېدو سره سم، د هوا خورۍ لپاره دې سيمې ته زيات راځي، له دې ځايه ټول ښار معلومېږي.

اوس دا کلا د خاورې يوه ډېرۍ ده، يوازې يو پراخه سالون يې په خپل حال پاتې دی، پوهنتون د خپل کلنۍ ازموينې لپاره همدا بد حاله سالون غوره کړی دی، د پوهنتون له خوا د هلکانو کلنۍ ازموينه دلته اخيستل کېږي.

د کلا په منځ کې د مستر اگنيو او انډرسن د درناکې وژنې يادگار کې پنځوس فوټه لوړه مناره جوړه کړای شوې ده.

جامع مسجد:

دلته يو جامع مسجد هم شته، وړ داخل نه شوو، د دې مسجد خطيب او امام مولانا اشفاق علي د ديويند فاضل دی له ما سره ملگری و، د ماښام وخت نږدې و، کله چې د شيخ الاسلام بهاء الحق له درگاه څخه بېرته راتلو، نوموړی دلته ښکته شوو، دا مسجد د يوې ټولنې تر نظامت لاندې دی، او سيد مير حسن د دې متولي دی.

د ملتان چاونۍ:

ملتان په دوه برخو وېشل شوی، يو د ملتان پخوانی ښار او يو نوی دی، نوي ته يې د ملتان صدر يا ملتان چاونۍ وايي، چېرته چې د انگرېزانو پوځي مرکز دی، د

دې ځای نفوس زیات دی، بنگلې او ودانۍ پکې زیاتې دي، د مسلمانانو نفوس هم د پام وړ زیات دی، دلته قومي رهبر او کارکن سید میر حسن دی، چې په سترگو معذور او کمزوری شوی، خوبیا هم د دې ځای یو باوري شخص دی، د هغه زوی سید عبدالغني د دې ځای په دولتي ښوونځي کې سربښوونکی دی، او په قومي کارونو کې د خپل په څېر فعال دی.

د سید میر حسن او نورو مسلمانانو په هڅو په ۱۹۱۱ میلادي کې دلته د محمدن هال په نوم یوه ودانۍ جوړه شوې، او د نصرۃ الاسلام په نوم یوه ټولنه جوړه شوې، د دې ټولنې سره یو ښوونځی او یو کتابتون پرانیستل شوي دي، چې د هغې نوم محمدن کتابتون دی، له دې کتابتون او د دې کتابتون چلونکی سید میر حسن سره زما پیژندګلو له هماغه وخته شته، کله چې دا ټولنه جوړه شوه، نو ما د سید په غوښتنه خپل وراره مولوي سید ابو ظفر چې هغه مهال له زده کړو فارغ شوی و، دلته راواستاوه، او د هغه په مشوره او هڅو سره دا کتابتون جوړ شو، له هغه وروسته مولوي سید عبدالباري ندوه خوشې کړه له لکهنو څخه د فضیلت له سند اخیستلو پر ځای یې د هیوټ انجنیرنگ سکول څخه سند واخیست، او دلته راغی، او په ۱۹۱۵ میلادي کې د همدې کتابتون سکرتر وټاکل شو، له ماغه وخته په همدې دنده خپل خدمات وړاندې کوي.

محمدن کتابتون:

د کتابتون ودانۍ ښه او ستره ده، انګرېي هم پراخه دی، ونې او ګلان پکې کرلي دي، په ۱۹۱۵ میلادي کال کې د عاريت د ځينو کتابونو پرته په دې کې هېڅ نه وو، د سکرتر په هڅو سره یې هر کال کتابونه زیاتېدل، تر دې چې اوس په دې کتابتون کې نږدې پنځه زره کتابونه شته، د اردو ټول ښه کتابونه او د اردو د ټولو مشهورو لیکوالانو کتابونه موجود دي، فارسي او عربي هم څه کتابونه لري، یو څه انګریزي کتابونه هم پکې شته، د فن پر بنسټ کتابونه په لاندې ډول دي:

مذهب او دنیات ۴۵۰، تاریخ او سوانح ۵۰۰، ناول او افسانې ۲۱۱۰، جغرافیه او سفرنامې ۴۰، علمي او ادبي ۴۷۰، متفرقات ۷۰، فارسي او عربي کتابونه ۳۵۰، انگریز کتابونه ۴۳۰.

د نويو او پخوانيو علمي رسالو د پام وړ جلدونه پکې شته، خو دومره زيات نه دي، ورځپانې او میاشتینۍ علمي رسالې هم ورته راځي، دا کتابونه په لسو الماریو کې منظمې اېښودل شوي دي.

ملتانې ژبه:

ملتان یوه خاصه ژبه هم لري چې له پنجابي او سنډي څخه جلا ده، ملتان د پنجاب او سند تر منځ پرته سیمه ده، په همدې اساس دا ژبه د دې دواړو ژبو په منځ کې د یوې کرۍ په توګه بلل کېدای شي.

روانېدل:

ملتان کې درې ورځې پاتې شوم، په دې کې مې نارغي هم تېره کړه، څلورمه ورځ مو د تګ تابیا وکړه، یوولس بجې اورګاډی ځي، ملګرو د اورګاډي تم ځای ته ورسولم، کله چې موټر روان شو، بیا هماغه ریګستان و، خو څومره چې مخکې تلم، نو د پنجاب سرسبز سیمه مخې ته راغله، له ماښام وروسته لاهور ته ورسېدو، اول مې پام کې وه چې یو دوه ورځې لاهور کې هم تېرې کړم، خو په ملتان کې د زیات وخت له امله لاهور کې له پاتې کېدو تېر شوم.

لکهنو:

په لاره د یادونې وړ کومې پېښې سره مخ نه شوم، په لکهنو کې ګران ورور مولانا مسعود علي ندوي په دارالعلوم کې د مسجد د جوړولو لپاره مېشت و، هغه ته مې د لیک په واسطه د خپل راتګ خبر ورکړی و، دویمه ورځ ماسپښین مهال موټر لکهنو ته ورسېد، په تم ځای کې مولانا مسعود علي او د ندوي نور ملګري

موجود و، له هغه ځايه د دارالعلوم ندوه هغه ځای ته راغلو چې د مسجد د ودانۍ لپاره د مسجد په مخامخ په ډېر منظم ډول جوړ شوی و، مولانا په خپلې صفایۍ او خوش سلیقگۍ داسې جوړ کړی و، چې د ودانیو او بنگلو مالکانو به ورته زړه کېدو.

د مسجد د تعمیر کار روان و، پرېمانه مزدوران او معماران لگیا وو، یو لور ته د وسپنیزو کتارو د جوړولو لپاره اهنګر په کار بوخت و، بل لور ته د ربړ د نلونو په مټ هر لوري ته مصنوعي نهر روان و، د ندوي اعززي کارمندان د ودانۍ د چارو تر سره کولو لپاره د مولانا په شا اوخوا راټول وو، د دارالعلوم طالبان د افغانستان د حالاتو او خپلو افغان وروڼو د پرمختګ د حالاتو اوږدولو لپاره راټلل، د کندهار کوم انګور او انار مې چې له ځانه سره راوړي وو، هغوی ته مې ډالۍ کړل، ورځ تېره شوه، سبا د اوم نومبر سهار و، بیا هم د افغانستان د سفر مستي او خمار پر ما راخپور و.

د نادرشاه شهادت

یو سهار یو ملګری راغی او راته یې وویل چې افغان شاه نادرخان شهید شو، داسې خبر و چې زه مې نه منله، د ندوي ځینې ملګري مې په سایکل د اخبارونو دفتر ته واستول، نږدې لس بجې خبر باوري شو، او ماته داسې معلومه شوه چې ما تېرې خواوې د داسې تماشې لیدنه کې تېر کړي دي، چې د هغې پایله یو ناوړین شو.

د ډاکټر اقبال "مسافر"

څه یو عجیبه اتفاق دی، نن ۱۹۳۴ کال د اکتوبر اومه نېټه ده، کله چې مې د دې یونلیک وروستی لیکنه پای ته ورسوله، قاصد د ډاکټر محمد اقبال تالیف مسافر راګی، دا د افغانستان د څو ورځني سیاحت په اړه د موصوف د شاعرانه

جذباتو مجموعه ده، چې همدا اوس خپره شوې ده، په فارسي ژبه کې د خیبر، سرحد، کابل او غزني، او کندهار له عبرت څخه ډکو منظرو او مقبرو د شاعر اوبښکې دي، او د بابر، سلطان محمود، حکیم سنایی، او احمد شاه دراني د خاموشو خاورو په زبان حال کې سوال او ځواب دی، د مسافر پیل د نادرشاه شهید په مناقبو شوی دی، او پای یې د شاه محمد ظاهر خان پورې تړلو توقعاتو شوی دی، نوموړی وايي:

شاه ظاهر خان ته خطاب
ای قباى بادشاهى برتور راست
سایه تو خاک ما را کیمیا است
از تو ای سرمایه فتح و ظفر
تخت احمد شاه را شانی دگر
نحرف شوق آورده ام از من پذیر
از فقیری رمز سلطانی بگیر
هر که خود را صاحب امروز کرد
گرد او گرده سپهر گرد گرد
دو جهان رنگ و بورا آبروست
دوش از و امروز از و فردا ازوست
مرد حق سرمایه روز و شب است
زانکه او تقدیر خود را کوکب است
سرگزشت آل عثمان را نگر
از فریب غریبا خونین جگر
ذکر و فکر نادری در خون تست
قاهری با دلبری در خون تست

ای فروغ دی‌ده برناو پیر
ستر کار از هاشم و محمود گیر
هم از ان مردی که اندر کوه و دشت
حق ز تیغ او بلند آوازه گشت
روها شب‌ها تپیدن می‌قوال
عصر دی‌گر افسریدن می‌توان
صد جهان باقی‌ست در قرآن هنوز
اند آیا نش‌یکی خود را بسوز
باز افغان را از سوزی بده
عصر او را صبح نروزی بده
(مسافر)

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library